

BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ❖ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’NİN BOSNA HERSEK ile OLAN SİYASİ ve İKTİSADİ İLİŞKİLERİ
(1990-2010 DÖNEMİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Halil BAY

Uluslararası Ekonomi Politikası Anabilim Dalı

Uluslararası Ekonomi Politikası Programı

Kasım 2020

**TÜRKİYE’NİN BOSNA-HERSEK ile OLAN SİYASİ ve İKTİSADİ
İLİŞKİLERİ (1990-2010 DÖNEMİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Halil BAY

(19297531062)

Uluslararası Ekonomi Politikası Anabilim Dalı

Uluslararası Ekonomi Politikası Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK

Kasım 2020

TEZ ONAY FORMU

BTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 19297531062 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi Halil BAY, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "TÜRKİYE'NİN BOSNA-HERSEK ile OLAN SİYASİ ve İKTİSADİ İLİŞKİLERİ (1990-2010 DÖNEMİ)" başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Ulukütük .....

Bursa Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri: Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt Camgöz .....

Bursa Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Adem Levent .....

Bursa Uludağ Üniversitesi

Savunma Tarihi: 13/11/2020

SBE Müdürü: Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER

Bursa Teknik Üniversitesi

...../...../.....

İNTİHAL BEYANI

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belgelediğimi, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

Halil BAY

ÖNSÖZ

Balkanların Avrupa'ya açılan kapısı olan güzel ülke Bosna-Hersek'te lisans eğitimi görmüş biri olarak Bosna-Hersek hakkında bir lisansüstü çalışma yapmayı kendime bir borç olarak gördüm. Türkiye ve Bosna-Hersek olarak iki kardeş ülkenin birbirleriyle olan bütün diplomatik ilişkilerini en üst seviyede yürütmesi tarihsel bir zorunluluktur. Bosna-Hersek'in 1 Mart 1992 tarihinde bağımsızlığını kazanmasından hemen sonra, Türkiye ve Bosna-Hersek diplomatik ilişkilerini başlatmış ve bu ilişkiler özellikle 2003 senesinden sonra artarak devam etmiştir.

Tez çalışmamda benden desteğini esirgemeyen Tez Danışmanım Doç. Dr. Mehmet Ulukütük'e teşekkür ederim.

Ekim 2020

Halil BAY

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
TABLolar.....	ix
ÖZET.....	x
SUMMARY.....	xi
GİRİŞ.....	1
Tezin Amacı.....	2
Literatür Araştırması.....	3
Hipotez.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ HAKİMİYETİNDE BOSNA-HERSEK.....	4
1.1. Bosna İsmi nin Kökeni.....	4
1.2. Osmanlı Devleti Dönemi Bosna-Hersek.....	5

İKİNCİ BÖLÜM

2. YUGOSLAVYA ve BOSNA-HERSEK.....	13
2.1. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı.....	13
2.2. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti.....	17
2.3. Bosna-Hersek'in Kurulma Süreci.....	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BOSNA-HERSEK SİYASİ ve İDARİ YAPISI.....	33
3.1. Bosna-Hersek İdari Yapısı.....	33
3.1.1. Müşterek Devlet Kurumları.....	33
3.1.1.1. Üçlü Cumhurbaşkanlığı Konseyi.....	33
3.1.1.2. Bosna-Hersek Meclisi.....	34
3.1.1.3. Bosna-Hersek Bakanlar Kurulu.....	35
3.1.1.4. Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesi.....	35
3.1.1.5. Bosna-Hersek Merkez Bankası.....	36
3.1.2. Bosna-Hersek Federasyonu (Federacije Bosne i Hercegovine, FBiH).....	36
3.1.2.1. Una-Sana Kantonu (Unsko-Sanski Kanton).....	38
3.1.2.2. Posavina Kantonu (Posavski Kanton).....	38
3.1.2.3. Tuzla Kantonu (Tuzlanski Kanton).....	38
3.1.2.4. Zenica-Doboj Kantonu (Zenicko-Dobojski Kanton).....	38

3.1.2.5. Bosna-Podrinje Kantonu (Bosansko-Podrinjski Kanton).....	39
3.1.2.6. Orta Bosna Kantonu (Srednjobosanski Kanton).....	39
3.1.2.7. Hersek-Neretva Kantonu (Hercegovačko-Neretvanski Kanton).....	39
3.1.2.8. Batı Hersek Kantonu (Zapadno Hercegovački Kanton).....	40
3.1.2.9. Saraybosna Kantonu (Kanton Sarajevo).....	40
3.1.2.10. Livno Kantonu (Livanjski Kanton).....	40
3.1.3. Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska, RS).....	40
3.1.4. Brčko Özerk Bölgesi (Brčko Distrikt, BD).....	41
3.1.5. Bosna-Hersek Yüksek Temsilciliği (Office of High Representative, OHR).....	41
3.2. Bosna-Hersek Siyasi Yapısı.....	42
3.2.1. Bosna-Hersek Seçim Sistemi.....	42
3.2.2. Önemli Boşnak Partileri.....	42
3.2.2.1. Demokratik Eylem Partisi (Stranka Demokratske Akcije, SDA)...	42
3.2.2.2. Daha İyi Bir Gelecek İçin Birlik (Savez za Bolju Budočnost BiH, SBB BiH).....	43
3.2.2.3. Bosna-Hersek Vatanserverler Partisi (Bosanskohercegovačka Patriotska Stranka – Sefer Halilović, BPS – Sefer Halilović).....	43
3.2.3. Önemli Sırp Partileri.....	43
3.2.3.1. Bağımsız Sosyal Demokratlar İttifakı (Savez Nezavisnih Socijal Demokrata, SNSD).....	43
3.2.3.2. Sırp Demokrat Partisi (Srpska Demokratska Stranka, SDS).....	44
3.2.3.3. Demokratik İlerleme Partisi (Partija Demokratska Progresna, PDP).....	44
3.2.4. Önemli Hırvat Partileri.....	44
3.2.4.1. Bosna-Hersek Hırvat Demokrat Birliği (Hrvatska Demokratska Zajednica Bosne i Hercegovine, HDZ BiH).....	44
3.2.4.2. Hırvat Demokrat Birliği 1990 (Hrvatska Demokratska Zajednica 1990, HDZ 1990).....	45
3.2.4.3. Bosna-Hersek Hırvat Haklar Partisi (Hrvatska Stranka Prava Bosne i Hercegovine, HSP BiH).....	45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE ve BOSNA-HERSEK ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER.46	
4.1. Türkiye ve Bosna-Hersek Arasındaki Siyasi İlişkilere Konstrüktivizm Üzerinden Bakış.....	48
4.2. Türkiye ve Bosna-Hersek Arasındaki Siyasi Anlaşmalar.....	50
4.2.1. Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması (1995).....	50
4.2.2. Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması (1996).....	51
4.2.3. Geri Dönüş Eylemi için İyi Niyet Misyonu ve Ortak Polis Gücü Oluşturulması Anlaşması (1997).....	51
4.2.4. Dostluk ve İşbirliği Anlaşması (1997).....	52
4.2.5. Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması (1997).....	52
4.2.6. Uluslararası Terörizm, Yasadışı Uyuşturucu ve Psikotrop Madde Kaçakçılığı ve Organize Suçlarla Mücadele Alanında İşbirliği Anlaşması (2000).....	53
4.2.7. Konsolosluk Sözleşmesi (2003).....	53
4.2.8. Sosyal Güvenlik Sözleşmesinin Uygulanmasına İlişkin İdari Anlaşma (2004).....	54

4.2.9. Hukuki ve Ticari Konularda Adli İşbirliği Anlaşması (2008).....	54
4.3. Bosna-Hersek'te Faaliyet Gösteren Türk Devlet Kurumları.....	54
4.3.1. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA).....	54
4.3.2. Anadolu Ajansı (AA).....	55
4.3.3. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT).....	55
4.3.4. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK).....	55
4.3.5. Uluslararası Saraybosna Üniversitesi (International University of Sarajevo, IUS).....	56
4.3.6. Kızılay.....	56
4.3.7. Yunus Emre Türk Kültür Merkezi.....	57
4.3.8. Türkiye Saraybosna Büyükelçiliği.....	57
4.3.9. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası.....	57
4.3.10. THY.....	58
4.3.11. Türkiye Maarif Vakfı.....	58
4.4. Türkiye ve Bosna-Hersek Arasındaki Siyasi İlişkilerin Geleceği.....	59

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRKİYE ve BOSNA-HERSEK ARASINDAKİ İKTİSADİ İLİŞKİLER.....	62
5.1. Türkiye ve Bosna-Hersek Arasındaki İktisadi Anlaşmalar.....	63
5.1.1. Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (1996).....	63
5.1.2. Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (2000).....	63
5.1.3. Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması (2002).....	63
5.1.4. Serbest Ticaret Anlaşması (2003).....	64
5.1.5. Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (2004).....	64
5.1.6. Gelir ve Servet Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (2007).....	64
5.1.7. Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması (2007).....	65
5.2. Türkiye ve Bosna-Hersek Arasındaki Ticari Faaliyetler.....	66
5.3. Türkiye ve Bosna-Hersek Arasındaki İktisadi İlişkilerin Geleceği.....	73
SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA.....	79

KISALTMALAR

- HSS:** Hrvatska Seljacka Stranka – Hırvat Köylü Partisi
- SDA:** Stranka Demokratske Akcije – Demokratik Eylem Partisi
- SDS:** Srpska Demokratska Stranka – Sırp Demokrat Partisi
- HDZ:** Hrvatska Demokratska Zajednica – Hırvat Demokrat Birliği
- AB:** Avrupa Birliği
- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- BM:** Birleşmiş Milletler
- AT:** Avrupa Topluluğu
- RS:** Republika Srpska – Sırp Cumhuriyeti
- ABiH:** Armija Bosne i Hercegovine – Bosna-Hersek Ordusu
- JNA:** Jugoslavenska Narodna Armija – Yugoslavya Halk Ordusu
- HVO:** Hrvatska Vijece Obrane – Hırvat Savunma Konseyi
- PKK:** Partiya Karkeren Kurdistan- Kürdistan İşçi Partisi
- UNPROFOR:** United Nations Protection Force – Birleşmiş Milletler Koruma Gücü
- NATO:** North Atlantic Treaty Organization – Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
- IFOR:** Implementation Force – Uygulama Gücü
- SFOR:** Stabilization Force – İstikrar Gücü
- EU:** European Union – Avrupa Birliği
- EUFOR:** European Union Force – Avrupa Birliği Gücü
- OHR:** Office of High Representative – Yüksek Temsilcilik Ofisi
- SRS:** Srpska Radikalna Stranka – Sırp Radikal Partisi
- BiH:** Bosne i Hercegovine – Bosna-Hersek
- FBiH:** Federacije Bosne i Hercegovine – Bosna-Hersek Federasyonu
- IMF:** International Monetary Fund – Uluslararası Para Fonu
- BD:** Brčko Distrikt – Brčko Özerk Bölgesi
- SBB BiH:** Savez za Bolju Budočnost BiH – Daha İyi Bir Gelecek için Birlik BiH
- BPS:** Bosanskohercegovačka Patriotska Stranka – Bosna-Hersek Vatanseverler Partisi

SNSD: Savez Nezavisnih Socijal Demokrata – Bağımsız Sosyal Demokratlar İttifakı

PDP: Partija Demokratsog Progresna – Demokratik İlerleme Partisi

HDZ BiH: Hrvatska Demokratska Zajednica Bosne i Hercegovine – Bosna-Hersek Hırvat Demokrat Birliği

HSP BiH: Hrvatska Stranka Prava Bosne i Hercegovine – Bosna-Hersek Hırvat Haklar Partisi

TC: Türkiye Cumhuriyeti

TİKA: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı

AA: Anadolu Ajansı

TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

IUS: International University of Sarajevo – Uluslararası Saraybosna Üniversitesi

THY: Türk Hava Yolları

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

KM: Konvertible Mark – Bosna Markı

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

STA: Serbest Ticaret Anlaşması

TABLÖLAR

Sayfa

Tablo 6.1: Türkiye – Bosna-Hersek Dış Ticaret Değerleri.....	67
Tablo 6.2: Türkiye'nin Bosna-Hersek'e İhrac Ettiği İlk 24 Ürün Grubu.....	68
Tablo 6.3: Türkiye'nin Bosna-Hersek'ten İthal Ettiği İlk 25 Ürün Grubu.....	70

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 2.1: Fatih Sultan Mehmet Han'ın Ahidnamesi.....	7
Şekil 4.1: Bosna-Hersek Siyasi Haritası.....	37

TÜRKİYE’NİN BOSNA-HERSEK ile OLAN SİYASİ ve İKTİSADİ İLİŞKİLERİ (1990-2010 DÖNEMİ)

ÖZET

Uluslararası arenada devletler birbirleriyle diplomatik ilişkilerini geliştirmeye özen göstermektedir. Birçok ülke karşı tarafla kendi ulusal çıkarı için ilişkiler kurmaktadır. Fakat Türkiye ve Bosna-Hersek’in ilişkileri bu çıkar ilişkisinden çok ötededir. Türkler ve Boşnaklar uzunca süre aynı kaderi paylaşmışlardır. Birbirlerine kültürel ve dini yönden sıkı sıkıya bağlanmışlardır. Günümüzde ise bu ilişkiler yine aynı özenle devam etmektedir. Bu çalışmada, Türkiye ve Bosna-Hersek’in 1990-2010 tarihleri arasındaki siyasi ve iktisadi ilişkileri ele alınmaktadır. Türklerin ve Boşnakların günümüzdeki ilişkilerini en iyi şekilde anlayabilmek için bu çalışma, Osmanlı Devleti dönemi Bosna’daki durumdan başlanılmıştır. İleriki bölümlerde Yugoslavya Krallığı ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti zamanlarındaki Bosna da tez çalışmasında yer almaktadır. İki devletin siyasi ve iktisadi ilişkilerini zorlanmadan anlayabilmek için Bosna-Hersek’in idari ve siyasi yapısı detaylı bir şekilde bu çalışmada kendine yer bulmuştur. Tez çalışmasının esas bölümlerini oluşturan başlıklar “Türkiye ve Bosna-Hersek Arasındaki Siyasi İlişkiler” ve “Türkiye ve Bosna-Hersek Arasındaki İktisadi İlişkiler” olarak belirlenmiştir. Bu bölümlerde iki devletin siyasi ve iktisadi anlaşmaları ile birbirleriyle olan siyasi ve iktisadi işbirlikleri açıklanmaktadır. Bu çalışmanın hipotezi ise Türkiye’nin Bosna-Hersek’e olan yardımları ile Bosna-Hersek’in kendi ayakları üzerinde durabilecek bir devlet durumuna gelebileceği ve yeniden patlak verecek bir savaş Türkiye’nin bölge ülkelerini diplomatik yöntemlerle bir araya getirme çabasıyla engellemeye çalıştığı ve başarılı olduğu üzerine belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Bosna-Hersek, Yugoslavya, Siyaset, İktisat

POLITICAL and ECONOMIC RELATIONS of TURKEY with BOSNIA and HERZEGOVINA (1990-2010 PERIOD)

SUMMARY

Countries care to develop diplomatic relations with each other in international arena. Many countries have affairs with another country for their own benefits. But, affairs of Turkey and Bosnia and Herzegovina is different. Turks and Bosniaks shared same destiny for long time. They tied each other in terms of religious and cultural. Nowadays, these situation has been going on with same importance. In this thesis, it was dealt that political and economical relations of Turkey with Bosnia and Herzegovina between 1990 and 2010. This study was started from Ottoman Period of Bosnia to be able to understand relations of Turks and Bosniaks best nowadays. In the going on chapters, Kingdom of Yugoslavia and Yugoslavia Federal Republic was taken part. Administrative and Political structure of Bosnia was explained to be able to understand relations of two countries best. Main chapters of thesis are determined as “Political Relations between Turkey and Bosnia and Herzegovina” and “Economical Relations between Turkey and Bosnia and Herzegovina”. In these chapters, political and economical agreements of two countries was explained. Hypothesis of this study is that Bosnia can be a country that stand on its own legs with supports of Turkey and Turkey prevents a war like Bosnia war again by bringing Balkan region countries together.

Keywords: Turkey, Bosnia and Herzegovina, Yugoslavia, Politics, Economy

GİRİŞ

Türkiye ve Bosna-Hersek dini ve kültürel yönden birbirleriyle sağlam bir şekilde gönül köprüleri kurmuş iki bağımsız devlettir. Osmanlı Devleti zamanıyla beraber iki milletin, Türklerin ve Boşnakların ilişkileri başlamıştır. Osmanlı Devletinden sonra refaha ve felaha bir türlü kavuşamayan Boşnak halkı savaşlar, kan ve gözyaşıyla birlikte büyük acılar çekmişlerdir. Bosna Savaşı zamanında Avrupa'nın göbeğinde Boşnak halkı birçok katliama uğramış ve dünya kamuoyu, özellikle süper güçler ve büyük devletler genel itibariyle bu duruma sessiz kalmış, bir nevi bu katliamları tasdiklemişlerdir. Türkiye ise Bosna Savaşında Boşnak halkına imkanları doğrultusunda her türlü yardımı yapmış, bu katliamları dünya kamuoyunun gündemine getirmeyi başarmıştır. Türkiye, Bosna Savaşı zamanında bir yandan ekonomik buhranlarla ayakta kalmaya çalışırken diğer yandan PKK terör örgütüne karşı toprak bütünlüğünü koruma mücadelesi vermiştir. Bu sebepten Türkiye Bosna-Hersek'e elindeki kıt imkanlarla verdiği destekle kardeşliğini kanıtlamıştır. Lakin asıl mücadele Bosna-Hersek'i savaştan sonra kendi ayakları üzerinde tutacak büyük başarılı projeleri gerçekleştirmek için koordineli olarak çalışmaktır. Türkiye ve Bosna-Hersek 1995 senesinden sonra, iki egemen ve bağımsız devlet olarak siyasi ve ekonomik ilişkileri başlatmış ve bu tarihten sonra ilişkiler artarak devam etmiştir.

Türkiye ve Bosna-Hersek'in siyasi ve iktisadi ilişkilerinin gelişmesi bölge barışı için büyük önem arz etmektedir. Bosna-Hersek birçok etnik unsuru bünyesinde barındıran, milliyetçi ve ayrılıkçı fikirlerin üst seviyede yaşandığı, bürokratik ve politik birçok sıkıntıların görüldüğü yönetilmesi zor bir ülkedir. Bosna-Hersek güçlü olmayı başarabilirse, ülkeyi ayrılıkçı fikirlerden kurtararak, kendi toprak bütünlüğünü korumaya muvaffak olabilecektir. Bu tez çalışmasında bu muvaffakiyeti sağlayabilmek için Türkiye'nin uluslararası arenada Bosna-Hersek için yaptığı mücadeleler ve Türkiye'nin bir yumuşak güç unsuru olarak en seçkin kurumlarını Bosna-Hersek'in kalkınması için göndermesi detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Ayrıca iki ülkenin birbirleriyle yaptığı siyasi ve iktisadi anlaşmalar diplomatik ve kültürel ilişkilerin daha da gelişmesine neden olmaktadır.

Tezin Amacı

Bu tez çalışmasının amacı, Türkiye ve Bosna-Hersek'in iktisadi ve siyasi olarak yapacakları işbirlikleriyle ve uluslararası arenada birbirlerine destek olmaları ile birlikte daha da büyüyecekleri gösterilmek istenmiştir. Türkiye'nin Bosna-Hersek'i uluslararası arenada desteklemesi ve yanında hep dost ve kardeş ülke olarak yer almasının ehemmiyeti çok büyüktür. Çünkü Balkan coğrafyası milliyetçi akımların çok üst seviyede olduğu diken üstünde olan bir bölgedir. Ayrıca, Bosna-Hersek'in siyasi ve idari devlet yapısı çok karışık olduğundan, Bosna-Hersek ilerleme kaydedememekte ve hep aynı yerde patinaj çekmektedir. Bundan ötürü, bu çalışmada Türkiye ve Bosna-Hersek'in yapacağı topyekun işbirliğinin önemi gösterilmek istenmiştir. Ayrıca, daha önceki yazılmış tezlerde iki devletin siyasi ve iktisadi anlaşmaları detaylıca araştırılmadığından bu eksikliği kapatmak amacıyla bu tez çalışması önem arz etmektedir.

Bu tez çalışmasının konusu, Türkiye'nin Bosna-Hersek ile Olan Siyasi ve İktisadi İlişkileri (1990-2010 Dönemi) olarak belirlenmiştir ve konunun önemi de şu şekilde açıklanabilir: Türk ve Boşnak halkları uzun bir dönem Osmanlı medeniyeti altında aynı kaderi paylaşmışlardır. Bu sebepten ötürü, birbirlerine bu derece yakın iki halkın diplomatik ilişkilerinin de üst seviyede olması gerekmektedir. Türkiye Bosna-Hersek'i 6 Şubat 1992 tarihinde tanımıştır. Fakat Bosna-Hersek'te cereyan eden savaş sebebiyle ilişkilerin tam manası ile başlaması 1995 yılını bulmuştur. Türkiye ve Bosna-Hersek 1995'den itibaren diplomatik ilişkilerini geliştirmeye çok önem vermiştir. Balkanlarda huzur ortamının sağlanabilmesi için yeniden çıkabilecek savaşların ihtimallerinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Türkiye Balkanlarda etki alanını genişletmeye büyük önem vermektedir. Özellikle Bosna topraklarında çıkabilecek bir savaş ortamı tüm Balkanları içine alabilecek düzeyde olabileceğinden Türkiye Bosna-Hersek'e çok önem vermekte ve nüfuzunu bu ülkede arttırmayı hedeflemektedir. Türkiye'nin nüfuzunun artması Boşnakların çoğunluğu tarafından hoş karşılanırken, Sırp ve Hırvat halkları ise bu duruma sıcak bakmamaktadır.

Literatür Araştırması

Türkiye ve Bosna-Hersek arasındaki siyasi ve iktisadi ilişkileri ele alarak bir tarama yapıldığında birçok araştırma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada, diğer araştırmalardan farklı olarak 1990 ve 2010 yılları baz alınmış olup, iki ülkenin tüm siyasi ve iktisadi ilişkilerine yer verilmiştir.

Bu tez çalışmasının yazılmasında Türkiye ve Bosna-Hersek arasındaki ilişkilerde yapılan çalışmalar araştırılmış. Birincil kaynaklar olarak daha önce yazılıp onaylanan Yüksek Lisans ve Doktora tezleriyle beraber akademik makalelerden faydalanılmıştır. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin erişime sunduğu raporlardan ve Resmi Gazeteden faydalanılmış ve Türkiye'nin medya kurumlarının devlet yetkilileriyle yaptıkları röportajlar aktarılmıştır.

Hipotez

Bu çalışmanın hipotezi, Türkiye'nin çabalarıyla Bosna-Hersek'in kendi ayakları üzerinde duracak bir devlet durumuna geleceği ve yeniden çıkacak bir savaşı engelleyeceği olarak açıklanabilir. Çünkü, güçlü bir ekonomiye, sanayiye ve orduya sahip bir Bosna-Hersek kendi ayakları üzerinde durabilir ve caydırıcı bir unsur olarak Balkanlarda bölgesel güç konumuna bile ulaşabilir. Fakat, bu hedeflere ulaşabilmek için Türkiye'nin hiçbir karşılık beklemeden yaptığı ve yapacağı desteklere ihtiyaç duymaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin yapacağı bu destekler ve yardımlardan sonra Bosna-Hersek kendi ayakları üzerinde durabilecek bir konuma gelebilecek ve Balkan coğrafyasının önemli devletlerinden biri olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti Bosna-Hersek'in güçlenip bölgede söz sahibi bir ülke olmasını arzulamaktadır. Türkiye bu yardımları ve destekleri Yeni Osmanlılık politikasının bir gereği olarak değil, ikili ilişkileri konstrüktivist (sosyal inşacı) bir yaklaşım ile daha güçlü bir şekilde kurma amacıyla yapmaktadır. Türkiye kurumlarını ikili ilişkileri daha etkili bir şekilde üst seviyelere çıkarmak için göndermekte ve etki alanını arttırmaktadır. Türkiye'nin Bosna-Hersek'te etki alanını arttırması, orayı himaye etme ve hakimiyeti altına alma durumuna gelmemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ HAKİMİYETİNDE BOSNA-HERSEK

1.1. Bosna İsminin Kökeni

“Bosna-Hersek, Balkan Yarımadasının kuzeybatısında yer alarak doğuda Sırbistan, güneydoğuda Sancak, güneyde Karadağ, kuzey ve batıda Hırvatistan’la çevrilidir. Ayrıca Adriyatik Denizi’ne (20 km genişliğinde) dar bir çıkışı da vardır. Bosna-Hersek’in toplam yüzölçümü 51.129 km²’den ibarettir. (Sadece Hersek’in yüzölçümü ise 9340 km²’dir)” (Alp, 2017:112). Bosna-Hersek küçük bir ülke olmasına rağmen konumu itibarıyla Avrupa ve Asya’nın önemli ticaret ve geçiş noktalarından biridir. Ayrıca, ülke yeraltı kaynakları olarak su ve kömür rezervlerini sınırları içinde barındırır.

Bosna isminin ülkenin kuzey boyundan geçen Sava nehrinin ehemmiyetli bir kolu olan Bosna nehrinden süregeldiği düşünülmektedir. Hersek ise Bosna topraklarının güneydoğu kısmını oluşturmakta olup, ismini ise Ortaçağda Hersek bölgesinde kurulan Hersek Dukalığından almaktadır (Kapadan, 2009:4). Günümüzde Bosna bölgesinde genel itibarıyla Boşnaklar; Hersek bölgesinde ise çoğunlukla Hırvatlar yaşamaktadır. Orta Bosna olarak tabir edilen Travnik ve çevresi ise Boşnakların ve Hırvatların ortak yaşadığı bölgelerdir.

Bosna ismi tarihte ilk olarak 958 yılında Doğu Roma İmparatoru VII. Konstantin’in Jeopolitik temalı “İmparatorluğun Yönetişimi Üzerine” (De Administrando Imperio) isimli eserinde geçtiği kabul edilmektedir. Bu esere göre Bosna, ismini, “İyi insanların yaşadığı yer” anlamına gelen “Horion Bosona”dan almıştır (Temel, 2018:19). Bu eser orta çağ dönemini anlatan önemli eserlerdendir. İçerisinde sadece yönetim üzerine değerlendirmeler değil, ayrıca o dönemde Doğu Roma’nın ilişki halinde olduğu diğer milletler hakkında da kapsamlı bilgiler içermektedir.

Bosna adının coğrafi bir alanı ve bu topraklarda yaşayan bir milleti nitelemek için kullanılmaya başlanması onuncu asrın ortalarından itibaren başlamıştır. Bir devlet ismi olarak kullanılmaya başlanması ise on ikinci asrın sonlarına tekabül eder. (Alkan, 1995:13).

1.2.Osmanlı Devleti Dönemi Bosna-Hersek

Tarihte ilk Osmanlı-Bosna ilişkileri Bosna'nın Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinden yaklaşık yüz yıl önce başlamıştır. 1352-1391 yılları arasında Bosna Kralı olan I. Tvrtko, Osmanlı'nın Edirne'yi 1363 yılında fethetmesinden sonra, Türkleri balkanlardan atmak için kurulan balkan haçlı ittifakına katılmıştır. 1364 yılında cereyan eden Sırp-sındığı savaşını Türkler, Bosna, Sırp, Bulgar, Macar ve Eflak birliklerinden oluşan haçlı ordusunu büyük bir mağlubiyete uğratmıştır (Alparslan, 2008:23). Bu mağlubiyetle Haçlılar, Türkleri Balkanlardan kolaylıkla atamayacaklarını anlamış oldular. Savaştan sonra Edirne'deki Osmanlı hakimiyeti kesinleşmiş ve Edirne başkent yapılmıştır.

Bosna topraklarına ilk Osmanlı fetih hareketleri 1386 senesinde başlamıştır. Birkaç kale dışında, Bosna toprakları 1463'te Fatih Sultan Mehmet Han tarafından fethedilmiştir (Kaptan, 2008:11). Bu fetihden sonra Bosna ve Boşnaklar adil bir düzenle tanışmış oldular. Daha önceleri Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvatlar tarafından hep hor görülen Boşnak halkı gerçek bir huzur ortamına kavuşmuştur.

Osmanlı Devleti 1453'te İstanbul'u fethettikten sonra Papa II. Pius yeni bir haçlı ordusu kurmayı hedeflemiştir. Bu orduya Bosna Krallığı ve Hersek Dukalığından önemli destek alınmıştır. Bunun haberini alan II. Mehmet bu tehlikeyi durdurmak için balkanların fethinin tamamlanması gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca, Bosna Kralı Tomaşeviç 50.000 duka olarak gönderdiği haracı kesince, Bosna'nın fethi bir mecburiyet haline gelmiştir (Alparslan, 2008:24-25). Bosna bölgesi Avrupa'nın önemli stratejik noktalarındandır. Bu sebepten Osmanlı Devleti Bosna'da yaşanan gelişmelere çok önem vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin yedinci Padişahı olan İkinci Mehmet, 1463 yılında Bosna'yı fethettikten sonra ikinci insan hakları evrensel beyannameyi diye nitelendirilen "Ahidname"sini ilan etmiştir. İlk beyanname ise İslam Peygamberi Hz. Muhammed tarafından Veda Hutbesinde ilan edildi. 632 yılında Peygamberin dile getirdiği ve sahabeler tarafından kayda geçirilen bu hutbede herkesin eşit olduğunu ve kimsenin kimseye takva haricinde bir üstünlüğünün olmadığını dile getirmiştir. İslamiyet güzel ahlaklı olmayı ve kendinden olmayanlara bile iyi ve hoşgörülü davranmayı emretmektedir. II. Mehmet'te bu ahlak ile yetiştiğinden gittiği her yere İslam adaletini ve eşitliğini götürmeyi kendine görev bilmiştir. Ahidname'de

bahsedilen hükümler genel itibariyle şu maddelerden ibarettir: Hıristiyanların ve diğer inanca sahip olanların mallarına, canlarına ve ibadethanelerine bir zarar getirilmeyeceği, herkesin eşit olarak Osmanlı tebaası olarak yaşamlarını sürdürebilecekleridir. Ayrıca Osmanlı topraklarından ayrılmak isteyenlerin güven içinde başka beldelere gidebilme güvencesi verilmiştir. Bu ahidname o zamanın Avrupa'sının hayal bile edemeyeceği eşitlik ve özgürlükleri barındırmaktadır.

Fatih Sultan Mehmet'in Ahidnamesi'nin orijinal hali şu şekilde yazılmıştır:

“Nişân-ı hümâyûn oldur ki, Ben ki Sultan Mehmed Han'ım; cümle havâss u avâma ma'lûm ola ki, İş bu dârendegân-ı fermân-ı hümâyûn Bosna râhiplerine mezid-i inayetim zuhûra gelüp buyurdum ki: Mezbûrlara ve kilisalarına kimesne mâni' u müzâhim olmayub, ihtiyâtsiz memleketimde duranlara ve kaçup gidenlere emn ü amân ola ki gelüp bizim hâssa memleketimize havfsız sâkin olup kilisalarında mütemekkin olalar ve yüce hazretimden ve vezirlerimden ve re'âyalarımın ve memleketim halkından kimesne, mezbûrlara dahl ü ta'arruz etmeyüp incitmeyeler. Kendülerine ve cânlarına ve mâllarına ve kilisalarına ve dâhi yabandan hâssa memleketimize âdem getirirler ise yemîn-i mugallaza iderim ki, yeri göğü yaradan Perverdigâr Allah'ın hakkı için ve ulu Peygamberimiz Muhammed Mustafa sallallâhu te'âla aleyhi ve sellem hakkı için ve yedi Mushaf hakkı için ve yüzyirmi dört bin peygamberler hakkı için ve kuşandığım kılıç için bu yazılanlara bir ferd muhâlefet eylemeye, mâdâm ki benim hizmetime ve emrime mutî' olalar” (Batuk, 2009:213-214).

Ahidname'nin günümüz Türkçesi ile yazımı şöyledir:

“Nişanı-ı hümayun şu ki Ben ki Sultan Mehmed Han'ım; üst ve alt tabakada bulunan bütün halk tarafından şu şekilde bilinsin ki, bu fermanı taşıyan Bosna rahiplerine lütufta bulunup şu hususları buyurdum: Söz konusu rahiplere ve kiliselerine hiç kimse tarafından engel olunmayıp rahatsızlık verilmeyecektir. Bunlardan gerek ihtiyatsızca memleketimde duranlara ve gerekse kaçanlara emn ü aman olsun ki, memleketimize gelip korkusuzca sakin olsunlar ve kiliselerinde yerleşsinler; ne ben, ne vezirlerim ne de halkım tarafından hiç kimse bunlara herhangi bir şekilde karışıp incitmeyecektir. Kendilerine, canlarına, mallarına, kiliselerine ve dışardan memleketimize getirecekleri kimselere yeri ve göğü yaratan Allah hakkı için, Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.) hakkı için, yedi Mushaf hakkı için, yüz yirmi dört bin peygamber hakkı için ve kuşandığım kılıç için en ağır yemin ile yemin ederim ki, yukarıda belirtilen hususlara söz konusu rahipler benim hizmetime ve benim emrime itaatkâr oldukları sürece hiç kimse tarafından muhalefet edilmeyecektir”. (Batuk, 2009: 214).

Şekil 2.1: Fatih Sultan Mehmet Han'ın Ahidnamesi

Kaynak: www.bosnakmedya.com

Fatih Sultan Mehmet'in bu Ahidnamesi 1463 yılından beri Bosna-Hersek'in Fojnica şehrinde bulunan bir manastırda saklanmaktadır. Ahidname her sene bir kere olmak üzere sadece 28 Mayıs'ta saklandığı yerden çıkartılıp "Ahidname Günü" etkinlikleriyle vatandaşlara sunulmaktadır.

II. Mehmet'in bu Ahidnamesi tam bir hoşgörü bildirgesidir. Kendinden olmayanı dışlamama sertifikasıdır. Türk-İslam hoşgörüsü Bosna bölgesinin İslamlaşmasını hızlandırmıştır. İslam'ın Bosna'ya ne zaman geldiğiyle alakalı bazı görüşler mevcuttur. Hersek'te 1938 yılında bazı paralar bulunmuş. Paraların bir yüzünde kelime-i şهادet yazarken, diğer yüzünde ise Tevbe Suresinin 33. Ayeti yazmaktaydı. Bu paraların Halife Mervan II. El-Himar zamanından olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bazı halk hikayelerinde Anadolu topraklarından Sarı Saltuk dede öncülüğünde Bektaşî dervişlerinin Bosna topraklarına gelip, Blagaj tekkesini XII. Yüzyılın sonlarında inşa etmişlerdir (Doziç, 2018:7-8). Boşnakların

İslamiyet’i kabul etmeleri zor olmamıştır. Çünkü dervişler bu konuda çok hassas davranmışlardır. Ayrıca Boşnaklar o zamanlarda Bogomil Hristiyanlığı’na inanmaktaydılar. Bogomil Boşnaklar, beraber yaşadıkları Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvatlar tarafından hep dışlanmışlardır. Bu gibi etkenler Boşnakların Müslüman olmasında önemli rol oynamıştır (İrklı ve Ersoy, 1995:10). Boşnaklar Müslümanlığı kabul ettikten sonra İslam dinine önemli katkılar yaptılar. Osmanlı Devleti zamanında ve sonrasında Avrupa’nın ortasında dinlerini koruyarak büyük bir sadakat örneği sergilemişlerdir.

Osmanlı Devleti Bosna’yı fethettikten sonra orayı idari olarak Sancak haline getirmiştir. İlk Bosna Sancakbeyi Minnetoğlu Mehmet Bey’dir. Hersek Sancağı ise 1470 senesinde kurulmuştur. Saraybosna 1463-1550 yılları arasında Sancak merkezi iken, 1550 senesinde Travnik olmuştur. 1583 senesinde Bosna Sancağı eyalet (Beylerbeylik) konumuna yükseltilmiştir. Bu seneden sonra eyalet merkezi Banjaluka olmuşsa da 1684 senesinde eyalet merkezi Travnik olmuştur. En son olarak eyalet merkezi 1850’li yıllarda Saraybosna olmuştur (Alparslan, 2008:25).

Bosna bölgesinden birçok önemli vezirler ve sadrazamlar yetişmiştir. Bunlardan en önemlileri Gazi Hüsrev Bey ve Sokullu Mehmet Paşa’dır. Gazi Hüsrev Bey 1526 yılında Osmanlı Devleti’nin haçlılara karşı kazandığı Mohaç Meydan Muharebesinde çok önemli katkılar sağlamış ve Gazi sıfatını bu savaşta hak etmiştir. Sokullu Mehmet Paşa ise şu anki Bosna-Hersek’in Vişegrad şehrinde Sokoloviçi adındaki bir köyde dünyaya gelmiştir. Osmanlı’nın en önemli Sadrazamları arasında gösterilir. Küçük yaşta yurdundan alınıp Edirne Sarayına getirilmiştir. Yeniçeri ocağında yükselip Paşalık ve Sadrazamlık mevkilerine gelmiştir (Erhan Afyoncu, “Sokullu Mehmed Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Erişim 11.08.2020).

“Bunlar haricinde muhtelif tarihlerde sadrazamlık yapan diğer Boşnak sadrazamlar şunlardır: Lala Mustafa Paşa (1580-1580), Malkoç Ali Paşa (1603-1604), Lala Mehmed Paşa (1604-1606), Derviş Mehmed Paşa (1606-1606), Kara Davud Paşa (1622-1622), Hüsrev Paşa (1628-1631), Topal Recep Paşa (1632-1632), Salih Paşa (1645-1647), Sarı Süleyman Paşa (1685-1687), Damad Melek Mehmed Paşa (1792-1794)” (Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri, 1992:10).

Ayrıca birçok yeniçeri askeri Bosna'dan ve Balkan coğrafyasından devşirilmiştir. Osmanlı'da devşirme sistemi önemli bir devlet politikası olarak uygulanmıştır. Bu devşirilen çocuklar Osmanlı devlet terbiyesiyle yetişmiş ve onlardan bazıları devletin önemli mevkilerine atanma başarısı göstermişlerdir.

Ömer Bosnavi *Bosna Tarihi* adlı eserinde Bosnayı ve Boşnakları şu şekilde anlatmaktadır:

“Bosna Eyaleti Osmanlı ülkesinin o yönde sağlam bir seddi ve Rumeli yöresinin kilidi olarak kabul edilirdi. Toprak bakımından geniş olmamakla birlikte, sözgeşi Mısır ve Şam eyaletleri gibi ayrı bir ülke sayılsa yeri idi. Başları göğe yükselen dağlarından her biri düşman gözüne dikendir. Sözü edilen memleket, kafirler diyarına yakın ve bitişik olması sebebiyle Nemçe (Avusturya), Macar, Sırp, Hırvat ve Venedik gibi düzenbaz, güçlü, ateş saçan top ve tüfeğe sahip, askeri kalabalık, çetin savaşçı, hileci düşmanlar ile bunlar gibi hiyanet ve ayaklanma alışkanlığı olan kavgacı dağ kabileleri, baş eğmeyen isyancı kavimlerle çepeçevre çevrilmiştir. Osmanlı Devleti hakkında kötü düşünen düşmanlar her zaman fırsat kollayıp zarar vermek için bahane ararlardı, ama Bosna ahalisi, şehirli olsun, kırlı olsun çoğunlukla güçlü, yiğit, cesur, çalışkan, aslan yürekli, hamiyetli, savaşçı ve dövüşçü kişilerdi. Bir yandan düşman gözükse hiçbir özür ve bahane göstermeyerek acele birbirlerinin yardımına koşarlardı. Gerçi, çoğu alçak gönüllüdür, ama kafirlere karşı düşmanlıkta amansız ve inatçıdırlar, savaşta ve dövüşte yüreklidirler. Amirlerin buyruklarına uymada koyun gibi uysaldırlar. Eşkiyalık ayaklanma gibi utanılacak hareketleri, şakilik, yol kesme gibi kötü işleri yapmazlar. İslam dini uğruna, padişah yoluna seve seve ve istekle kendilerini feda etmek, baş ve can vermek Bosna diyarı halkına dedelerinden kalma övünme ve böbürlenme vesilelerinden biridir” (Bosnavi, 1979:121).

Osmanlı Devleti 1699 yılındaki Karlofça Antlaşmasıyla beraber ilk toprak kaybını yaşamıştır. Bu tarihten itibaren gerileme dönemine girilmiştir. 1699 senesinde Osmanlıların Habsburglara yenilmesi ve Karlofça Antlaşmasıyla Macaristan'ın büyük kısmını kaybetmesi, tam manasıyla İslam alemi ve Batı arasında askeri anlamda yeni başlangıçlar açmıştır. Artık Osmanlılar Batı'ya karşı müdafaa pozisyonuna geçecek ve Payitahtın emirlerini dinlemeyen yerel devlet adamlarıyla mücadele edilecektir (Sander, 2016:139-140). Osmanlı Devleti bu antlaşmadan sonra toparlanamayacak ve birbiri ardına gelen savaş kayıplarıyla gücünü tüketecekti.

1877-1878 Osmanlı-Rus harbi akabinde, Rusya'nın Balkan topraklarına yönelmesi ve politik bir aktör haline dönüşmesinden hoşnut olmayan Batı devletleri, bu duruma izin vermemek için 12.07.1878 tarihinde Berlin Kongresini düzenlediler.

Kongrede Bosna hukuken Osmanlı'da kalmış, fakat idaresi Avusturya'ya verilmiştir. Avusturya'nın esas gayesi Bosna'yı ele geçirerek Dalmaçya'ya ulaşmak ve Osmanlı'dan sonraki siyasi boşluğu kendisi doldurmaktır (Alkan, 1995:18-19). Avusturya bu amacına ulaşmak için Bosna topraklarına askerlerini gönderdiğinde Bosnalı Müslümanlar tarafından çok ciddi şekilde isyan hareketiyle karşılaştılar. Avusturya yönetimini kabul etmeyen Boşnaklar Osmanlı idaresinde yaşamak istediklerini çok açık şekilde göstermişlerdir.

1878 senesindeki Berlin Antlaşmasıyla birlikte Bosna'yı işgal süreci başlamıştır. "Müteakiben Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmiş ve 1908 yılında da hukuki olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun topraklarına dahil edilmiştir" (Semercioğlu, 2017:1341).

Bosna'nın kaybedilmesini daha iyi anlamak için Fransız İhtilali sonrası Milliyetçilik akımlarını da incelemek gerekir. 1804 Sırp İsyanı, 1861 Hersek İsyanı ve 1875'teki İkinci Hersek İsyanı çok önemli yer tutmaktadır.

1804 yılındaki Sırp İsyanı'nın başlamasında 18. Yüzyılın sonlarından itibaren Balkanlarda Osmanlı Devlet idaresinin bozulması, Rusya ve Avusturya'nın Sırpı kışkırtması ve Sırpıların bu isyanları bağımsızlık mücadelesi olarak görmeleri önemli yer tutmaktadır (Burhan, 2012:34). Kara Yorgi adındaki bir tüccar tarafından başlatılan bu isyanda Belgrad ve bazı şehirler kaybedildi. Oradaki Müslüman halk Boşnakların çoğunlukta yaşadıkları şehirlere göç etmeye mecbur kaldılar. Ruslardan yardım alamayan isyancılar hızlıca kaybetme sürecine girdiler. İsyanı başlatan Kara Yorgi 3 Ekim 1813'te Avusturya'ya sığındı ve Osmanlı ordusu 5 Ekimde Belgrad'ı tekrar ele geçirdi. Sırp isyanı bu şekilde bastırılmıştır (Aslantaş, 2009:132). Avusturya ve Rusya, Osmanlı Devletine karşı işbirliği yapmış ve Sırpıların çok destek vermiştir. Eğer Sırpıların bu derecede büyük yardım almasalardı, Osmanlı'ya isyan etme cesareti gösteremezlerdi ve isyanları bu kadar uzun süremezdi.

1861 yılındaki Hersek İsyanı'nın başlamasında idarecilerden baskı gördüğünü öne süren Hıristiyanlar, Rusya ve Avusturya devletlerinin isyancıları himaye etmesine güvenerek, Sırbistan'ın da bölgede nüfuz sahibi olmasına aldanarak Osmanlıya isyan etmişlerdir (Burhan, 2012:34). Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa Hersek isyanını bastırmak için vazifelendirildi. Ömer Paşa isyancılara Karadağ'dan gelen yardımları engelleyerek isyanın bastırılmasında önemli bir başarı elde etmiştir.

Osmanlı Ordusu 21 Kasım 1861 tarihinde isyancılara karşı kazandığı Piva zaferiyle isyanı durdurmuş. Bölgede belli başlı küçük çetelerden başka bir tehdit unsuru kalmamıştır (Alparslan, 2008). Osmanlı Orduları Karadağ'ın başkenti Çetine'ye girerken, bundan rahatsız olan Avrupa Devletleri İşkodra antlaşmasını Osmanlıya dayatmıştır (Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri, 1992:13). Bu antlaşma Osmanlı askerlerinin Çetine'ye girmesini engellese de, isyan başarılı bir şekilde bastırılmıştır.

1875 senesindeki Hersek İsyanının nedenleri diğer iki isyan ile aynı özellikleri gösterir. Fransız Devrimi ile başlayan düşünce akımlarının Balkanları etkilemesi, Osmanlı'nın askeri, idari ve iktisadi açıdan iyi durumda olmaması, gelişmiş ülkelerin Sanayi Devrimiyle başlayan hammadde ve Pazar ihtiyacını Osmanlı topraklarından temin etmek istemeleri ve kendileri aralarındaki fayda mücadeleleri ve Osmanlı topraklarındaki Müslüman olmayan tebaayı kışkırtmaları nedenler arasında gösterebiliriz (Aydın, 2005:4-5). Osmanlı'nın gücünü tüketmesi ve Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya karşı ittifakından ötürü toprak kayıpları hız kazanmış ve devletin çöküş süreci hızlanmıştır.

1878 yılının sonbahar ayında Avusturya-Macaristan ordusu Bosna'ya girmiş, fakat Müslümanların savunmasıyla karşılaşmıştır. Jajce, Doboş, ve Maglaj şehirlerinde şiddetli vuruşmalar meydana geldi. Yaklaşık bir iki ay içinde Habsburglar isyanı bastırarak ülkeyi kontrol altına almıştır (Bora, 1994:29). Bu işgalden sonra Bosna'dan Anadolu'ya ve diğer Müslüman coğrafyalara göç olayları başlamıştır.

1908 yılındaki işgalden sonra Avusturya'nın Bosna'nın idari işlerine Hırvatları atadıklarını ve bu durumun Ortodoks olan Sırlar tarafından da protesto edildiği bilinmektedir. Hırvatlar ve Avusturyalılar Katolik olmalarından ötürü birbirlerine daha yakın halklardır. Bu durum Avusturya'nın Hırvatları yönetici olarak atamalarında etkili olmuştur. Bosna 1908 yılından itibaren tamamen Avusturya-Macaristan hakimiyetine girmiştir. Fakat bu hakimiyet çok uzun sürmeyecektir. 1914 yılında Avusturya İmparatorluğunun Veliht Prensi Ferdinand'ın Saraybosna'da Sırp milliyetçisi Gavrilo Princip tarafından öldürülmesiyle Birinci Dünya Savaşı'nın temelleri atılmıştır. Bu suikasttan sonra Avusturya İmparatorluğu Sırbistan'a savaş açmış, fakat bu savaş ilanı büyük devletlerinde savaşa dahil olmasıyla Dünya Savaşı haline gelmiştir (Alkan, 1995:20).

1918 yılında Büyük savaş'ın bitmesiyle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılmış, yerine Balkanlarda Yugoslavya Krallığı kurulmuştur. Yugoslavya Krallığını Sırlar, Hırvatlar, Slovenler kurucular olarak ve sonradan krallığa dahil olan Boşnaklar oluşturmaktadır. Bosna Osmanlı himayesinden sonra hiçbir zaman refaha kavuşmamıştır. Her zaman kan ve gözyaşı bu topraklarda hakim olmuştur. Boşnaklar her zaman özellikle dini inançları ve Boşnak kimlikleri sebebiyle baskı altında olmuştur.

Osmanlı Devleti Bosna topraklarını 1463 senesinde fethetmiş, hukuki olarak 1908 senesinde Bosna'yı kaybetmiştir. 445 sene Bosna topraklarına adalet, huzur ve refah ortamını yaşatan Osmanlı Devleti Bosna'ya çok önem vermiş, oraya birçok medrese, camii, kervansaray, kőprü ve çeşme inşa etmiş ve birçok önemli devlet adamı Bosna sancağından yetişmiştir. Osmanlı döneminde sadece Mőslőmanlar değil, Ortodoks ve Katolik Hristiyanlar, Yahudiler ve tőm tebaa eşit ve adil bir şekilde huzur ortamında yaşamalarını sőrdőrmőřlerdir. Fakat Fransız ihtilali sonrasında, dőnyanın birçok yerinde artan milliyetçilik akımları Osmanlı Devletinde de karşılık bulmuş, Rusya ve Avusturya imparatorluklarının destekleri ve kışkırtmalarıyla, Osmanlı tebaası olan balkanlarda Sırlar, Karadağlılar, Hırvatlar payitahta karşı ayrılıkçı hareketlerde bulunmuşlardır. En sonunda Osmanlı Devleti balkanlardan ve Bosna'dan çıkmak zorunda kalmış ve bu topraklara Osmanlı döneminden sonra hiçbir şekilde huzur gelmemiştir. 1914'te Birinci Dőnya Savaşını, 1939'da İkinci Dőnya Savaşını ve 1992'de Avrupa'nın ortasında cereyan eden Bosna Savaşında çok bőyők soykırımları yaşayan Boşnaklar Osmanlı dőnemindeki o huzur ortamını aramaktadırlar.

İKİNCİ BÖLÜM

2. YUGOSLAVYA ve BOSNA-HERSEK

2.1. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı

1917 senesinde Korfu deklarasyonunun imzalanmasıyla Sırp-Hırvat-Sloven Krallığının kurulması ve bu krallığın başında Karageorgeviç ailesinin olması kararlaştırılmıştır (Battal, 2019:27). Ayrıca, Korfu adasında gerçekleşen bu toplantıda kurulacak devletin üniter yapıda mı yoksa federal yapıda mı olacağı konuşulmuştur. Alınan karara göre bütün halkların eşitlik içinde yaşayacakları monarşik bir sistem üzerinde anlaşılmıştır (Özçelik, 2018:27). Bu devlette sadece Sırpların, Hırvatların ve Slovenlerin egemenliği hakim olmuştur. Bu halklar kurucu statüde olduklarından diğer halklar ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüştür. Ayrıca, Hırvatlar, Slovenler ve Sırpalar bu devlette güç mücadelesine girmişlerdir. Özellikle Sırpalar devleti bir Sırp krallığı olarak dizayn etmek istemiştir.

1914-1918 seneleri arasında devam eden Birinci Dünya Harbi akabinde Aralık ayının ilk günü 1918’de Slav halklarının bir araya gelmesiyle Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı kuruldu (Sipahioğlu, 2010:30). Bu devlet, Dalmaçya ittifakı ve Sırp Krallığının bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Sırbistan ve Karadağ Krallıkları ile Makedonya’nın önemli bir kısmına ek olarak, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun yıkılmasıyla ortada kalan Hırvatistan, Slovenya ve Bosna-Hersek topraklarını da kapsıyordu (Bora, 1994:35). Bosna toprakları bu krallığın bir parçası olmasına rağmen Boşnak nüfusun dini ve milli kimliğinden ötürü kurucu halklar olan Hırvatlar, Slovenler ve Sırpalar kadar vatandaşlık hakları olmamıştır. Bundan ötürü, bu krallığın en önemli kuruluş maddelerinden olan eşitlik ilkesi hiçbir zaman uygulanmamıştır.

1918 senesinde Belgrad’da kurulan bu krallık tam manasıyla gerçeklikten uzaktı. Çünkü, birçok halkı içinde barındırıyordu ama isim olarak sadece üç halktan (Sırp-Hırvat-Sloven) bahsediliyordu. “Bu üç halk dışında, Almanları, Voyvodin’deki Macarları, Kosova ve Makedonya’daki Arnavutları, Banat’taki Romenleri, Bosna-Hersek ve Makedonya’daki Türkleri ve Boşnakları, Çekleri ve Slovakları, Rutenyalıları, İtalyanları, mülteci Beyaz Rusları ve yetmiş bin değişik kökenli insanı da içine alıyordu” (Castellan, 1995:425). Sırpalar ülkedeki en baskın halk olduklarından siyasi güç onların elindeydi. Bu durumdan Hırvatlar ve Slovenler

başta olmak üzere, diğer halklarda memnun değillerdi. Özellikle, Müslümanların hiçbir söz ve temsil hakları mevcut değildi (Sipahioğlu, 2010:30). Sırlar her zaman balkan topraklarının büyük bir kısmını kendi toprakları olarak görmüşlerdir. Sayıları az da olsa çok da olsa bir bölgede Sırlar yaşıyorsa o toprakları kendilerine ait olarak ele almışlardır. Ayrıca, Sırlar çok milliyetçi ve Ortodoks Hristiyanlık inancına bağlı olduklarından kendilerinden olmayan her halka karşı mesafeli yaklaşmışlar ve kendilerini daha üstün konuma yerleştirmişlerdir. Sırlar kendilerini asırlardır balkanlardaki Hristiyanlığın koruyucusu olarak gördüklerinden, Müslümanlara karşı hep bir şiddet ve baskı politikası izlemiştir. Ortodoks Hristiyan olan Sırlar ve Katolik Hristiyanlar aralarında ciddi derecede farklar olduğundan birbirlerine hep mesafeli yaklaşmışlardır. Fakat, tarihte de görüldüğü üzere, Müslümanlara karşı kurulan haçlı ittifaklarında Ortodoks ve Katolikler aralarındaki bu farkları görmezden gelmişler, Müslümanlara karşı işbirliği yapmışlardır.

Bosna ve Boşnakların akıbetinin ne olacağı hususunda Sırp-Hırvat-Sloven Krallığının ilk başvekili Sırp kökenli Stojan Protić gelecek için planlarını şu şekilde dile getirmiştir: “Bosna’yı bize (Sırbistan) bırakın. Bizim Bosna ile ilgili çözümümüz var. Ordumuz Drina nehrini geçince Türklere 24 saat, en çok da 48 saat süre verilecektir. Daha önce Sırbistan’da yaptığımız gibi, verilen süre içinde dedelerinin dinine dönmeyen Boşnakların hepsi kesileceklerdir” (Kapadan, 2009:17). Protić’in bu açıklamasında Boşnaklara Türk demesi çok doğaldır. Çünkü Sırlara göre bütün Müslümanlar Türk’tür. Türkler Osmanlı Devletini kurduktan sonra yönünü balkan coğrafyasına çevirmiştir. Hep fetih politikası izlemiş ve bu amaçla İslam’ın hoşgörüsünü ve adaletini fethettiği topraklara sunmuştur. Ancak, İslam dininin bu özelliklerini benimsemeyen Osmanlı’nın Sırp tebaası hep memnuniyetsizlik içinde olmuştur. Protić’in açıklamalarından da anlaşılacağı üzere Sırların Müslümanlara ve Türklere ne derecede kin ve nefret duyduğu görebilmekte olup, Boşnaklara Müslüman olmalarından ötürü Türk demeleri Türk milletine olan bakış açılarını gözler önüne sermektedir.

Önceden beri, çevre ülkelerdeki Slavlar, Boşnakların kendilerine ait milli bir unsur olduklarını iddia etmişler ve bunu zorla kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bu uğurda her türlü harp, ilhak, politik baskı, sürgün etme, zorla dinlerini değiştirtme, hapse atma, mallarını kundaklama, cinayet, soykırım gibi yöntemler çekinmeden uygulanmıştır (Emgili, 2020:8). Boşnakların asırlardır beraber yaşadıkları Slavlar,

özellikle Sırlar ve Hırvatlar, Boşnakların hep kendilerinden olduklarını düşünmüşler. Boşnak kimliğine saygı duymamışlardır. Bu durum Boşnakların Bogomil Hristiyanlık inancına bağlı olduğunda da aynı şekildeydi. Katolik Hırvatların ve Ortodoks Sırların baskısına maruz kalmışlardı. Boşnaklar İslam dinini seçtiklerinde baskılar daha da şiddetlendi. Bu sebepten ötürü hiçbir zaman Sırlar ve Hırvatlar, Boşnakların kendi gelecekleri ile ilgili verdikleri kararlarına saygı duymadılar ve Boşnakları hep kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmek istediler. Fakat, tek sebep sadece dini yaşantı farkları değil, Boşnak kimliği de hiçbir zaman kabul edilmedi.

Devlet içinde yükselen, Hırvatların ayrılma istekleri 1928 yılında zirveye çıkmıştı. Sırlar, krallık kurulduğundan beri hep merkezîyetçi bir yönetim anlayışını benimsediler. Lakin Hırvatlar federal bir devlet yapısından yana olmuşlardır. Mecliste milletvekilleri birbirlerine sert ithamlarda bulunuyorlardı. Yine böyle bir meclis toplantısında kanlı bir meclis toplantısı gerçekleşti.

Hırvat Köylü Partisi (Hrvatska Seljacka Stranka, HSS) Partisinden milletvekili olan Ivan Pernar, mecliste Sırp vekil Puniša Raçiç'in Makedonya'da toprak yolsuzluğu yaptığı ve kendisine rant sağladığı yönünde bir konuşma yaptı. Meclis Başkanı Ninko Periç, Raçiç'e savunma yapması için kürsüde söz hakkı verdi. Raçiç ise hiç konuşma yapmadan beş tane HSS milletvekiline silahıyla ateş açtı (Demir, 2013:110). Üç tane vekilin öldüğü bu olaydan sonra Hersek'te ciddi protestolar başladı. Hersek bölgesi Hırvatların çok yoğunlukta yaşadığı bir yer olduğundan protestolar şiddetli ve organize şekilde gerçekleşmiş, ayrılıkçı düşünceler açıktan dile getirilmişti.

Hırvat Köylü Partisi (HSS) lideri Stefan Radiç'in mecliste öldürülmesinden sonra Hırvat milletvekilleri mecliste bulunmama kararı aldılar ve federal bir yönetim gelinceye kadar gösterileri bitirmeyeceklerini bildirdiler. Hırvat vekillerin federalizm yönündeki talepleri reddedilince, Hırvat vekiller Zagreb'de merkezden ayrı bir meclis kurma kararı aldılar (Özçelik, 2018). Devam eden bu gösteriler ve ayrılık talepleri Sırp Kral Alexander Karadordeviç'i zor durumda bırakıyordu. Kral Alexander, ya Hırvatların federalizm isteklerini kabul edecek ya da daha sert bir baskı siyaseti uygulayacaktı. O ise ikinci tercihini kullanarak ülkeyi ve kendisini daha zor bir duruma düşürdü.

Hırvat muhalif lider Radiç'in mecliste Sırp bir vekil tarafından öldürülmesinden sonra Kral Alexander ülkede diktatörlüğünü ilan ederek merkeziyetçi bir idare altında Hırvatların siyasi isteklerini bastırmaya çalıştı. Fakat uyguladığı bu baskı siyaseti Radikal Hırvatları temsil eden Ustaşaların daha iyi organize olmalarını ve güçlenmelerini sağlamıştır (Demir, 2017:60). 6 Ocak 1929'da Kral Alexander meclisi feshettiğini ve Vidovdan anayasasını yürürlükten kaldırdığını ilan etti. Bu tarihten sonra Yugoslavya'da Krallık diktası olarak adlandırılan bir süreç başlamıştır (Castellan, 1995:429). Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın ismi Yugoslavya Krallığı olarak değiştirilmiştir.

Etnik problemlere 1929 senesindeki ekonomik kriz de eklenmiş, Kral Alexander, Yugoslav halkının kendisine karşı olan tepkilerini azaltmak için yeni bir anayasayı yürürlüğe koymuştur. 1804 yılında Osmanlı Devletine karşı ayaklanma başlatan Karadordeviç'in torununun oğlu olan Alexander Karadordeviç 9 Ekim 1934 senesinde Fransa'da Hırvat ayrılıkçı Ustaşalar tarafından öldürülmüştür (Abazi, 2007:15-16). İkinci Dünya Savaşının başladığı 1939'a kadar etnik çatışmalar ve ekonomik problemler devam etmiştir. Savaşın başlamasıyla Hırvat Ustaşalar, Çetnik Sırp ve Komünist Partizanlar birbirlerine ciddi soykırımlar yapmışlardır.

“Ustaşaların Sırp; Çetniklerin de Hırvatlara ve Bosnalı Müslümanlara karşı yaptıkları etnik temizliği engellemek ve daha fazla taraftar kazanmak için Partizanlar savaş sırasında “kardeşlik ve birlik” sloganını kullandılar. Bu slogan aynı zamanda savaş sonrasında kurulan Sosyalist Yugoslavya'da komünist rejimin kendi meşruiyetini sağlama araçlarından birisi haline getirildi.” (Demir, 2017:163).

Almanların İkinci Dünya Savaşı zamanında Yugoslavya'da en fazla zulmettiği halk Sırp olmuştur. Fakat Sırp savaşın başından itibaren işgalci Nazilere ve Faşist İtalyanlara değil, Boşnaklara ve Hırvatlara karşı savaştılar. Hırvatlar ise Yahudilere, Sırp, ve Çingenele büyük katliamlar yaptılar (Şafak, 2010:54). Bu büyük savaştan en çok etkilenen Müslüman Boşnaklar olmuştur. Hırvat Ustaşaların, Komünist Partizanların ve Sırp Çetniklerin en fazla zulmettiği bölge Bosna bölgesi ve Boşnaklar olmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı sonunda ise Partizanların lideri Tito önderliğinde Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti kurulmuştur.

2.2. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti

Komünist Partizanların lideri Tito, Sloven halkına ait asker kökenli bir liderdi. Avusturya-Macaristan ordusunda Birinci Dünya Savaşına katılmış ve Ruslara esir düşmüştür. Ruslara esir düşünce komünizmden etkilenmiştir. Ülkesine dönmeyi başarınca komünizm onun hayatının en önemli değeri haline gelmiştir. Bu değer kurduğu Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin en önemli ilkesi olmuştur.

“1946 Anayasası ile milletler ilkesine göre kurulan Federatif Yugoslavya, altı cumhuriyetten (Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Slovenya, Makedonya ve Karadağ) ve iki özerk bölgeden (1918'de Macaristan'dan alınan Voyvodina ve 1912-1913 Balkan Savaşı ile işgal edilen Kosova) oluşuyordu.” (Kahramanyol ve Emgili:2016:327). Bu cumhuriyetler içerisinde en güçlü olan bölge Sırbistan'dır. Fakat, Tito Sırlara nüfuzlarını arttırma imkanı vermemiş tüm yatırımları ve önemli projeleri Slovenya ve Hırvatistan bölgelerine yapmıştır. Bu sebepten Sırlar hep hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir.

Yugoslavya'nın kurulmasını sağlayan 1946 Anayasası, Sovyetler Birliği'nin 1939 senesinde kabul edilen anayasası örnek alınarak ve bütün etnik unsurların temsil edilmesi göz önünde tutularak oluşturulmuştur. Tito liderliğinde kurulan ve sosyalist sistemi benimseyen Yugoslavya'da ilk başlarda Stalin'in devlet yönetimi bire bir uygulanmıştır. Josip Bruz Tito, bir yandan Sosyalizmi benimseyen ülkeler arasında güçlü bir işbirliği olmasından yanayken diğer yandan Sovyetlere bağımlı bir devlet olmak istemiyordu (Ural, 2014:157). Nazilere karşı en sert direnişi Komünist Partizanlar göstermiştir. Fakat savaştan sonra Yugoslavya, bağlantısızlar grubunda yer almış, Sovyet uydusu olmamıştır (Yıldırımıldal, 2018:423). Sovyetler Birliği bu durumu kabullenmek istememiş, Yugoslavya'yı kendi blokuna çekmek için çaba sarf etmiştir.

1950'lerde Tito yönetimi, ortak Slav kültürü ekseninde kurulması planlanan bir Yugoslav kimliği oluşturmaya çalıştı ve bu amaçla Yugoslavya'daki tüm etnik unsurların ortak özelliklerini öne çıkartıp bir çeşit Yugoslav milliyetçiliği kurmak için çaba gösterdi. Tito tarafından yapılan bu milliyetçilik çalışmaları 1950'ler boyunca karşılık buldu. Fakat 1960'lara gelindiğinde Yugoslavyacılık kavramı ülkede başarısız olmaya başladı (Çağlar, 2018:186).

Hırvat-Sloven kökenli Katolik bir Hıristiyan olan Tito, Yugoslavya’da Sırp’ların gücünün artmasını istemiyordu. Bu sebepten tüm ekonomik yatırımları Hırvatistan ve Slovenya bölgesine yaptırdı. Ayrıca Sırbistan bölgesini daha da zayıf hale getirmek için Sırbistan’a ait olan Arnavutların çoğunlukta olduğu Kosova ve Macarların yoğun olarak yaşadığı Voyvodina’nın statüsünü güçlendirdi (Arslan, 2009:52). 1974’te düzenlenen Anayasa ile birlikte Sırbistan’a ait olan Kosova ve Voyvodina’ya özerk bölge statüsü verilmiştir. Bu iki bölgeye cumhuriyet düzeyinde yetkiler verilmiştir. Bu yetkilerle birlikte Kosova ve Voyvodina’nın bağımsız bir devlet gibi davranma hakları olacaktı (Karakuzu, 2013:199). Tito, Sırbistan’ı kontrol altında tutmak için her şeyi çok detaylı bir şekilde düşünüyordu. Çünkü, Sırp’lar güçlenmeye başlayınca ülkede karışıklık çıkarabilirlerdi. Bu sebepten Tito, Sırp’ları ve Sırp bölgesini güçsüz duruma düşürerek bu tehlikeyi önlemeyi planlıyordu.

Hırvat Ulusal Direniş Örgütü’nün 1978 senesinde Der Spiegel’de yayımlanan bildirisinde, Hırvatların ne düşündüğünü açık bir şekilde gösteriyordu: “Yugoslavya yok edilmelidir; bu ister Rusların, ister Amerikalıların, ister komünistlerin, ister komünist olmayanların, isterse de anti-komünistlerin, yani Yugoslavya’yı yok etmek isteyen, onu ister diyalektikle ister dinamitle ama her ne pahasına olursa olsun yok etmek isteyen herhangi birinin yardımıyla yok edilmelidir (Sancaktar, 2019:62). Tito’nun güçlü bir lider olmasına ve devletin temel ilkesinin eşitlik olmasına rağmen, Yugoslavya devleti ülkede yaşayan herkesi kucaklayamamış ve eşitliği sağlayamamıştır. Devleti oluşturan halkların hepsi bağımsız bir devlete sahip olma hayaliyle yaşamışlardır.

12 Mart 1978 tarihinde Tito, Yugoslavya’nın bağımsızlık günü kutlamalarında şunları şunları söylemiştir: “Ülkemiz kristal bir küredir. Ben Josip Broz Tito, bu küreyi ellerimle tutarak değil alttan nefesimle üfleyerek havada tutuyorum. Umarım benim nefesim tükendiğinde birisi bu görevi devralır. Yoksa kristal küre yere düşer ve tuz buz olur” (Güler, Emiroğlu, Bayram, 2019:1285). Tito bu açıklamasıyla çok önemli bir itirafta bulunmuştur. Ülkeyi kristal bir küreye benzeterek, çok hassas bir yapıda olduğunu vurgulamıştır. Ülkeyi kendisinin ayakta tuttuğunu düşünüyor, kendisinden sonra ülkenin muhtemelen dağılacığını öngörmüştür.

1960'larda yapılan iktisadi düzenlemelerle hızlı bir kalkınma gösteren Yugoslavya, 1965 senesinde ücret kontrolünü kaldırarak pazar ekonomisine geçmiştir. Devlet içinde yapılan önemli iktisadi reformlara rağmen, ekonomi daha da kötüye gitmiş, işsizlik ve enflasyon önemli oranda artmıştır. Tito'nun 1980 senesinde ölümünün ardından ekonomi vahim bir hale gelmiş, enflasyon % 2700'lere çıkmış ve fiyatlar her ay iki katına çıkar hale gelmişti (Karakuzu, 2013:200). Bu durum birçok devletin yıkılması için yeterli bir sebeptir. Çünkü, ekonomisi bu derece kötü olan bir devlet, yıkılmaya mahkumdur. Yugoslavya'da çok fazla dayanamamış ilerleyen yıllarda yıkılma sürecine girmiştir.

Yugoslavya'da Sırlar haricindeki milletlerin ortak korkusu Sırların askeri ve idari gücü ele geçirerek ülke içinde Sırp baskısı oluşturmasıydı. Tito'nun ölümünden sonra kaygılanılan bu durum, Tito'nun Sırp uyruklu eşi ve onun çevresi tarafından uygulamaya kondu. Askeri ve idari yönden önemli makamlara Sırp kökenli devlet adamları getirildi ve Yugoslavya'da Sırlar gün geçtikçe güçlenmeye başladı (Abazi, 2007:31). Tito'nun hep dikkatle yaklaştığı ve ülke içindeki nüfuzlarının artmasını engellediği Sırp halkı, Tito'nun ölümünden sonra hedeflerini gerçekleştirmek için harekete geçmişlerdir. Bu durum ülkenin dağılma sürecini hızlandırmıştır. Yugoslavya Devleti temeli itibariyle sağlam inşa edilmemiştir. Yıkılmasındaki etkenler ülkedeki milliyetçilik akımları, devletin idari yapısı (Federalizm) ve Yugoslav halkının ekonomik sıkıntıları olmuştur. Bu problemlere bir de Tito'nun ölümü eklenince Yugoslavya'nın parçalanması kaçınılmaz olmuştur.

Balkan Devletleri arasında idari ve iktisadi liberalleşme konusunda en ileri seviyede olan Yugoslavya, parçalanmayı ve çöküşü en ağır biçimde yaşayan devlet olmuştur. Yugoslavya'da Miloşeviç iktidarı ve sonrasında artan baskıcı tutumu, Yugoslavya'yı bir araya getiren diğer Cumhuriyetler tarafından korkuyla izlenmeye başlanmıştır (Tatar, 2017:167). Tito'nun ölümünden sonra Sırlar Yugoslavya'da gücü ele almışlardır. Bu durum diğer milletleri bağımsızlık yolunda daha da şartlandırmıştır.

Slobodan Miloşeviç 1987'den sonra Sırbistan'da siyasi anlamda hızla yükselmiş ve devlet başkanı olmuştur. Miloşeviç'in iki önemli hedefi vardı. Birincisi; Sırbistan'ın merkezde konumlandığı, Sırların, Hırvatların ve Slovenlerin olduğu üçlü bir siyasi yapı kurmak. İkincisi; Yugoslavya'daki tüm Sırları bir araya

getirecek önemli bir siyasi güç oluşturmak (Emirğlu ve Çakır, 2008:89). Sırp milliyetçisi olan Slobodan Miloşeviç için ikinci hedef daha çok önem arz etmekteydi. Bu sebepten tüm Yugoslavya'yı ateşe atacak projeleri hayata geçirmekten geri durmamıştır.

Sistemden ayrılmaya karar veren ilk ülke Slovenya olmuştur. 1986 senesinde Sırp Memorandumu ve Miloşeviç'in Kosova ve Voyvodina'nın özerk statüsünü kaldırma çabaları, Slovenya'nın bağımsızlık kararı almasında önemli rol oynamıştır. Yugoslavya Cumhuriyet sisteminde ekonomik ve yaşam düzeyi olarak en iyi bölge olan Slovenya'nın bağımsızlık taleplerine Avrupa'dan olumlu tepkiler gelmiş ve Hırvatistan'da aynı şekilde bağımsızlık girişimlerine başlamıştır. (Dağcı ve Dal, 2016:112). Slovenya ve Hırvatistan inanç olarak Katolik Hristiyanlığa ait olduklarından Avrupa tarafından Slovenlerin ve Hırvatların bağımsız devletler kurmalarına sıcak bakılmıştır.

1986 senesindeki Sırp Memorandumu ve 1989'daki Anayasa değişikliği ile Kosova ve Voyvodina'nın statüsünün değiştirilmesi önem arz etmektedir. Bu sebepten detaylı bir şekilde anlatmak tez çalışmamız için faydalı olacaktır.

Yugoslavya'yı çatışmaya sürükleyecek en önemli nedenlerden biri 1986 senesinde Sırbistan Sanatlar ve Bilimler Akademisinde yayımlanan, Yugoslavya devlet sisteminin eleştirisinin yapıldığı "memorandum" adı verilen bildiridir. Bu bildiride Yugoslavya'yı oluşturan Cumhuriyetler arasında Sırbistan'ın haksızlığa uğradığı ve Sırp için Müslümanların ve Arnavutların büyük tehdit olduklarından bahsedilmekteydi (Bağbaşıoğlu, 2018:117). Bu bildiri ülkede büyük yankı uyandırdı. Yugoslavya'yı oluşturan tüm halklar bildiriye endişeyle yaklaşmışlardır.

1989 senesinde Sırbistan Ulusal Meclisi, kendi anayasasında düzenlemeler yaparak, Voyvodina ve Kosova'nın özerklik statülerini sonlandırdı. Bundan ötürü bu bölgeler kendi içlerinde tüm karar verme yetkilerini kaybetmiş oldu. Hırvatistan ve Slovenya bunu Sırbistan'ın topraklarını genişletmesi olarak algılamakta, Sırbistan ise kendi iç meseleleri olduğunu ileri sürdüler (Görücü, 2009:18). Voyvodina ve Kosova'nın özerkliklerinin iptal edilerek Sırbistan Cumhuriyetine bağlanması Yugoslavya'yı oluşturan diğer halkların çok büyük tepkisini çekmiş ve Büyük Sırbistan olacağına inandıkları Yugoslavya'dan ayrılmak için girişimlere başlamışlardır.

“Mart 1989’da Sırbistan’ın kendi anayasasında yaptığı değişiklikler ile Mart 1992’de başlayan Bosna Savaşı arasında yaşananlar Yugoslavya’nın dağılması açısından üç döneme ayrılabilir: Birinci dönem, cumhuriyetler içindeki etnik azınlıklarda dahil olmak üzere, milliyetçi partilerin kurulmasıyla başlayan siyasal liberalleşmedir. İkincisi, merkezi yönetim kurumlarının zayıflaması, üçüncüsü ise, Yugoslavya içinde yaşanan sorunların uluslararası bir nitelik kazanmaya başlamasıydı” (Bağbaşıoğlu, 2018, s. 118-119) . Yugoslavya devleti sadece bir lidere bağlı şekilde tarih sahnesinde yer almış, Tito öldükten sonra ise yavaş yavaş tarih sahnesinden silinmiştir. Çünkü devleti bir araya getiren halklar birbiriyle uzlaşmamıştı ve aralarında bir eşitlik yoktu. Eşitlik olmayan bir devlet sisteminin yürümesi düşünülemezdi. Yugoslavya devletinde asli unsurlar Hırvatlar ve Slovenler olmuştur. Müslüman Boşnak ve Arnavutlar, Sırp, Macarlar ve diğer halklar dini ve milli kimliklerinden ötürü ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Yugoslavya’da komünist bir sistem hakim olduğu için ülkede dini inançlar ikinci plana atılmıştı. Özellikle, Müslümanları dinden uzaklaştırma faaliyetleri Yugoslavya’da çok yaygındı. Ayrıca, ulusların milli kimlikleri de Yugoslavya’da çok önemliydi. Bütün önemli yatırımlar hep Slovenya ve Hırvatistan bölgelerine yapılmış, Slovenlerin ve Hırvatların refah düzeyi artırılmıştır. Bu gibi sebeplerden ötürü, Yugoslavya dağılana kadar devleti oluşturan halklar hep bir hoşnutsuzluk içinde olmuştur.

2.3. Bosna-Hersek’in Kurulma Süreci

Hırvatistan ve Slovenya 21 Haziran 1991 tarihinde bağımsızlıklarını ilan ederek Yugoslavya’nın dağılma sürecini başlatmışlardır. Slovenya bağımsızlığını daha rahat kazanmış, hemen ardından iç savaşlar çıkmıştır ve bu savaşlar Sırpların çoğunlukta olduğu Yugoslav Halk Ordusuna karşı yapılmıştır. Yugoslavya’da bu çatışmalar yaşanmadan önce, 1990 yılında Bosna-Hersek’te bir seçim yapılmış, Alija İzetbegović liderliğinde aynı sene içinde kurulan Demokratik Eylem Partisi (Stranka Demokratske Akcije, SDA) 86, Radovan Karadzic başkanlığındaki Sırp Demokrat Partisi (Srpska Demokratska Stranka, SDS) 72, Hırvat Demokrat Birliği (Hrvatska Demokratska Zajednica, HDZ) 44 koltuk kazanmışlardır (Tüztürk, 2019:26). Alija İzetbegović’in kurduğu partinin seçimleri galip bitirmesi bir özlemin göstergesi olarak düşünülebilir. Çünkü milli ve dini değerlerinden uzak bırakılan Müslüman Boşnak halkı muhafazakar ve milliyetçi bir partiye oy vererek kendilerinden mahrum bırakılan değerleri tekrar kazanmak istediğini göstermiştir.

Bosna’da yeni bir dönemin başlamasından sonra, Boşnakların neredeyse tamamının oylarını alan Alija İzetbegoviç, hem Bosna’daki hem de Avrupa’daki bazı kesimlerce Radikal İslamcı olduğu yönünde suçlamalara maruz kalmıştır. Üzerine atılan bu suçlamalara rağmen Alija İzetbegoviç, Bosna’da çok milletli Bosna’yı oluşturan bütün halkların haklarının korunduğu, imtiyazlı bir grup oluşturmayan yönetim biçimini uygulamaya çalışmıştır (Kodal, 2018:420). Alija İzetbegoviç güçlü bir lider olarak hedeflerine ulaşmaya gayreti içinde olsa da, bu hedeflere ulaşmasındaki en büyük engel Radovan Karadžić olmuştur. Çünkü Karadžić Sırpların Bosna topraklarında da asli unsur olmasını istemiştir.

Sırbistan ve Hırvatistan’ın bağımsızlıklarını kazanması, Bosna-Hersek için çok kötü olmuştur. Artık, Bosna için üç felaket senaryosu vardı. Birincisi, federasyon içinde yer alarak Sırbistan’ın hakimiyeti altında yaşamak, İkincisi etnik bakımdan kantonlara ayrılarak Boşnaklar için geçici küçük topraklar elde etmek, üçüncüsü ise Sırpların istediği şekilde bölünmedir ki, bu Bosna topraklarının Sırpların ve Hırvatların arasında paylaşılması demektir (Kazazı, 2019:12). Üç seçenekte Boşnaklar için kabul edilemez seçeneklerdir. Çünkü, üç ihtimalde Boşnaklar için Sırpların hakimiyetine girmek demektir. Boşnakların lideri Alija İzetbegoviç bu ihtimalleri kabul etmeyerek Boşnak halkını yanına alarak bağımsızlık mücadelesine başlayacaktır. Bağımsızlık için ilk adım bağımsızlık referandumu yapmak olmuştur.

Bu bağlamda referandum tarihine 29 Şubat/1 Mart olarak karar verilmiştir. Referandumda Bosna halkı şu soruya cevap verecekti: “Eşit hakları olan, Müslüman, Sırp, Hırvat ve diğer milletlerden oluşan egemen ve bağımsız bir Bosna-Hersek istiyor musunuz?” Referanduma katılım oranı %63,31 olmuş ve %99,44 oranla bağımsızlığa evet denmiştir (Battal, 2019:40). Bu sonuçlar Boşnakların Büyük Sırbistan’ın bir parçası olmak istemediklerini açıkça göstermiştir. Çünkü Boşnaklar milli ve dini değerleri yok sayılan bir sistemin içerisinde asimile olmak istememişlerdir.

Bosna-Hersek’in bağımsızlık referandumuna gelinen süreçte Sırp bazı yetkililer şu açıklamalarda bulunmuşlardır: Yugoslavya’nın kurucuları arasında yer alan Milovan Cilas, 1990 senesinde bir açıklama yapmıştır. Yugoslavya’da meydana gelecek herhangi bir çatışmada en büyük katliamların Bosna topraklarında Müslümanlar üzerinde olacağını dile getirmiştir (Karabulut, 2018:128). Asırlardır

Müslümanları bir tehdit unsuru olarak gören Sırp lar, her defasında Müslümanlar üzerindeki planlarını açıkça dile getirmişlerdir. Sırp lar kendi kimliklerine ait olarak gördükleri Boşnakları İslam dinini seçtiklerinden ötürü hain olarak görmüşlerdir. Bu sebeple, Boşnaklardan dinlerini değiştirip Sırp larla aynı inanca sahip olmalarını talep etmişler, kabul etmezlerse soykırım tehditleri ile korkutma çabası içine girmişlerdir.

Radovan Karadzic ise gerçekleşecek Bosna bağımsızlık referandumu öncesinde 14 Ocak 1992’de Bosna-Hersek meclisinde şu tehditleri etmiştir: ‘Yaptığınız şey doğru değil, bu gittiğiniz yol, sizin daha önce Slovenya ve Hırvatistan’ı ittiğiniz ve şimdi de Bosna-Hersek’i itmek istediğiniz cehenneme çıkan aynı yoldur. Bosna’yı cehenneme çevireceğiniz ve belki de Müslümanları tamamen yok edeceğinizin farkında değil misiniz? Müslümanlar burada savaş patladığında kendilerini savunamayacaklar’ Alija İzetbegović ise cevap olarak Karadzic’e şunları söylemiştir: ‘Karadzic’in verdiği mesajlar, aynı zamanda, diğerlerinin de niçin Yugoslavya’da kalmak istemediklerini açığa çıkardı. Karadzic’in istediği Yugoslavya, içinde Sırp lar’dan başka kimsenin olmadığı bir Yugoslavya’dır. Onlar sayesinde herkes, yani Slovenler, Hırvatlar, Makedonlar, Müslümanlar, Macarlar, Avrupa ülkeleri ve Dünya’nın geri kalanı bu Yugoslavya’dan nefret etmeye başladılar. Karadzic sadece bir düşünme biçiminin bir ifadesidir. Umarız Sırp lar, kendi demokrasi geleneklerine dönmeyi başarır. Çünkü yaptıkları şey, kendileri için bir prestij kaybıdır. Bizi, yok etmekle tehdit ediyorlar. Ama bilsinler ki, Müslümanlar yok olmayacaklar. Bu benim, Bay Karadzic’e mesajımdır’ (Paşic, 2016:29-30).

Avrupa Topluluğu (AT) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 7 Nisan 1992 tarihinde Bosna-Hersek’i bağımsız bir devlet olarak tanımışlardır. Bosna-Hersek, Slovenya ve Hırvatistan aynı tarihte 22 Mayıs 1992’de BM’ye kabul edilmiştir. Bu karardan sonra Sırp meclisi, Bosna-Hersek içinde Sırp Cumhuriyeti’ni (Republika Srpska, RS) ilan etmiş, Banja Luka ise ilan edilen yeni cumhuriyetin başkenti olarak bildirilmiştir. Bosnalı Sırp lar ayrıca Bosna-Hersek’in bağımsızlık kararını iptal etmelerini istemiş, fakat bu istek Alija İzetbegović tarafından reddedilmiştir (Taşyaran, 2017:67). Bağımsız Bosna-Hersek devletinin seçilmiş lideri olan Alija İzetbegović yaklaşan savaşın farkındaydı. O devletini ve milletini korumak için ve savaşmamak için birçok girişimlerde bulunmuştur. Savaş başlayınca da birçok devlet lideriyle görüşüp Bosna Savaşını anlatmış ve eşit koşullarda olmayan bu savaşın bitirilmesi gerektiğini uluslararası arenada dile getirmiştir. Fakat, İzetbegović’in bu çağrısına büyük devletler, Bosna-Hersek’i bağımsız bir devlet olarak tanıdıkları halde, çatışmalara iç savaş gözüyle bakarak Yugoslavya’nın içişlerine karışamayacaklarını sebep göstermişlerdir.

15 Nisan 1992 tarihinde, Saraybosna'ya saldırıların başlamasından on gün sonra, Bosna-Hersek Ordusu (Armija Bosne i Hercegovine, ABiH) kurulmuştur. Komutan Sefer Halilović savaş başladığından beri Bosna direnişini yönetirken, Fikret Muslimović, Mustafa Hajrulahović, Rasim Delić ve Sırp kökenli Jovan Divjak gibi subaylar Yugoslavya Halk Ordusu'ndan (Jugoslavenska Narodna Armija, JNA) kaçarak ABiH'e katıldılar. Başka şehirlerden kaçan Boşnak kökenli Yugoslav subaylar da Bosna direnişine katılarak, çeteler halinde olup dağınık savaşan Boşnak halkı, düzenli birlikler haline getirdiler (Karatay, 2002:30). Alija İzetbegović'in liderliğinde büyük direniş gösteren Boşnak halkı, BM tarafından silahsızlandırılıp büyük kayıplar verdirilmiştir. Fakat buna rağmen Boşnaklar direnmeye devam etmişlerdir.

Bosna topraklarındaki Sırlar, nüfusun yalnızca üçte birini meydana getirmelerine rağmen, Bosna'nın %70'inin kendilerine bırakılmasını istiyorlardı. Karşılarında ise Osmanlı döneminden beri önemini kaybetmeyen Bihaç, Tuzla, Gorazde ve Srebrenica gibi Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu şehirler vardı. Yugoslavya ordusundan askeri ve lojistik, Yugoslavya Devlet Başkanı Slobodan Milošević'den siyasi destek alan Bosna Sırp Cumhuriyeti Başkanı Radovan Karadzic ve Sırp Cumhuriyeti'nin ordu komutanı Ratko Mladić askeri üstünlüğe sahiptiler. Ayrıca Sırp Cumhuriyetinde yaşayan Sırp halkının da tüm desteğini arkalarına almışlardı (Glenny, 2000:511-512). Yugoslavya'nın tüm imkanları Sırp Cumhuriyeti'nin önüne serilmiş olmasına rağmen, üst düzey direniş gösteren Boşnak halkı Bihaç, Tuzla, Gorazde, Srebrenica, Saraybosna ve diğer Boşnak şehirlerinde kazandığı zaferlerle savaşı kazanacaklarına inanmışlardı.

Bosna topraklarında yaşayan Boşnaklar ve Hırvatlar, Bosna savaşının başlarında Sırlara karşı beraber savaşsalar da, 1992 senesinin sonlarından itibaren birbirlerine karşı savaşmaya başladılar. Bu şekilde Boşnaklar tam manasıyla yalnızlığa itilmiş, Hırvatistan'dan gelen yetersiz yardımlarda kesilmiştir (Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri, 1992:52). Hırvatların Hersek bölgesinde, özellikle Mostar şehrinde ve Ahmiçi köyünde yaptıkları soykırımlar ve yıkımlar çok önemlidir. Ahmiçi köyünde 116 savunmasız Boşnak köylüyü katleden Hırvatlar, Mostar şehrinde ise Osmanlı'nın Bosna'daki en önemli eserlerinden olan Mostar köprüsünü de yıkmışlardır.

Bosnalı Hırvatlar 3 Temmuz 1992 tarihinde Hersek-Bosna adında bir devlet ilan ettiler. Hersek bölgesinin batısındaki Hırvat Savunma Konseyi (Hrvatsko Vijeće Obrane, HVO) birliklerinin idaresini üstlenen Hırvat Demokrat Birliği (Hrvatska Demokratska Zajednica, HDZ) lideri Mate Boban Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Mostar ve Travnik'i de içine alan geniş bir coğrafya'da Hersek-Bosna Cumhuriyetini ilan etti ve bu sözde Cumhuriyetin şehirlerine belediye başkanları atadı (Poriç, 2012:50). Hersek bölgesindeki Hırvatlar hiçbir zaman Bosna çatısı altında yaşamak istememiş Hırvatistan'ın bir parçası olmayı arzulamışlardır.

Hırvatlar Boşnaklarla müttefik halindeyken bile Bosna'nın başkenti Saraybosna'ya askeri teçhizat ve gıda ürünlerinin girişini engellemişlerdir. Bosna savaşı boyunca Bosna Hıvatları Bosna Sırplarının başta Petrol olmak üzere her türlü ihtiyaçlarını satmışlardır (Glenny, 2000:512). Bosna Savaşı eşit olmayan koşullarda Boşnakların aleyhinde devam etmiştir.

“22 Mayıs 1992 tarihinde BM'in 713 sayılı kararıyla Bosna-Hersek'e silah ambargosu uygulama kararı alındı. Bu durum, Bosna savaşının seyrini tartışmasız bir biçimde Sırpların lehine çevirdi.” (Erbesler, 2014:138). Silah temin edemeyen Boşnaklar, mevcut silahları ve kendi imkanlarıyla yaptıkları el yapımı silahlarla savaşı sürdürmeye çalışmışlardır. BM tarafından ellerinden silahları toplatılan ve silah ambargosu konulan Boşnaklar elleri kolları bağlı bir şekilde savaşmaya mecbur bırakılmıştır.

Bosna-Hersek topraklarındaki savaşı, İngiliz politikacı David Owen bir iç savaş olarak görüyordu. Bundan ötürüdür ki, bu görüş, saldırı ve soykırım suçunu bitirmeye yönelik her türlü girişimi önlemeyi amaç edinen çok iyi planlanmış bir projeydi. İç savaş görüşünü savunanlar, uluslararası aktörlerin kararlı bir tutum göstermesinin, bir tarafın yanında yer almak anlamına geleceğini düşünüyorlardı. Bu düşünceleriyle aslında Sırpların menfaatlerini koruyorlardı (Çekiç, 2018:96). Bosna Savaşını bir iç savaş olarak görmek kasıtlı yapılan çok büyük bir yanıltır. Bosna-Hersek bağımsızlığını referandumla ilan etmiş, BM ve birçok devlet tarafından tanınan bağımsız ve egemen bir devlettir. Bu durumdan ötürü Bosna ve Yugoslavya arasında 1992-1995 yılları arasında cereyan eden bu savaş iç savaş olamaz. İç savaş düşüncesi Batılı devletlerin iki ülkenin savaşına müdahale etmemek için sığındıkları bir sebep olmuştur.

1992 senesinin sonlarına doğru büyük katliamlar yapıp, Bosna topraklarının %70'ini işgal eden Sırlar, Boşnakların 1993 yılının başında askeri ve taktiksel açıdan gelişmeleri karşısında Batılı bazı ülkelerin uzlaşma tekliflerine olumlu yaklaşmışlardır. Sırların niyeti BM'in Hırvatistan'da açtığı güvenli bölgeler gibi, Bosna'da da açtırarak işgallerini meşrulaştırmaktır. BM güvenli bölgeleri oluşturursa, Boşnaklar bu bölgeleri geri alamayacaklardı. AB temsilcisi David Owen ve BM Yugoslavya temsilcisi Cyrus Vance "Vance-Owen" planını hazırlayarak Sırların bu planlarına hizmet ediyorlardı (Dal, 2015:25). 1993 yılında savaşı kolay kazanamayacaklarını anlayan Sırlar, savaşın başında kazandığı yerleri güvenli bölge ilan ettirerek ellerinde tutmayı amaçlasa da, Boşnaklar tarafından kabul edilmeyerek direnişe devam edilmiştir.

Vance-Owen planı Bosna-Hersek'i tek federasyon altında on özerk bölgeye bölmeyi amaçlıyordu. Bu plana göre, üçü Boşnakların, üçü Hırvatların, üçü Sırların kontrolünde olacak dokuz kanton ve Saraybosna'da uluslararası idareye bırakılacak tarafsız bir kanton oluşturmayı amaçlamıştır. Bu plan doğrultusunda Boşnaklara büyük haksızlık yapılmıştı, çünkü Bosna'da Boşnakların nüfusu % 43,7 olmasına rağmen, Boşnaklara Bosna'nın sadece % 26,36'sı bırakılmıştır (Yapıcı, 2007:4-5). Bu planda kabul edilemez hükümler içeriyordu. Bu gibi adil olmayan çözüm önerileriyle Boşnaklar yurtsuz bırakılmaya çalışılmıştır.

Sırların da Hırvatların da asıl gayesi Bosna'yı paylaşmaktı. Sırlar "Büyük Sırbistan", Hırvatlar ise "Büyük Hırvatistan" hayaliyle yaşıyor, bu uğurda Boşnakları katletmekten geri durmuyorlardı. Bosna'daki savaş boyunca dünya medyasının manşetlerinde yer alan Bosna, dünya kamuoyuna "engel olunması gereken bir zulüm" olarak değil, "çaresi olmayan bir trajedi" olarak sunulmuştur (Gümüş, 2005:61-62).

Saraybosna Devlet Üniversitesi'nde görevli Smail Çekiç Bosna Savaşı ile ilgili yazdığı kitabında Sırp-Hırvat işbirliği ile alakalı şunları aktarmıştır:

"Slobodan Milošević (Yugoslavya Devlet Başkanı) ve Franjo Tudzman (Hırvatistan Cumhurbaşkanı) liderliğindeki Belgrad ve Zagreb rejimleri; Bosna- Hersek Cumhuriyetine karşı saldırıları ve Boşnaklara karşı soykırımı planlamış, hazırlamış, yönetmiş, organize etmiş ve izlemiş; saldırıları kontrol ve kumanda etmiş, Bosna-Hersek Cumhuriyetine karşı askeri operasyonları operasyonel olarak planlamış, hazırlamış, yönetmiş ve kendi askeri kuvvetleri ile yürütmüş; insan gücü (komutan ve asker), eksiksiz lojistik ve finansal destek

(tank, taşıyıcı, helikopter, topçu ve piyade silahları, radarlar, patlayıcılar, mayın, yakıt, petrol ve diğer stratejik ham maddeler), tıbbi malzeme sağlamış, sağlık sigortası primlerini ve diğer askeri ekipmanı, maaş ve ödemeleri finanse etmiş; böylelikle soykırım suçunun ve sair insanlık aleyhine ve uluslararası hukuka aykırı suçların işlenmesine doğrudan iştirak etmiştir” (Çekiç, 2018:28-29).

Alija İzetbegoviç bir röportajında Batı ülkeleri'nin Bosna Savaşına müdahale etmemesi ile ilgili sorulan soruya şu cevabı verecektir:

“Müdahale etmemeyi nasıl değerlendiriyorsunuz? Pasiflikten mi, umursamazlıktan mı, ihanetten mi veya Sırplarla suç ortağı olduklarından mı?”

“Ben Batı'nın müdahale etmediğini asla düşünmedim! Batı esasında –kendileri açısından- önemli bir müdahalede bulundu ve dünya bunu bilmek zorundadır! Batı buraya geldi, bizim elimizi kolumuzu bağladı ve çekip gitti. Batı'nın müdahalesi askeri ambargo koymak oldu. Hem benim ülkem işgal ediliyor ve hem de hiçbir şey yapmayalım diye elimiz kolumuz bağlanıyor. Esasında bu, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın “kendi kendini koruma ve toplu korunma” ile ilgili yasasına da aykırıdır. Batı hem bizi korumuyor ve hem de kendi kendimizi savunmamızı yasaklıyor. Sizin sorunuz müspet bir müdahale ile ilgilidir. Pasiflik ve duyarsızlık Batıyı çok iyi karakterize ediyor. Ben Batıyı buraya gelip bir şeyler yapması için defalarca çağırdım. Miloşeviç ise hiçbir şey yapmamalarını istiyordu. Hiçbir şey yapmamak Batı'nın çıkarlarına daha uygundu.” (İzetbegoviç, 2018:55-56).

Şule Kut ise Bosna-Hersek'e Batı tarafından uygulanan silah ambargosu ve haksız muamele için şunları aktarmıştır:

“En önemlisi de gene BM üyeliğine kabul ettikleri, dolayısıyla bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumayı taahhüt ettikleri bir Bosna-Hersek'i tüm Yugoslavya'da uygulanan silah ambargosu kapsamında çıkarmamakla, aslında Körfez bunalımından itibaren Yeni Dünya Düzeni çerçevesinde saldırganı kolektif olarak cezalandırma iddiasında olan ve BM şartı çerçevesinde de böyle bir yükümlülüğü bulunan uluslararası toplum, sonuçta saldırganı değil, kurbanı cezalandırmıştır. Bosna-Hersek devletine BM Şartı'nın 51. Maddesiyle tanınan, BM Güvenlik Konseyi gerekli önlemleri alana kadar saldırgan karşısında kendini savunma hakkı, gene BM tarafından elinden alınmıştır. Saldırıya uğrayan Boşnaklar silahsız bırakılmış, üstelik saldırganı karşı alınması gereken toplu önlemler de zamanında alınmamıştır” (Çaputlu, 2019:65).

BM nezdinde uluslararası toplumun gösterdiği ilgisizlik ve pasif tutum, Bosna Savaşının şiddetlenerek devam etmesine sebep olmuştur. Avrupa Birliği (Savaş başladığında ismi Avrupa Topluluğu idi. 1 Kasım 1993'te Avrupa Birliği ismini almıştır) başlarda meselenin kendi iç problemi olduğunu ve bu problemi

çözmek için bir şeyler yapmak gerektiğini düşünmüşlerdir. Fakat AB'nin büyük devletleri olan Almanya, Fransa ve İngiltere savaşı durdurmak için ortak bir tutum göstermediler ve sorumluluğu BM'ye bırakmışlardır. BM'de askeri müdahaleyi veya sert yaptırımları hiç düşünmediği için savaş uzun bir süre devam etmiştir. BM'nin yönetimi Güvenlik Konseyinin üyeleri tarafından sağlandığından dolayı, BM'nin pasif kalmasındaki etkenin beş daimi üye ülke olduğu sonucu çıkarılabilir. (Ertuğrul, 2014:153-154). Beş daimi üye ülke ise ABD, Fransa, Birleşik Krallık, Çin ve Rusya'dır.

Alija İzetbegoviç ABD ile ilgili şunları dile getirmiştir:

“Amerika Başkanı George Bush'a toplama kamplarını, tecavüzleri, ambargoyu delilleriyle gösterdiğimde verdiği tepki dünyanın nasıl yönetildiğini öğretti bana. Petrol için Irak'a bir gecede savaş açan ama buna demokrasi kılıfı uyduran, yıllarca Afganistan'da, Pakistan'da, Afrika'da, Filistin'de, Hindistan'da askeri operasyon yapan Amerikan başkanı, anlattıklarımı dinledikten sonra tek bir cümle söyledi bana: 'Bosna bizim meselemiz olamaz, o, Avrupa'nın bir iç meselesi'' (Can, 2018:23).

Kuveyt sorununa müdahale eden ABD'nin Bosna Savaşını durdurmak için hiçbir çaba sarf etmemesi, müdahale politikalarının eleştirilmesine neden olmuş, ayrıca İslam aleminde çite standart yapıldığına dair düşünceleri güçlendirmiş ve uluslararası düzende saldırılar düzenleyip zorla toprak kazanma yöntemini meşrulaştırmıştır (Gümüş, 2005:47).

Türkiye ise Bosna'daki savaşın sona ermesi için askeri müdahale seçeneğini hep masada tutmuştur. Cumhurbaşkanı Özal Bosna'ya askeri müdahalede bulunmaya hep sıcak bakmış, fakat o dönemin hükümetiyle Cumhurbaşkanlığı arasında ciddi gerginliklere yol açmıştır. Türkiye yoğun dış politika gündemiyle uğraştığı o dönemde bir de PKK, (Partiya Karkeren Kurdistan, Kürdistan İşçi Partisi) terör örgütü sorunuyla mücadele etmiştir. Fakat tüm bu sorunlara rağmen Türkiye Bosna sorununda etkin bir rol üstlenmiştir (Coşkun, 2007:66-67). Turgut Özal, Necmettin Erbakan ve Süleyman Demirel gibi siyasilere Bosna Savaşına çok önem vermiştir. Bosna Savaşının uluslararası arenada gündeme getirmek için Türkiye ciddi faaliyetlerde de bulunmuştur.

Avrupa ülkeleri ve BM Bosna'da devam eden savaşı diplomatik yollarla düzene sokmaya çalışırken 5 Şubat 1994'te Sırlar tarafından sivillere yönelik büyük bir saldırı yapılmıştır. Boşnakların idaresinde olan Saraybosna'daki Markale Pazar yerine Sırlar havan topu saldırısı düzenlemiş, 60 kişi hayatını kaybetmiş ve 200 kişi de yaralanmıştır (Ergen,2006:42-43). Bu saldırı Sırların Bosna Savaşı sırasında işlediği savaş suçlarından sadece biridir.

5 Şubatta gerçekleşen Markale Pazar yeri saldırısından bir gün sonra Bosna-Hersek Hırvatları konseyi, Hırvat İşçi Partisi lideri Ivo Komşiç liderliğinde Saraybosna'da bir araya geldi. Toplantıdan alınan kararda, yetkilerin merkezden alınıp kurulacak kantonlara verilmesine dayalı bir sistem gelmesi şartıyla, Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğünün korunmasına yardım edeceklerini açıkladılar. Şubat ayının sonlarına doğru anlaşmaya varıldı. 23 Şubatta Boşnaklar ve Hırvatlar arasında ateşkes imzalanmış ve 25 Şubatta yürürlüğe girmiştir. Böylelikle, Boşnaklar ve Hırvatlar arasındaki savaş bitmiştir (Erdoğan, 2004:70).

“Krivaja 95” hareketinin asıl amacı Srebrenica şehrindeki BM güvenli bölgesinin ele geçirilmesi ve bölgede yaşayan tüm Boşnakların katledilmesini hedefleyen çok önemli bir operasyondur (Çekiç, 2018:42).

Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin silahlı gücü ve Yugoslav Halk Ordusu birlikte saldırmışlardır. Bu iki orduya ek olarak, Rusya, Yunanistan, Ukrayna, Bulgaristan, Romanya ve Beyaz Rusya'dan gelen paralı askerlerde katılmıştır. Bu saldırı üzerine Boşnaklar, BM koruma gücü yetkililerinden “1993 askersizleştirme anlaşması gereğince teslim ettikleri silahların iade edilmesini” talep etmişlerdir. Fakat bu talep “Boşnakların değil, BM Koruma Gücü'nün güvenli bölgenin müdafaasından sorumlu olduğu” gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Bu güvenceye rağmen, BM Koruma Gücü Sırları durdurmak için hiçbir şey yapmadılar. Hatta, Srebrenica'yı korumakla görevli Hollanda birlikleri direniş bile göstermemişlerdir (Alp, 2017:166). BM'ye bağlı Hollanda askerleri ülkelere döndüklerinde katliama göz yumdukları için devlet madalyasıyla ödüllendirilmişlerdir.

Uluslararası toplumu derinden etkileyen, Sırp şiddetinin ne derecede vahşi olduğunu ispatlayan ve Birleşmiş Milletler Koruma Gücü'nün (United Nations Protection Force, UNPROFOR) acizliğini gösteren trajedi 11 Temmuz 1995 tarihinde yaşanan Srebrenica Katliamı'dır. Srebrenica BM tarafından güvenli bölge

ilan edildiği halde Hollanda askerlerinin geri çekilmesiyle 11 Temmuzda Şehir Sırp'ların eline geçmiş ve bilinen sayısıyla 8372 Boşnak'ın Sırp'lar tarafından katledilmesiyle sonuçlanmıştır (Bağbaşıoğlu, 2018:138). Bosna-Hersek'te Srebrenica gibi birçok katliamlar yaşanırken batı devletleri hep suskun kalmışlardır.

Dayton Antlaşması olarak kabul gören “Bosna-Hersek'te Barış İçin Genel Çerçeve Antlaşma” 1995 senesinin Kasım ayında ABD'nin Ohio eyaletinin Dayton şehri civarındaki Wright-Patterson Hava Kuvvetleri Üssünde hazırlanan ve 14 Aralık 1995 tarihinde Paris'te Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Alija İzzetbegoviç, Yugoslavya lideri Slobodan Miloşeviç ve Hırvatistan Lideri Franjo Tudzman tarafından resmen imzalanan antlaşma olarak savaşı bitirmiştir (Radiç, 2019:119). Dayton Barış Antlaşması Bosna Savaşını sonlandırsa da, Bosna-Hersek'te idari ve siyasi yönden çözümsüzlük üzerine kurulmuş bir devlet bırakmıştır.

Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Alija İzzetbegoviç, Dayton barış antlaşması imzalanırken “Bu adil bir barış olmayabilir, fakat süren bir savaştan daha iyidir” demiştir. Bosna Milli Ordusunun komutanı Rasim Deliç ise, 1995 senesinde Bosna ordusunun savaşı zaferle bitireceğinin kesinleşmesi üzerine, ABD'li diplomat Warren Christopher Bosna'nın Sırp'lara %49, Boşnaklara %51 olarak paylaşımının kabul edileceğini ve Bosna ordusunun ilerlemesinin hiçbir şey ifade etmeyeceğini ifade etmiştir (Zahoviç,2005:79). Bu durum Müslümanlara yapılan çifte standardın en belirgin örneklerindedir. Boşnak ordusu savaşı kazanmaya başlayınca müdahale eden ABD ve Avrupa devletleri savaş ilk başladığı sıralarda savaşı bitirselerdi, bu kadar kan ve gözyaşı dökülmeyecekti.

Dayton Antlaşması'nın askeri yönlerinin uygulanması ilk bir yıllık zaman için Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization, NATO) çatısı altında kurulan Uygulama Gücü (Implementation Force, IFOR) ve NATO üyesi olmayan bazı devletlerin de destek vermesiyle 60.000 kişilik bir kuvvet oluşturulmuştur. 1996 senesinin Aralık ayından itibaren asker sayısı 30.000'e indirilmiştir. 2004 Temmuz ayıyla birlikte kuvvetlerin sayısı 14.000 civarına indirilmiştir. IFOR'un görev süresinin bir yılın ardından dolmasıyla bu kuvvetin yerini İstikrar Gücü (Stabilization Force, SFOR) almıştır. Türkiye her iki kuvvete de Tugay seviyesinde destek vermiştir. SFOR'da görev alan Türk Tugayı 2001 sonlarından itibaren, tabur seviyesine indirilmiştir. Avrupa Birliği'nin Bosna-Hersek

görevini üstlenmesiyle SFOR'un barışı sağlama görevi, 2 Aralık 2004 tarihinde Avrupa Birliği Gücü (European Union Force, EUFOR) tarafından sağlanmaya başlanmıştır. Dayton Barış Antlaşması'nın sivil yönlerinin uygulanmaya konması "Yüksek Temsilcilik Ofisi"nin (Office of the High Representative, OHR) sorumluluğundadır (Dalar, 2008). Yüksek Temsilciliği'nin kurulmasında amaç uzlaşma ortamını sağlamak gibi görünse de, kararların devlet üstü bir otorite tarafından veriliyor olması demokratik sistem için negatif bir etki oluşturmaktadır (Yazıcı, 2018:100).

Hırvat nüfus bilimci Vladimir Zerajeviç'e göre 1992-1995 Bosna Savaşında 215 bin insan ölmüştür. Ölenlerin 160 bin'i Müslüman Boşnak, 30 bin'i Hırvat ve 25 bin'i Sırp'tır. Hesaplamalara göre savaşta öldürülen 2000 Müslüman, Hırvatlar tarafından öldürülmüş, kalan yaklaşık 158 bin Müslüman, Sırlar tarafından katledilmiştir. Öldürülen 30 bin Hırvat'ın 2 bin'i Müslümanlar, 28 bin'i Sırlar tarafından öldürülmüştür ve ölen Sırların yarısı Müslümanlar, yarısı Hırvatlar tarafından öldürülmüştür (İmamoviç, 2004:8). Bu verilere göre en çok kaybı Müslümanlar vermişlerdir. Bosna-Hersek'te savaş zamanında işlenen savaş suçlarının en önemli örnekleri toplu mezarlardır. Şu anda Bosna-Hersek'te birçok toplu mezarlar mevcut bulunmaktadır. Bunların bazıları gün yüzüne çıkarılmış, bazıları ise bulunmayı beklemektedir.

Savaşın ekonomi ve toplum üzerindeki olumsuz sosyal etkisi çok derinden hissedildi. 417 bin ev yıkıldı ve işsiz insanların sayısı 700 bin kişiye çıkmıştır. Dünya Bankasının verilerine göre, sağlık tesislerinin 3'te 1'i, eğitim kurumlarının yarısı, konut varlıklarının 3'te 2'si savaş boyunca yıkıma uğradı. Ulaşım ve telekomünikasyon altyapılarının çoğu savaşta zarar görmüştür. Bosna Savaşı'nın tahmini zararı 50 ile 70 milyar dolar, üretim kapasitesinin zararı yaklaşık 20 milyar dolar olmuştur. Bosna nüfusunun hemen hemen tamamı savaş süresince uluslararası insani yardımlara muhtaç durumda kaldılar (Sancaktar, 2018:215).

Bosna'daki savaş boyunca Sırların safında birçok paramiliter unsur oluşturulmuştu. Bu paralı askerler Sırp ordusuyla birlikte II. Dünya Savaşından sonraki Avrupa'daki en büyük katliamları gerçekleştirdiler. Belgrad'taki Sırp Radikal Parti (Srpska Radikalna Stranka, SRS) Başkanı Vojislav Šešelj'nin aracılığıyla Rusya'dan, Romanya'dan, Sırbistan'dan ve Karadağ'dan getirilen

yabancı askerler öldürülen Boşnak başına para almış, çok büyük insanlık suçları işlemişlerdir (Emgili, 2012:60-61). Avrupa'nın göbeğinde işlenen bütün bu savaş suçlarına rağmen, Avrupa devletleri, ABD ve BM her şeyi görmezden gelmiş, suskunluk politikası izlemişlerdir.

Türkiye'nin Bosna politikasını etkileyen en önemli etken Boşnaklar olmuştur. Boşnak halkı Osmanlı devri ile Müslüman olan Boşnak halkı anavatanları olarak Türkiye'yi görmektedir. Bosna-Hersek'te Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Haris Sladziç, Yugoslavya'nın dağılması durumunda Slovenler ve Hırvatlar Almanya'ya sığınırorsa, Boşnaklarında İstanbul'a sığınacaklarını söylemiştir. Sladziç'in Ankara yerine İstanbul'u vurgulaması Boşnakların Osmanlı hasretini göstermesi açısından önem arz etmektedir (Coşkun, 2007:71). Boşnaklar Osmanlı devrinde adalet ve huzur içerisinde yaşamışlardır. Dini ve milli kimlikleri sebebiyle ayrımcılığa maruz kalan Boşnak milleti, Osmanlı dönemi boyunca hiçbir türlü ötekileştirmeye maruz kalmadan Osmanlı'nın tebaası olarak yaşamlarını sürdürmüşler ve devlete önemli hizmetlerde bulunacak devlet adamları yetiştirmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Bosna-Hersek Cumhuriyetini tanınması, diplomatik ilişkilerin kurulması, ihtiyaç duyulan protokollerin imzalanması ve karşılıklı büyükelçiliklerin açılmasından sonra Türkiye ve Bosna-Hersek arasındaki siyasi, kültürel, sosyal, ticari ve spor alanlarındaki ilişkiler hız kazanmıştır. Türkiye, Bosna-Hersek'i sadece tanımakla kalmamış Bosna Savaşı boyunca maddi ve manevi tüm desteği Bosna'ya vermiştir (Kodal, 2018:438). Tarihi bağlarla birbirlerine kenetlenmiş iki millet olan Türkler ve Boşnaklar, Bosna Savaşı boyunca aralarında mesafeler olmasına rağmen aynı acıları çektiler. Saraybosna'ya atılan her top atışı İstanbul'dan duyuldu. Gorazde kentinin bir köyünde meydana gelen katliamın acısı Bursa'dan hissedildi. Bihaç'ta, Zvornik'te, Tuzla'da ve diğer tüm kentlerde gösterilen üstün direnişte Türk milleti ve Türkiye Cumhuriyeti o denemdeki zor koşullara rağmen, Boşnakların ve Bosna-Hersek'in yanında olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BOSNA-HERSEK SİYASİ ve İDARİ YAPISI

3.1. Bosna-Hersek İdari Yapısı

Bosna-Hersek, devletin müşterek idari kuruluşları ile beraber Dayton Antlaşmasıyla tanımlanan iki entite yönetiminden oluşan bir federasyon yapısına sahip ülkedir. Bu yönetimler Boşnakların ve Hırvatların oluşturduğu Bosna-Hersek Federasyonu (Federacija Bosne i Hercegovine, FBİH) ve Bosna-Hersek’li Sırpların oluşturduğu Bosna Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska, RS)’dir. Entiteler birbirinden hukuki olarak gerçek olmayan ve Uygulama Gücü (Implementation Force, IFOR) tarafından denetlenen 1400 km uzunluğundaki bir sınır hattı ile birbirlerinden ayrılmışlardır (Yürür, 2007:101). Ayrıca, bu iki entite’nin arasında kalan ve iki entite tarafından ortak yönetilen Brcko bölgesi vardır. Entitelerin kendilerine ait anayasaları, cumhurbaşkanları, hükümetleri, parlamentoları, bayrakları ve armaları vardır. Her Bosna-Hersek vatandaşı aynı zamanda ait olduğu iki entiteden birinin vatandaşıdır (Ekinci, 2014:19). Dayton anlaşmasıyla kurulan Bosna-Hersek devleti siyasi ve idari yönden kördüğüm biçiminde dizayn edilmiştir. Devlet için alınacak basit bir kararın çözümlenmesi bile uzun zaman alabiliyor.

3.1.1. Müşterek Devlet Kurumları

Bosna-Hersek Devletinde beş tane müşterek kurum mevcuttur. Bu kurumlar Üçlü Cumhurbaşkanlığı Konseyi, Meclis (Temsilciler Meclisi ve Halklar Meclisi), Kabine, Anayasa Mahkemesi ve Merkez Bankası’dır (Yürür, 2007:102). Bu beş kurum Bosna-Hersek’i oluşturan Bosna-Hersek federasyonu ve Sırp cumhuriyetinden üst mevkidedir.

3.1.1.1. Üçlü Cumhurbaşkanlığı Konseyi

Bu konsey devlet kademesinde bir yürütme organı olup; bir Boşnak, bir Hırvat ve bir Sırp üyeden oluşur ve her sekiz ayda Cumhurbaşkanı sırayla değişmektedir. Cumhurbaşkanlığı Konsey seçimleri dört senede bir yapılır. Her bir Konsey üyesi iki kere sekiz ay olarak Başkan olur ve toplamda on altı ay Başkanlık yapar. Seçimlerde iki farklı liste mevcuttur, ilk listede Bosna-Hersek Federasyon bölgesinde yaşayan vatandaşlar bir Boşnak’a ya da Hırvat’a reylerini verebilirler. Sırp Cumhuriyeti bölgesinde yaşayan Bosna-Hersek vatandaşları sadece Sırp adaya

reylerini verebilir. En çok rey alan adaylar, Üçlü Cumhurbaşkanlığı Konseyine seçilebilirler (Numanovic, 2011:11). Bu temsil sistemi ülkede çok eleştirilen bir konudur. Çünkü Sırp cumhuriyetinde yaşayan Boşnaklar ve Hırvatlar ve Bosna-Hersek federasyonunda yaşayan Sırlar yaşadıkları bölgeden aday olamamakta ve adaylarını destekleyememektedirler.

Cumhurbaşkanlığı konseyinin görevleri Bosna-Hersek'in ülkelerarası siyasetini yürütmek, büyükelçileri ve diğer diplomatları atamak, milletlerarası antlaşmaları imzalamak, meclis tarafından alınan kararları uygulamaya geçirmek, milletlerarası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları ile koordinasyon sağlamak konularından oluşur. Bosna-Hersek'te ilk seçimler 14 Eylül 1996'da yapılmış ve ilk Cumhurbaşkanlığı Konseyi bu seçimlerde belirlenmiştir (Yürür, 2007:103).

Cumhurbaşkanlığı Konseyinde her kararın oy birliğiyle alınması için çalışılır. Oy birliğiyle alınamayan kararlarda oy çokluğu aranır. Eğer üyelere biri alınacak karara red oyu verirse, üyenin bağlı bulunduğu mecliste (Boşnak veya Hırvat ise Bosna-Hersek Federasyon meclisinde, Sırp ise Sırp Cumhuriyeti meclisinde) üyelerin üçte iki çoğunluğu aranır (Ekinci, 2014:24). Konseyde genelde oy birliği kararları alınamamakta, bu da devlet işlerinin aksamasına sebep olmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Konseyinin yapısı çok önemli sorunlar içermektedir. Cumhurbaşkanlığı'nın Sırp üyesi Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska, RS) topraklarından, Boşnak ve Hırvat üyeleri de federasyon topraklarından seçilmektedir. Bosna-Hersek Federasyonunda yaşayan Sırlar ile Sırp Cumhuriyetinde yaşayan Boşnaklar ve Hırvatlar Cumhurbaşkanlığı kurumunda kendilerine yer bulamamaktadır (Rüma, 2002:246). Bu durum iki entite içinde temsil konusunda sıkıntılar çekilmesine sebep olmaktadır.

3.1.1.2.Bosna-Hersek Meclisi

Bosna-Hersek Meclisi, "Milletler Meclisi" ve "Temsilciler Meclisi" olarak iki kanattan meydana gelir. Milletler Meclisi, Boşnak, Sırp ve Hırvat olmak üzere on beş delegeden oluşur. Bu delegelerin on tanesi Federasyon bölgesinden, beş tanesi Sırp Cumhuriyetinden oluşur. Delegeleri Bosna-Hersek Federasyonuna ait Milletler Meclisi ve Sırp Cumhuriyeti Meclisi tarafından seçilir. Milletler Meclisi, Temsilciler Meclisinden üst konumdadır. Bu sebepten Temsilciler Meclisinde alınan bir kararı

Milletler Meclisi veto edebilir. Bu meclisin başkanlığı da Boşnak, Hırvat ve Sırp olmak üzere üç delege yürütür (Tekin, 2012:41). Her başkan, meclis başkanlığını sekiz aylık bir süreç olarak sırayla yürütür. Aynı Cumhurbaşkanlığı Konseyindeki sistem gibidir. Her dört senede bir seçimler yenilenir. Milletler Meclisinde karar alınabilmesi için en az üç Boşnak, üç Hırvat ve üç Sırp üyenin toplantıya katılması gerekir (Numanovic, 2011:15).

Milletler Meclisinin görevlerinden bazıları Cumhurbaşkanlığı Konseyinin aldığı kararlar doğrultusunda kanunlar çıkarmak, bütçeyi kabul etmek ve Milletlerarası antlaşmaları onaylamaktır (Ekinci, 2014:21). Bosna-Hersek Temsilciler Meclisi kırk iki üyeden oluşur. Bu üyelerin yirmi sekizi Federasyon bölgesinden, on dördü Sırp Cumhuriyeti bölgesinden seçilir. Seçimler dört senede bir yenilenir (Tekin, 2012).

3.1.1.3.Bosna-Hersek Bakanlar Kurulu

Bakanlar Kurulu Başkanı, Cumhurbaşkanlığı Konseyi tarafından atanır. Bakanlar ile Bakan Yardımcıları Temsilciler Meclisinde sahip oldukları güvenoyları ile göreve gelirler. Bakanların üçte ikisi Federasyon bölgesinden, üçte biri ise Sırp Cumhuriyetinden seçilir. Anayasaya göre Bakan yardımcıları Bakanlar ile aynı etnik kökenden olamaz (Şen, 2016:48). Örneğin, Bakan Boşnak kökenli ise yardımcıları Hırvat ve Sırp olmak zorundadır.

3.1.1.4.Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesi

Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesi bir Başkan ve dokuz üyeden oluşur. Üyelerden altısı Federasyon ve Sırp bölgesinden seçilir. Diğer üçü ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Başkanı tarafından belirlenir (Dönmez, 2015:82). Anayasa Mahkemesi, ülkedeki tüm mahkemeler için bir temyiz merciidir. Ayrıca, kanunların anayasaya uygunluğunun denetimini yapan özel bir mahkemedir. Bazı önemli görevleri arasında, federe birimlerin başka devletlerle kuracakları diplomatik ilişkilerin anayasaya uygunluğunu denetlemek ve Mecliste yaşanabilecek anlaşmazlıkları şekle uygunluk açısından incelemek gibi görevleri vardır (Uygun, 2011:180). Anayasa mahkemesi bir devletteki en önemli kurumlardan biridir. Bu sebeple Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından üç üyenin atanması Bosna-Hersek'in bağımsız ve egemen devlet duruşuna zarar vermektedir.

3.1.1.5. Bosna-Hersek Merkez Bankası

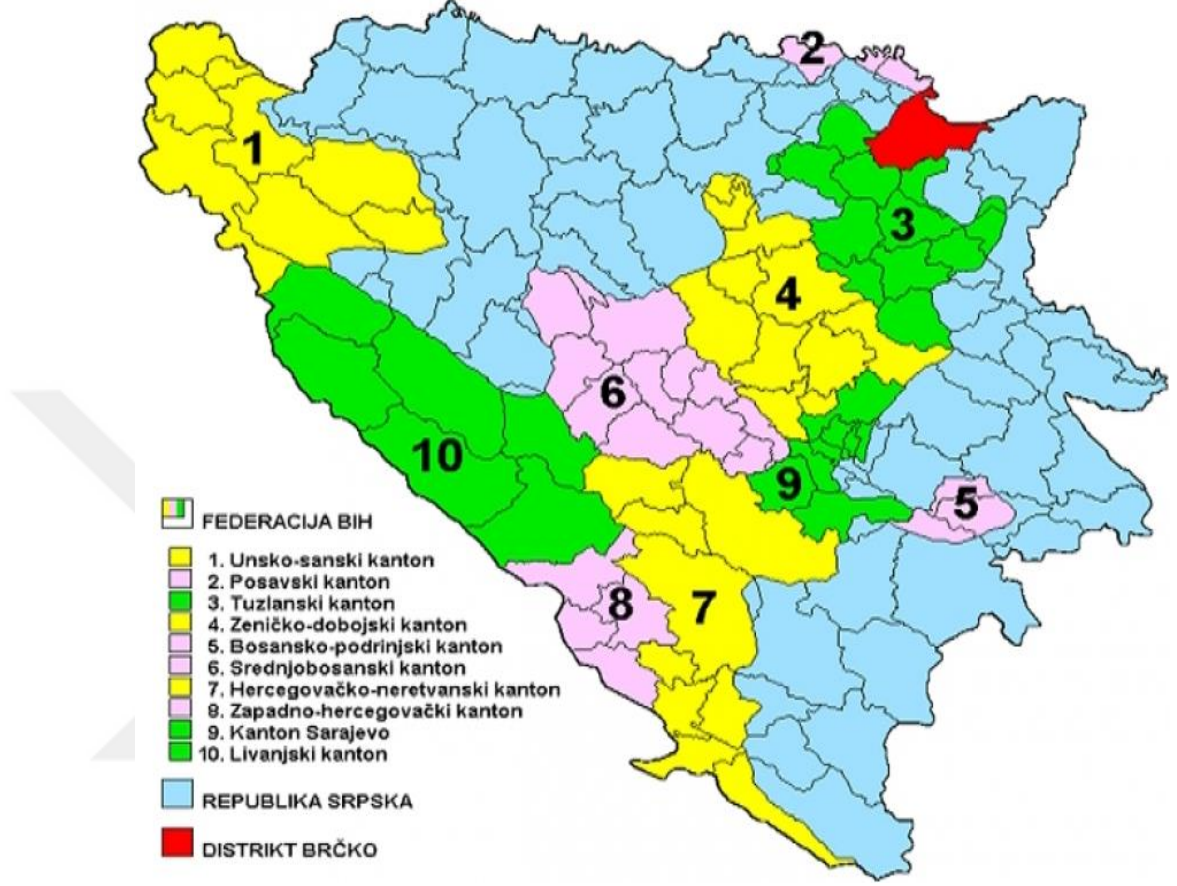
Bosna-Hersek Merkez Bankası, 1997 yılında ülkenin para politikalarını belirlemek amacıyla kurulmuştur (Abuannab, 2019:31). Bosna-Hersek Anayasasının 7. Maddesine istinaden, devletin ortak kurumlarından olan Merkez Bankasının başkanı, IMF tarafından belirlenip, göreve getirilmektedir (Burhan, 2012:22). Bu durum Bosna-Hersek için olumsuz bir uygulamadır. Çünkü her devlet kendi içindeki işlerini kendisi halledebilmelidir. Aksi durum halinde, ülkenin işlerine müdahale etmek anlamına gelmektedir.

3.1.2. Bosna-Hersek Federasyonu (Federacija Bosne i Hercegovine, FBiH)

Bosna-Hersek'teki Boşnakların ve Hırvatların nüfusunun çoğunluğu bu entitede yaşar. Saraybosna, Bosna-Hersek Federasyonu entitesinin başkentidir. Federasyon özerk olarak yönetilen on kantona bölünmüştür. Kantonların kendilerine ait anayasaları, bakanlar kurulları, meclisleri, mahkemeleri ve emniyet teşkilatları bulunmaktadır. Federasyon yönetimi ise genel olarak savunma, güvenlik, vatandaşlık, iletişim, enerji ve iktisat gibi konularda yetki sahibidir. Kantonların kendi içlerinde geniş yetkilere sahip olması kantonlarda yapılan siyaseti çok önemli kılmaktadır. Ayrıca, her kantonun ayrı bürokrasisinin olması ülke ekonomisine ciddi zarar vermektedir (Ekinci, 2014:19-20). Her kantonda ayrı ayrı genel ve yerel yönetimlerin olması, meclislerinin olması, güvenlik güçlerinin olması hem ekonomik hem bürokratik anlamda ciddi sorunlar meydana getirmektedir. Federasyon yönetimi Sırp Cumhuriyeti bölgesine göre çok daha karmaşık yapıdadır. Sırp bölgesi merkeziyetçi bir yapıda iken Federasyon bölgesi kendi içinde on bölgeye bölünmüştür. Sarajevo, Tuzla, Zenica-Doboj, Una-Sana ve Bosna-Podrinje kantonları Boşnak nüfusun daha fazla olduğu bölgelerdir. Posavina, Batı Hersek ve Livno kantonları Hırvatların daha yoğun yaşadığı bölgelerdir. Orta Bosna ve Hersek-Neretva kantonlarında ise Boşnak ve Hırvat nüfus karışık olarak yaşamaktadırlar. Bosna-Hersek federasyonundaki en önemli problem Hırvat nüfusun çoğunluk olduğu kantonlarda ayrılıkçı düşüncelerin hakim olmasıdır. Hırvatistan'a bağlanmak isteyen Hırvat siyasetçiler bu meseleyi sık sık gündeme getirmektedir. Hersek bölgesindeki bazı kantonların Hırvatistan'a bağlanması Bosna bölgesini daha da küçük bir toprak parçası haline getirecek, Bosna Savaşında kazanılmış toprakların

elden çıkması anlamına gelecektir. Ayrıca, Sırp Cumhuriyetine karşı olan toprak üstünlüğü de kaybedilecektir.

Şekil 4.1: Bosna-Hersek Siyasi Haritası

Kaynak: www.bih-x.info.com

Yukarıdaki haritada renkli olarak gösterilen alanlar Bosna-Hersek Federasyonu'nu, mavi renkte gösterilen alanlar Sırp Cumhuriyeti topraklarını, kırmızı renkte gösterilen alan ise Brčko özerk bölgesini belirtmektedir. İki entiteye ayrılan Bosna-Hersek'te siyaseten en sorunlu alan federasyon bölgesidir. Çünkü on kanton'a ayrılmış bu sistemde her kanton kendi içlerinde bağımsızdır. Sırp bölgesi ise merkeziyetçi bir yapıda olduğundan federasyon bölgesine göre daha düzenli bir yönetime sahiptir.

3.1.2.1.Una-Sana Kantonu (Unsko-Sanski Kanton)

Una-Sana bölgesi Bosna-Hersek'in kuzeybatı mevkisindedir. Yüzölçümü 3189 km², nüfusu 290.000, merkezi Bihaç şehridir. Hırvatistan ve diğer Avrupa devletleriyle geniş ölçüde ulaşım bağlantısı vardır. Split, Şibenik, Zadar, ve Rijeka gibi Hırvatistan'a ait liman kentlerine Una-Sana Kantonunda bulunan Bihaç ve Bosanski Petrovac şehirleri üzerinden gidilmektedir (Tekin, 2012:50). Bihaç şehri Hırvatistan'a sınırı olduğundan Hırvatistan'a geçmek isteyen çoğu mültecinin durak yerlerinden biridir. Bihaç bölgesinde birçok ülkeden mülteci yaşamaktadır.

3.1.2.2.Posavina Kantonu (Posavski Kanton)

Bosna-Hersek'in kuzeydoğu bölgesindedir. Posavina Kantonunun kuzeyinde Sava nehri akmaktadır. Bu nehir Bosna'nın kuzeyini Hırvatistan ile ayıran doğal sınırdır. Posavina Kantonunun güneyinde Bosna-Hersek'teki iki entiteden biri olan Sırp Cumhuriyeti, doğusunda ise Brčko bölgesi bulunmaktadır. Yüzölçümü 334 km²'dir (Tekin, 2012:52). Küçük bir yüzölçümüne sahip kanton Hırvat kökenli Bosna-Hersek vatandaşlarının yoğunlukta olduğu bir bölgedir.

3.1.2.3.Tuzla Kantonu (Tuzlanski Kanton)

Tuzla Kantonu, Bosna-Hersek'in kuzeydoğusunda yer alan 2908 km² yüzölçümü bulunan önemli bir kantondur. Tuzla Kantonunun en önemli şehri Tuzla'dır. Tuzla şehri Bosna-Hersek Federasyonu'nun en çok önem arz eden dördüncü şehridir (Tekin, 2012:52). Tuzla kantonunun büyük kısmı Boşnak nüfusa sahiptir. Bosna Savaşı sırasında Tuzla şehrinde meydana gelen bombalı saldırıda 71 Boşnak hayatını kaybetmiş, iki yüzden fazlası da yaralanmıştır. Bu saldırı Kapija katliamı olarak isimlendirilir.

3.1.2.4.Zenica-Doboj Kantonu (Zenicko-Dobojski Kanton)

Zenica-Doboj Kantonu, Bosna-Hersek'in orta kısmında yer almaktadır. Saraybosna, Tuzla ve Orta Bosna kantonları ile Doboj ve Banja Luka şehirlerine komşu durumda olup yüzölçümü 3904 km²'dir. Bu kanton zengin kömür ve demir madenlerine sahiptir. Bu sebepten metal imalatı ileri seviyededir (Tekin, 2012:53). Bu kanton genel itibarıyla sanayileşmesi gelişmiş bir kantondur. Fabrikaların çoğu Zenica şehrinde yer almaktadır.

3.1.2.5.Bosna-Podrinje Kantonu (Bosansko-Podrinjski Kanton)

Bu kanton Drina nehri boyunca Bosna'nın doğu bölgesinde bulunmaktadır. Kantonun en önemli şehri Gorazde'dir. Savaş başlamadan önce Gorazde Bosna-Hersek'in en gelişmiş şehirlerindendi. Bosna Savaşı başlayınca Gorazde kentinde Sırlara karşı çok önemli direniş gösterilmiştir (Tekin, 2012:54). Gorazde kentinde drina nehrinin hemen yanında Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ve Kayserili hayırseverlerin yardımlarıyla inşa edilen Kayseri camii Türk-Boşnak dostluğu açısından önem arz etmektedir.

3.1.2.6.Orta Bosna Kantonu (Srednjobosanski Kanton)

Orta Bosna Kantonu genel itibariyle nüfus olarak Boşnak ve Hırvat kantonudur. Coğrafi olarak Bosna'nın ortasında yer alır ve en önemli şehri Travnik'tir (Tekin, 2012:54). Travnik şehri Osmanlı döneminde devletin idare merkezlerinden biri olmuştur. Çok stratejik noktada yer alan Travnik Boşnakların yoğunlukla yaşadığı kentlerden biridir. Travnik yakınlarında Novi Travnik (Yeni Travnik) adında bir yerleşim yeri daha vardır. Fakat orası Hırvatların çoğunlukta olduğu bir kenttir.

3.1.2.7.Hersek-Neretva Kantonu (Hercegovacko-Neretvanski Kanton)

Makljen ve Ivan Sedlo Dağının kuzey konumundan başlayarak Bosna-Hersek'in sahil şehri Neum'a kadar uzanmaktadır. Kantonun Neum şehrinin Adriyatik denizine kıyısı vardır. Etnik çoğunluk Hırvatların elindedir. Kantonun yaklaşık %98'i Hırvat kökenli Bosna-Hersek vatandaşıdır. Kantonun orta bölgesinde kültürel ve ekonomik olarak çok önemli bir kent olan Mostar bulunmaktadır (Tekin, 2012:54). Mostar hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar için çok önemli bir şehirdir. Osmanlı zamanında inşa edilen Mostar köprüsü bir yakasında Müslümanları diğer yakasında Hristiyanları ayırmıştır. Bu durum neredeyse şimdi de aynıdır. Şehrin bir tarafında Müslüman nüfus çoğunlukta iken diğer yakasında ise Hristiyan nüfus çoğunlukta iken. Mostar yakınlarında olan Sarı Saltuk tarafından 12. asrın sonlarında inşa edildiği düşünülen Blagaj tekkesi Bosna-Hersek'te Türk-İslam medeniyetini yansıtan önemli yapıların başında gelmektedir.

3.1.2.8. Batı Hersek Kantonu (Zapadno Hercegovacki Kanton)

Batı Hersek Kantonu'nun merkezi Siroki Brijeg kentidir. Kanton Hersek bölgesinin önemli dağlarından olan Cvrsnisa Dağını sınırları içinde barındırır. Bu kanton Hırvatistan Cumhuriyeti ve Hersek-Neretva Kantonu ile komşudur. Kantonun etnik yapısını %98 ile Hırvatlar oluşturur (Tekin, 2012:54-55).

3.1.2.9. Saraybosna Kantonu (Kanton Sarajevo)

Saraybosna şehri hem Bosna-Hersek devletinin hem de Bosna-Hersek Federasyon entitesinin başkentidir. Saraybosna, fiili olarak başkenti Banjaluka olan Sırp Cumhuriyeti entitesinin de hukuki başkentidir (Tekin, 2012:55). Saraybosna asırlardır önemini kaybetmeyen bir şehirdir. Osmanlı devrinde sancak merkezi olarak da hizmet vermiştir. Bosna Savaşı zamanında Sırlar tarafından ablukaya alınan şehirde, top atışları ve keskin nişancı saldırılarıyla sivillere çok ağır kayıplar verdirilmiştir. Boşnak ordusunun kuvvetli direnişi ile karşılaşan Sırp birlikleri Saraybosna içlerine girmeyi başaramadılar. Ancak, Saraybosna'yı çevreleyen dağlara çıkarttıkları tankları ve toplarıyla yüksekten saldırılar yapabilmişlerdir.

3.1.2.10. Livno Kantonu (Livanjski Kanton)

Bu kanton Bosna-Hersek'in güneybatı ve batı kesimlerinde yer alır ve güneyde Hırvatistan ile sınırı vardır. Federasyon bölgesinin kantonlarının coğrafi olarak en büyüğüdür (Tekin, 2012:55).

3.1.3. Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska, RS)

Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska, RS) Bosna-Hersek Devletini meydana getiren iki entiteden biridir. Dayton Barış Antlaşmasının hükümlerine göre bölgesel olarak Sırp Cumhuriyeti entitesi Bosna-Hersek topraklarının %49'unu oluşturmaktadır. Bosna Savaşı boyunca Sırlar elde ettikleri toprakları etnik temizlik ile diğer etnik kökenli unsurlardan arındırmaya gayret gösterdiler. Günümüzde bile Sırp Cumhuriyeti bölgesi Boşnaklar ve Hırvatlar için özgür bir yaşam alanı değildir (Numanoviç, 2011:24). Bosna'da yaşayan Sırlar, Bosna-Hersek nüfusunun yaklaşık olarak %30'larını oluşturmaktadır. Lakin Dayton Barış Anlaşmasıyla devletin %49'unda yönetime sahip olmuşlardır. Sırp Cumhuriyeti bölgesi federasyon

bölgesine göre daha iyi yönetilmektedir. Bunun sebebi ise üniter bir sisteme sahip olmasıdır. Sırp Cumhuriyeti entitesinin başkenti Banja Luka'dır.

3.1.4. Brcko Özerk Bölgesi (Brcko Distrikt, BD)

Brcko Özerk Bölgesi, Dayton Barış Antlaşmasının maddelerinde belirtildiği gibi hem Bosna-Hersek Federasyonu'nun hem de Sırp Cumhuriyetinin topraklarında yer almaktadır. Brcko kendi başına bağımsız bir idari birim olmakla birlikte, Bosna-Hersek anayasasına tam manasıyla bağlıdır. Brcko bölgesinde çıkartılan yerel yasaların anayasaya uygun olması gerekmektedir. Brcko özerk bölgesinin kendine has bayrağı ve amblemi bulunmamaktadır (Numanoviç, 2011:27-28).

3.1.5. Bosna-Hersek Yüksek Temsilciliği (Office of High Representative, OHR)

Bosna-Hersek'te Dayton Barış Antlaşmasından sonra kurulan ve Birleşmiş Milletler'e bağlı bir kurum olan Yüksek Temsilcilik makamı, savaşı durduran ama çözümsüzlük üreten Dayton Barış Antlaşmasının uygulanmasını ve denetimini sağlayan bir otoritedir. 1995 senesinden beri birçok yasanın çıkmasına yardımcı olan ve olağan üstü yetkilerle donatılan bu makam, Bosna-Hersek vatandaşları tarafından demokratikleşme sürecinin en önemli sorunu olarak görülmektedir (Kapadan, 2009:89).

Yüksek Temsilcilik Makamının görevleri şunlardır:

- Dayton Barış Antlaşmasının uygulanmasını denetlemek
- Bu Antlaşmayı imzalayan taraflarla (Boşnaklar, Sırpclar ve Hırvatlar) yakın ilişkiler kurmak ve tarafların birbirlerine istinaden şikayetleri varsa, anlaşmazlıkları çözmek
- Ülkedeki sivil toplum örgütlerini incelemek, faaliyetlerini kontrol etmek ve denetimini yapmak
- Antlaşmanın askeri olmayan, sivil meseleleriyle ilgili uygulamalarında ortaya çıkan sorunları çözüme kavuşturmak
- Ülkeye ekonomik olarak yardımda bulunan örgütlerin ve devletlerin toplantılarına iştirak etmek;
- Antlaşmanın uygulanışı ve ülkenin vaziyetine ilişkin düzenli bir şekilde BM, AB, ABD ve Rusya Federasyonu'na açıklamalar yapmak

- BM Uluslararası Polis Gücü'ne her türlü yardımı yapmak ve gerektiğinde tavsiyelerini bu teşkilata iletmek (Pulat, 2015:47).

3.2.Bosna-Hersek Siyasi Yapısı

Dayton Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonraki on yıl boyunca, Bosna'da düzenli bir şekilde dört tane özgür ve adil seçim düzenlendi. Seçilen bütün hükümetler görev süreleri bitene kadar görevlerinin başında kaldılar. Rejim ve Hükümet değişikliğini gerektirebilecek hiçbir suikast, askeri darbe, koalisyon parti kurulması, Devlet Başkanı'nın ve Başbakan'ın istifası hadisesi cereyan etmemiştir. Ayrıca bu süre zarfında siyasi sistemde hiçbir yapısal değişikliğe gidilmemiştir. Demokratik sistem hayatta kalmış, otoriter, totaliter ve askeri yönetimlere geçilmemiştir (Kariç, 2011:370).

3.2.1. Bosna-Hersek Seçim Sistemi

Bosna-Hersek'te seçimler her dört yılda bir düzenlenir ve genel seçimlerde baraj yüzde üç olarak uygulanmaktadır. Seçimler, genel ve belediye seçimleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Genel olarak yapılan seçimlerde Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeleri, BiH Halk Meclisi üyeleri, FBiH Halk Meclisi Üyeleri, Sırp Cumhuriyeti Meclis üyeleri ile bu entitenin başkanı ve başkan yardımcılarını seçilmektedir. Yerel seçimlerde ise belediye başkanları ve yardımcılarını ile belediye meclis üyeleri seçilmektedir. Ülkede, Bosna-Hersek vatandaşı olup, on sekiz yaşına girmiş herkes oy kullanabilmektedir (Şen,2016:55).

3.2.2. Önemli Boşnak Partileri

3.2.2.1. Demokratik Eylem Partisi (Stranka Demokratske Akcije, SDA)

Bosna-Hersek'teki Boşnakların ilk siyasi partisi olan Demokratik Eylem Partisi devletin ilk Cumhurbaşkanı Alija İzetbegoviç'in önderliğinde yanındaki kırk Müslüman Boşnak aydın tarafından 1990 senesinde kurulmuştur. İzetbegoviç'in partisi kuruluşunun ilk zamanlarında Boşnakların milli ve dini değerlerine bağlı olmak kaydıyla, eşitlikçi ve demokratik bir çizgide Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesi görüşünde olmuştur. Fakat, belli bir zaman sonra Yugoslavya'nın ayakta duramayacağı aşikar olunca Parti içindeki milliyetçi-muhafazakar siyasilerin etkisiyle Müslüman-Boşnak kimlikli bir parti durumuna gelmiştir (Ekinci, 2014:45-46).

3.2.2.2. Daha İyi Bir Gelecek İçin Birlik (Savez za Bolju Budućnost BiH, SBB BiH)

Bosna-Hersek'in tanınmış iş adamlarından olan Fahrudin Radončić, SBB BİH partisinin kurucu lideridir. 2009 senesinde kurulan parti, 2010'da gerçekleşen seçimlerde önemli bir başarı elde etmiş, devlet düzeyindeki Temsilciler Meclisine dört, federasyon düzeyindeki Temsilciler Meclisinde ise on üç milletvekili çıkartabilmeyi başarmıştır. Medya patronu olan Radončić, sahibi olduğu medya şirketiyle kendisine fayda sağlamakta olup, şu anda Bosna-Hersek'in Boşnak partileri içinde en güçlü ikinci parti konumundadır (Şen, 2016:30-31).

3.2.2.3. Bosna-Hersek Vatanseverler Partisi (Bosanskohercegovačka Patriotska Stranka - Sefer Halilović, BPS – Sefer Halilović)

Sefer Halilović, Bosna Savaşının önemli komutanlarından. Bosna-Hersek Vatanseverler Partisi 1996 senesinde kurulmuştur. 2006 senesinde gerçekleştirilen seçimlerde Bosna-Hersek'in devlet düzeyinde olan Temsilciler Meclisine seçilmiştir. Sefer Halilović'in partisinin ana görüşü, Dayton Barış Antlaşmasını yok saymak ve 1990 Anayasasına geri dönmektir. Ayrıca ülkenin etnik olarak karışık durumunun milliyetçi akımları hep canlı tuttuğunu, bundan sebeple devletin üniter yapıda eşitliğe dayalı bir sisteme geçmesini savunmaktadır. Sefer Halilović, 2014 seçimlerinde Üçlü Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin Boşnak üyeliğine adaylığını koymuş, fakat %9'luk bir oy alan Halilović beşinci olmuştur (Ekinci, 2014:50).

3.2.3. Önemli Sırp Partileri

3.2.3.1. Bağımsız Sosyal Demokratlar İttifakı (Savez Nezavisnih Socijaldemokrata, SNSD)

Bosna-Hersek'in iki entitesinden biri olan Sırp Cumhuriyeti'nin halihazırda en güçlü partisi olan SNSD, 1990 senesinin başında kurulmuştur. Partinin kurucusu Milorad Dodik'tir. Parti, ilk zamanlarda Sosyal demokrat çizgide olup, eşitlik, özgürlük ve sosyal dayanışma gibi değerleri savunmuştur. Fakat, son yıllarda daha çok Sırp milliyetçiliğini benimsemeye başlamıştır. SNSD, 2011 senesinde Sosyalist Enternasyonel'den çıkarılmıştır (Şen, 2016:34-35).

3.2.3.2. Sırp Demokrat Partisi (Srpska Demokratska Stranka, SDS)

Yugoslavya dağılmadan önce 1990 senesinde milliyetçi bir çizgide, Radovan Karadžić tarafından kurulan parti, günümüzde Sırp Cumhuriyetinin en güçlü ikinci partisi konumundadır. Savaştan sonraki dönemde 2006'ya kadar Sırp Cumhuriyeti'nin en güçlü partisi olmuştur. Fakat, o tarihten sonra oy oranları düşmeye başlamıştır. Partinin ana teması Sırp milliyetçiliği üzerine kuruludur. Ayrıca iki entiteli sistemi ciddi şekilde savunmakta ve Bosna-Hersek'in NATO üyeliğine sert bir şekilde karşı çıkmaktadır (Ekinci, 2014:57-58).

3.2.3.3. Demokratik İlerleme Partisi (Partija Demokratskog Progresna, PDP)

Mladen Ivaniç tarafından 1999 senesinde kurulan parti, kendisini ılımlı milliyetçi ve muhafazakar olarak tanımlamaktadır. Mladen Ivaniç, 2001-2003 seneleri arasında Sırp Cumhuriyeti başbakanlığı yapmış, 2007 senesine kadar da dışişleri bakanlığı yapmıştır. Bosna-Hersek'in Avrupa Birliği'ne girmesini savunan parti, NATO'ya girmesine ise karşı çıkmaktadır. Parti bunun sebebinin ise Sırbistan'ın NATO üyesi olmamasını göstermektedir (Şen, 2016:36).

3.2.4. Önemli Hırvat Partileri

3.2.4.1. Bosna-Hersek Hırvat Demokrat Birliği (Hrvatska Demokratska Zajednica Bosne i Hercegovine, HDZ BiH)

Hırvatistan'daki HDZ partisinin Bosna-Hersek kolu olan HDZ BİH, Bosna-Hersek'in en güçlü Hırvat partisidir. 1989 senesinde Franjo Tuğman tarafından Zagreb'de kurulmuştur. Bosna-Hersek'teki uzantısı ise 1990 senesinde açılmıştır. 1998 senesinde yapılan kongrede Tuğman'ın adayı Bozo Ljubiç'i yenerek HDZ BİH'in başına geçen Ante Jelaviç, partiyi daha da milliyetçi bir çizgiye getirmiştir. Ante Jelaviç Üçlü Cumhurbaşkanlığı konseyi üyesi iken, Bosna-Hersek Federasyonunu dağıtıp, üçüncü bir entite olarak Hersek entitesini kurmaya çalışmış, bu girişimin üzerine BM Bosna-Hersek Yüksek Temsilcisi tarafından görevinden alınmıştır (Ekinci, 2014:60-61).

3.2.4.2. Hırvat Demokrat Birliği 1990 (Hrvatska Demokratska Zajednica 1990, HDZ 1990)

HDZ BİH'in 2006 senesinde yapılan kongresinden sonra bazı siyasetçiler ayrılarak HDZ 1990 isminde yeni bir parti kurmuştur. HDZ BİH'e alternatif bir parti olan HDZ 1990, 2006 seçimlerinde iyi bir sonuç elde etse de daha sonraları bu başarısını tekrar edememiş, sadece HDZ BİH'in daha da güçlenmesini engellemiştir (Şen, 2016:38).

3.2.4.3. Bosna-Hersek Hırvat Haklar Partisi (Hrvatska Stranka Prava Bosne i Hercegovine, HSP BiH)

Genel merkezi Hırvatistan'ın Zagreb şehrinde bulunan HSP partisinin Bosna-Hersek'teki kolu olan HSP BİH, kendi ifadesiyle milliyetçi ve neo-muhafazakar çizgidedir. 1861 senesinde, Ante Starçević tarafından kurulan HSP, 1929 senesinde yasaklanmış ve sürgüne gönderilen parti üyeleri Ustaşe adlı silahlı örgütü kurmuşlardır. HSP BİH, Bosna Savaşında kendi devrimci birliklerini kurarak savaşmıştır. Dayton Barış Antlaşmasına karşı çıkan HSP BİH, entitelere karşı merkeziyetçi bir sistemi savunmaktadır. Ayrıca, Bosna-Hersek'in AB ve NATO üyeliklerini desteklemektedir (Ekinci, 2014:64).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE ve BOSNA-HERSEK ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

Türkiye ve Bosna-Hersek arasındaki ilişkilerde Ankara, Saraybosna'yı hep dost ve kardeş ülke olarak görmüştür. Türkiye, Bosna-Hersek'in devlet olarak toprak bütünlüğünün, egemenliğinin ve bağımsızlığının müdafaa edilmesinin bir elzem olduğunu savunmuştur. Türkiye, Dayton Barış Antlaşmasının maddelerinin uygulanması için kurulan "Barışı Uygulama Konseyi ve Yönlendirme Kurulu"nda yer almış, tarihi bağlarıyla bağlı olduğu Bosna-Hersek'in emniyet ve huzur içinde yaşaması, iktisadi, sosyal, ve birçok yönden kalkınması için katkı sağlamıştır. Ayrıca, Türkiye, Bosna-Hersek'te yeniden bir savaşın tekrarlamaması için gayret gösterirken, Balkanlardaki tüm dengeleri de hesap etmek zorunda olduğunun bilincindedir (Kamil, 2017:202).

Türkiye Cumhuriyeti, Bosna-Hersek'in NATO ile ilişkilerini arttırması hususunda önemli katkılar sunmuştur. Bu sebepten, 1 Ocak 2011 tarihinden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti Saraybosna Büyükelçiliği, iki yıllık bir zaman dilimi için NATO temas noktası Büyükelçilik vazifesini ifa etmiştir. Türkiye, Bosna-Hersek'in NATO üyelik eylem planına katılması için NATO Chicago Zirvesinde aktif bir rol izlemiştir (Can, 2018:32).

Türkiye, NATO'nun Ukrayna ve Gürcistan'a kadar genişlemesine mesafeli yaklaşırken, örgütün Balkanlarda genişlemesine destekte bulunmuştur. Arnavutluk'un 2008 yılında ittifak üyeliğine dahil edilmesinde ve Bosna-Hersek'in 2010 yılında üyelik eylem planına eklenmesinde, Türkiye çok önemli bir rol oynamıştır. NATO'nun Balkanlarda genişlemesi için Türkiye bazen örgütün Avrupalı üyeleriyle fikir ayrılığına düşmüş, fakat kendi politikalarından ödün vermemiştir (Oğuzlu, 2012:113).

Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı Konseyi, ülkenin NATO'ya dahil olabilmesi için, NATO idaresindeki milletlerarası barışın sağlanması için oluşturulan görevlere katılması gerektiğinin bir zorunluluk olduğunu saptamıştır. Bundan ötürü Ordu bünyesinden seçilen özel kuvvetler eğitilmiş ve 2015 yılının Haziran ayında Bosna-Hersekli askerlerden oluşan bir özel birlik Irak'a vazifelendirilmiştir. Bu askerlerin görevi ABD'ye ait Victoria kampının güvenliğini temin etmek olmuştur.

Devletlerinde istikrar ortamının oluşması, AB'ye yönelik güvensizliğin sonlandırılması ve ABD'nin bölgedeki gücünün bitirilmesi amaçlanmıştır (Erkmen, 2019:143).

Bosna-Hersek ve Avrupa Birliği (AB) arasındaki müzakereler 25 Kasım 2005 tarihinde başlamış ve 16 Haziran 2008'de Stabilizasyon ve Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca, Bosna-Hersek vatandaşları 15 Aralık 2010 tarihinde "Serbest Dolaşım Hakkı" elde etmiştir (Keskin, 2012:149).

Günümüzde Boşnakların çoğunluğu Türkiye Cumhuriyeti'nin Bosna-Hersek'teki yükselen etkisini desteklemektedir. Fakat ülkede yaşayan Sırp ve Hırvatlar bu etkiyi hoş karşılamamaktadır. Hatta Türkiye'nin Bosna-Hersek'teki yükselen varlığının Boşnaklar ve diğer halklar arasındaki iç çatışmaları daha da arttırdığını ileri sürmektedir. Sırp Cumhuriyeti Başkanı Milorad Dodik ise Türkiye'nin ülkedeki varlığıyla ilgili şunları dile getirmiştir: "Türkiye Bosna-Hersek'te birçok probleme neden olmaktadır. Türkiye'nin bölgesel meselelere müdahale etmeye hiçbir hakkı yoktur" Hırvat Demokrat Birliği 1990 (HDZ 1990) partisinden Veso Vegar ise konuyla alakalı şunları söylemiştir: "Ben Bosna-Hersek'te yaşayan hiç kimsenin ülkeyi Osmanlı vilayeti gibi olmasına izin vereceğine inanmıyorum" (Vračić, 2014:187) Bosna-Hersek'i oluşturan Müslüman halklar Boşnaklar ve Arnavutlar genel itibariyle Türkiye ile artan siyasi ilişkilerden memnundurlar. Fakat Sırp ve Hırvat kökenli Bosna-Hersek vatandaşları Türkiye'nin ülkede ve bölgede aktif olmasını hoş karşılamamaktadır.

4.1.Türkiye ve Bosna-Hersek Arasındaki Siyasi İlişkilere Konstrüktivizm Üzerinden Bakış

1991 yılında Soğuk Savaşın nihayete ermesiyle dünya genelinde artan bölücü ve ayrılıkçı akımlar uluslararası ilişkiler kuramlarının o dönemi açıklamasının yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu yeni düzende yeni bir eleştirel yaklaşım olan konstrüktivizm (sosyal inşacılık) ortaya çıkmıştır. Bu kuram devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerini sosyal etkileşim üzerinden nasıl kuracakları ve devam edecekleri sorularına yanıtlar aramış ve genel itibariyle devletlerin diplomatik ilişkilerinin kurulmasında ve sürdürülmesinde bireysel çıkarları değil, sosyal temelleri ele alması gerektiği sonucuna varmıştır (Ertem, 2012:180). Ülkelerin birbirleri ile kuracakları ilişkilerde yalnızca kendi çıkarlarını gözetmesi realizm ile bağdaşırken

konstrüktivizm ile ters düşmektedir. Konstrüktivizm devletlerin ikili ilişkilerinde tarihsel ve sosyal bağları ele almaktadır. Diplomatik ilişkileri sosyal yoldan inşa ederek sağlam temellere dayandırmayı amaçlamaktadır.

Konstrüktivist akımın en dikkat çekici özelliği ülkeleri “sosyal bir varlık”, ülkelerin diplomatik münasebetlerini de “sosyal bir çevre” olarak nitelendirmesidir. Konstrüktivizmi savunanlar, ülkelerin uluslararası ilişkilerde sadece materyalist bir yolu takip etmemesi, muhataplarını sosyal ve tarihsel olarak ele alıp bölgesel ve küresel bir aktör olarak ele alması gerektiğini vurgulamışlardır (Ertem:2012:184). Ülkelerarası ilişkilerde taraflar kendi menfaatlerini düşünmek zorundadır ve bu doğal olarak karşılanmaktadır. Fakat karşı tarafı da ciddiye alıp, muhatabına değer verdiğini göstermesi ikili ilişkilerin seyrini daha sağlam bir duruma getirebilmektedir. Ülkeler birbirlerine güvenmeyi başardıkları takdirde kuracakları tüm ilişkilerde ve beraber izleyecekleri tüm politikalarda anlaşmaları daha kolay olacaktır.

Ülkelerin, istedikleri bir şeyi diğer devletlere sert bir tutum içine girmeden, kaba kuvvete başvurmadan, saygınlığını kullanarak kendi istekleri ile yaptırabilme yeteneği olarak tanımlanan yumuşak güç (soft power), soğuk savaşın bitmesiyle Joseph Nye aracılığıyla dile getirilmiştir (Polat, 2020:246-247). Ülkeler yumuşak güç kullanarak hedef ülkedeki etki alanını genişletebilir ve dünya kamuoyunda da sempatik bir izlenim bırakabilir. Yumuşak güç ülkelerin kurumları vasıtasıyla uygulanmaktadır. Bu kurumlar diplomatik ilişkileri sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik yollarla artırarak hedef ülkedeki etki alanını genişletebilir ve ilişkilerin daha güçlü şekilde kurulmasını sağlayabilir.

Türkiye ve Bosna-Hersek arasındaki ilişkileri konstrüktivizm çerçevesinde ele almak isabetli olacaktır. Soğuk savaşın bitmesinin akabinde Türkiye tarihi bağları bulunan bazı devletlerle ilişkilerini karşılıklı güveni sağlayarak ve çıkarlarını gözeterek yeniden canlandırmayı amaçlamıştır. Bunun sonucunda Sovyetler Birliğinden bağımsızlığını kazanan Türki Cumhuriyetlerle ve balkan coğrafyasındaki devletlerle ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Özellikle, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra kurulan Bosna-Hersek'e verdiği önemi yüksek tutmuştur. Bosna-Hersek'te yaşanan savaşın yaralarını sarmak için Türkiye kurumlarını Bosna-Hersek'in yeniden yapılanması için göndermiştir. TİKA, Kızılay, Maarif Vakfı, Anadolu Ajansı ve TSK bu kurumlara en iyi örneklerdir. Türkiye bu kurumlar

vasıtasıyla yumuşak gücünü kullanarak tarihi ve kültürel bağlarını yeniden canlandırmakta ve Bosna-Hersek'te etki alanını genişletmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumlarını kullanarak Asya'da, Ortadoğu'da ve Balkanlarda nüfuzunu arttırması uluslararası bazı çevrelerde rahatsızlık meydana getirmiş, Türkiye'nin Yeni Osmanlılık politikası izlediği yorumlarında bulunulmasına sebep olmuştur. Halbuki, Türkiye'nin de güçlü bir devlet olması, nüfuzunu artırarak etki alanını genişletmesi ve hatta bölgesel bir güç olması bazı çevreleri gereksiz yönde endişelendirmektedir. Çünkü, her devlet güçlü olmak ister ve bunun için kendi çıkarları doğrultusunda çalışır. Türkiye'nin de güçlü bir devlet olmayı istemesi gayet normaldir. Türkiye'nin etki alanını genişletmesini Yeni Osmanlılık politikasına bağlamak doğru değildir. Bağımsızlığını kazanmış hiçbir devlet yeniden başka bir devletin hakimiyeti altına girmeyi kabul etmeyecektir. Bu sebepten Osmanlı Devleti zamanında huzurlu bir şekilde yaşamış olup, devlet kurmaya muvaffak olmuş hiçbir millet yeniden egemenliğini kaybetmek istemeyecektir. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nin birçok coğrafyada bıraktığı olumlu izlenimlerden faydalanmayı isteyebilir. Fakat yeniden Osmanlı Devleti'ni canlandırarak diğer devletleri hakimiyeti altına alacağını yorumlamak doğru olmamaktadır.

4.2. Türkiye ve Bosna-Hersek Arasındaki Siyasi Anlaşmalar

4.2.1. Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması (1995)

25.10.1994'de Ankara'da imzalanan anlaşma 13.01.1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı ile Bosna-Hersek Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı'nın taraf olduğu "Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması" iki ülkenin vatandaşlarının sağlık durumunun müşterek çabalarla iyileştirilmesini amaçlamıştır (T.C. Resmi Gazete, 13 Ocak 1995, Sayı: 22170).

Anlaşma genel hatlarıyla şu maddelerden oluşmaktadır:

- İki taraf, ulusal sağlık sistemleri, hastane yönetimi ve sağlık sigortası alanlarında tüm bilgi ve tecrübelerini birbirleri ile paylaşacaklardır.
- Ruh sağlığı, bağışıklama, gıda kontrolü ve çevre sağlığı, kan ürünleri, salgın hastalıklar ve zehir araştırmaları alanlarında birbirleriyle işbirliği yapacaklardır.

- İki ülke, ana ve çocuk sağlığı, aile planlaması, aile hekimliği, onkoloji, nöroloji, nöroşirurji, kardiyovasküler hastalıklar, hematoloji ve acil servisler konularında teknik ve bilimsel işbirliği yapacaklardır.
- Taraflar birbirlerinin tıp ve sağlık alanlarında endüstriyel ve teknolojik imkanlarını geliştirmek için işbirliği yapacaklardır (T.C. Resmi Gazete, 13 Ocak 1995, Sayı: 22170).

4.2.2. Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması (1996)

22 Ocak 1996 tarihinde imzalanan anlaşma, 5 Mayıs 1996'da yürürlüğe girmiştir. Bu önemli anlaşma şu işbirliği alanlarını kapsamaktadır:

“- Birlik, karargah ve kurumlara askeri ziyaretler,

- Tatbikatlara gözlemci gönderme,
- Askeri lise eğitimi,
- Harp Okulu eğitimi,
- Sınıf Okulu eğitimi,
- Harp Akademileri eğitimi,
- Askeri Tıp Akademisi ve Askeri Sağlık Okulları eğitimi,
- Çeşitli kısa süreli kurslar,
- Birlik, karargah ve kurumlarda görev başı eğitimi,
- Öğretim yardımcıları ve eğitimde kullanılan teçhizatın geliştirilmesi için karşılıklı yardımlaşma,
- Askeri tarih ve müzecilik alanında eğitim ve işbirliği.” (T.C. Resmi Gazete, 5 Mayıs 1996, 22627).

4.2.3. Geri Dönüş Eylemi için İyi Niyet Misyonu ve Ortak Polis Gücü Oluşturulması Anlaşması (1997)

Türkiye Cumhuriyeti, Bosna-Hersek Cumhuriyeti ve Hırvatistan Cumhuriyeti arasında 23.10.1995 tarihinde New York'ta imzalanan anlaşma 23.08.1997'de yürürlüğe girmiştir. Hırvatistan'da yaşayan mültecilerin kendi ülkelerine emniyet

içinde dönmesi için çalışmalara en kısa sürede başlanması için karar alınmıştır. Mültecilerin geri dönüşünü gerçekleştirmek için üçlü Polis gücü kurulacaktır (T.C. Resmi Gazete, 23 Ağustos 1997, 23089).

4.2.4. Dostluk ve İşbirliği Anlaşması (1997)

02.02.1994 tarihinde Saraybosna'da imzalanan anlaşma, 27 Ağustos 1997 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ve Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin taraf olduğu bu geniş kapsamlı anlaşma şu önemli hususları kapsamaktadır:

- Türkiye'nin, Bosna-Hersek'i Balkanlarda barışı sağlamak için yapılacak barış müzakerelerinde yalnız bırakmayacağı, karşılıklı işbirliği içinde olacaklarını,
- Birbirlerine üçüncü bir ülkeden gelebilecek her türlü silahlı saldırılarda iki ülkenin birbirine her türlü yardımı yapmasını,
- Taraflar birbirlerini ve uluslararası güvenliği tehlikeye sokacak her türlü terörizm faaliyetlerine karşı koordinasyon halinde olacaklarını,
- Balkan devletleri arasındaki ticaretin gelişmesi için iki ülkenin de katkıda bulunmasını,
- Bosna-Hersek'in yeniden inşası için Türkiye Cumhuriyeti'nin yardımlarda bulunmasını,
- İki ülkenin ekonomik, sınai, mali, ticari, bilimsel, teknolojik ve çevre alanlarında geniş çaplı işbirliği yapmasını içermektedir (T.C. Resmi Gazete, 27 Ağustos 1997, 23093).

4.2.5. Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması (1997)

10.08.1995'te Ankara'da imzalanan anlaşma, 28 Kasım 1997 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yapılmış olan bu anlaşmanın amacı; Türkiye ve Bosna-Hersek devletleri arasındaki askeri eğitim, teknik ve bilimsel alanlardaki her türlü işbirliğini yapmaktır. Bu anlaşma kapsamında, iki ülkenin subayları, astsubayları ve askeri okul öğrencileri gerektiğinde iki devlet arasındaki askeri okullarda misafir öğrenci olarak kabul edilecekleri, savunma sanayi, askeri teknoloji, bilimsel işbirliği ve askeri tıp

alanlarında işbirliği içinde olacakları hususlarında anlaşılmıştır (T.C. Resmi Gazete, 28 Kasım 1997, 23184).

4.2.6. Uluslararası Terörizm, Yasadışı Uyuşturucu ve Psikotrop Madde Kaçakçılığı ve Organize Suçlarla Mücadele Alanında İşbirliği Antlaşması (2000)

21.06.2000'de Ankara'da imzalanan anlaşma, 10 Eylül 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmanın kapsamı genel itibariyle şu hususlardan oluşmaktadır:

- Türkiye ve Bosna-Hersek iki devlet olarak, birbirlerinin ve üçüncü devletlerin güvenliğini tehdit edecek her türlü tehlikeyi birbirine iletecekleri,
- Taraflar kendi topraklarında birbirlerinin aleyhine faaliyet gösterecek hiçbir terör örgütüne ve alt örgütlerine izin vermeyecekleri,
- Terörizme karşı koordineli olarak çalışacakları,
- Her türlü uyuşturucu madde kaçakçılığının önlenmesinde işbirliği yapacakları konularında anlaşma sağlamışlardır (T.C. Resmi Gazete, 10 Eylül 2000, 24166).

4.2.7. Konsolosluk Sözleşmesi (2003)

29.01.2002'de Saraybosna'da imzalanan anlaşma, 12 Ağustos 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye ve Bosna-Hersek taraflar olarak aralarındaki konsolosluk münasebetlerinin daha da iyileştirilmesi ve iki ülkenin vatandaşlarının haklarının korunmasını sağlamak amacıyla işbirliği yapmak üzere bu anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmada yer alan maddelerin konuları şunları kapsamaktadır:

- Genel olarak iki devlet arasındaki konsolosluk ilişkileri
- İki ülkenin birbirine karşı olan konsolosluk görevleri
- İki devletin konsolosluklarına tanınan kolaylıklar (T.C. Resmi Gazete, 12 Ağustos 2003, 25197).

4.2.8. Sosyal Güvenlik Sözleşmesinin Uygulanmasına İlişkin İdari Anlaşma (2004)

27.05.2003'te Ankara'da imzalanan anlaşma, 15 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye ve Bosna-Hersek, sosyal güvenlik alanında iyi münasebetler kurmak maksadıyla bu anlaşmayı imzalamışlardır. Bu anlaşma genel itibariyle şu husus üzerinde yoğunlaşır: Türkiye vatandaşları Bosna-Hersek'e, Bosna-Hersek vatandaşları Türkiye'ye yapacakları seyahatlerde kendi ülkelerinin sigorta kurumlarından alacakları belgeyle, ihtiyaç duyulduğunda taraf ülkenin sigorta kurumuna ibraz etmek kaydıyla, sağlık yardımı ve hizmetlerinden faydalanmasını ele alır (T.C. Resmi Gazete, 15 Temmuz 2004, 25523). İki devlet bu anlaşma ile vatandaşlarının sağlık alanında mağduriyet yaşamaması için mühim bir meseleyi çözmüşlerdir.

4.2.9. Hukuki ve Ticari Konularda Adli İşbirliği Anlaşması (2008)

16.02.2005 tarihinde Saraybosna'da imzalanan anlaşma, 07 Ocak 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmanın önemli bazı maddeleri şunlardır:

- İki ülkenin vatandaşları, iki ülke arasındaki hukuki işlemlerde akit tarafın vatandaşları ile aynı yasal korunma hakkına erişeceklerdir,
- Türk vatandaşları Bosna-Hersek'te, Bosna-Hersek vatandaşları Türkiye'de hukuki ve ticari konularda adli makamlara başvuru yapma hakkına sahip olacaklardır
- Gerek duyulduğu takdirde, iki ülke birbirine mevzuatlar ve uygulamalar hakkında bilgilendirme yapacaktır (T.C. Resmi Gazete, 07 Ocak 2008, 26749).

4.3. Bosna-Hersek'te Faaliyet Gösteren Türk Devlet Kurumları

4.3.1. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA)

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) ilk önce Türkçe'nin konuşulduğu devletler ve Türkiye Cumhuriyetine komşu olan devletler olarak, gelişmekte olan devletlerin gelişmelerine katkıda bulunmak, bu devletlere; ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel, eğitim alanlarında işbirliğini projeler

yoluyla arttırmak maksadıyla 1992 senesinde kurulmuştur (Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2017:122).

TİKA, Bosna-Hersek'te savaşın bitmesinden hemen sonra 1995 senesinin sonlarında yardım çalışmalarına başlamıştır. TİKA, bu 25 yıllık dönem içinde tarihi ve kültürel mirasın muhafaza edilmesinden eğitime, sağlıktan altyapı ihtiyaçlarına, tarım ve hayvancılık faaliyetlerine kadar birçok konuda 900 projeyi gerçekleştirmiştir. TİKA, din ve milliyet ayrımı yapmadan Bosna'da her bölgeye yardımlarını ulaştırmakta ve projelerini uygulamaktadır (Anadolu Ajansı (AA), "TİKA Bosna-Hersek'te 24 yıla 900 proje sığdırdı" Erişim: 28.07.2020).

TİKA Türkiye Cumhuriyetinin Bosna-Hersek'te faaliyet gösteren en önemli kurumlarının başında gelmektedir. Bosna halkına din, dil, ırk gözetmeksizin yaptığı yardımlarla Türkiye'nin gücünü tüm dünyaya göstermektedir.

4.3.2. Anadolu Ajansı (AA)

Milli Mücadele yıllarında askerlerimizin cephede kazandığı başarıları yurtiçi ve yurtdışı herkese ulaştırma gayesiyle, milli bir haber ajansı kurulması kararlaştırılmıştır. Kurulan bu milli ajansın ismi Anadolu Ajansı olarak kabul görmüş ve 6 Nisan 1920'de kurulmuştur (Bengi, 2012:302).

Anadolu Ajansı dünyanın birçok yerinde büroları olan geniş imkanlara sahip bir haber ajansıdır. Bosna-Hersek'te de bürosu olan Anadolu Ajansı, Saraybosna merkezli olarak tüm Bosna-Hersek'ten en doğru bilgileri üretmeye çalışmaktadır.

4.3.3. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT)

TRT, 1961 yasasına bağlı kalınarak, 1964 yılında kurulmuş ve yayın hayatına başlamıştır (Serarslan, 2001:76). TRT, Bosna-Hersek'te Saraybosna şehrindeki bürosundan hizmet vermektedir. Ayrıca, TRT Bosanski adında Boşnakça haber sitesi bulunmaktadır.

4.3.4. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)

Türkiye, BM Güvenlik konseyinin 23.02.1992 tarihinde aldığı kararla kurulan Birleşmiş Milletler Koruma Gücü (UNPROFOR) birliğine, 04.08.1993-31.12.1995 tarihleri arasında alay kademesinde asker göndermiştir. Daha sonra, NATO'nun

devrıldığı bu barış gücü ilk başta Uygulama Gücü (IFOR) adını almış, sonrasında İstikrar Gücü (SFOR) adında karar kılınmıştır. Türkiye 1996 yılında alay olan askeri birliğini Tugay seviyesine çıkarmıştır. Bosna-Hersek'te iyileşen durumla beraber Türkiye Bosna-Hersek'te konuşlandığı askeri birliğini kademeli olarak tabur düzeyine indirmiştir. Bu barış gücü 2004 yılında Avrupa Birliği'ne devredilmiş ve Avrupa Birliği Gücü (EUFOR) ismini almıştır (Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), Türkiye'nin barışı destekleme hareketına katkıları, Erişim 28.07.2020)

4.3.5. Uluslararası Saraybosna Üniversitesi (International University of Sarajevo, IUS)

Üniversite, Saraybosna Eğitimi Geliştirme Vakfı tarafından 2004 yılında kurulmuş, 2004-2005 akademik yılında eğitim-öğretim hayatına başlamıştır. Saraybosna'nın Ilidza bölgesinde hizmet veren eğitim kurumu halihazırda şu beş fakülteyle öğrencilerin gelişimi için katkı sağlamaktadır:

Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi (FENS),

Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Fakültesi (FBA),

Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi (FASS),

Hukuk Fakültesi (FWL),

Eğitim Fakültesi (FEDU) (Uluslararası Saraybosna Üniversitesi (IUS), Üniversite Hakkında, Erişim 28.07.2020).

4.3.6. Kızılay

Türk Kızılayı, ilk kuruluşunda, “Mecruhin ve Marza-yi Askeriyeye İmdad ve Muavenet Cemiyeti” ismiyle Dr. Abdullah Bey ve Ömer Paşa liderliğinde 11.06.1868 senesinde kurulmuştur. Bu cemiyet daha sonra Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti olarak isimlendirilmiştir. En son olarak, şu anki mevcut ismiyle Türk Kızılayı ismini almıştır (Anameriç, 2010:19). Türk Kızılayı, 2018 senesinde Bosna-Hersek'in Saraybosna şehrinde temsilcilik açmıştır.

4.3.7. Yunus Emre Türk Kültür Merkezi

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi, 2009 senesinde Saraybosna’da açılan Enstitü bu zamana kadar 5 binin üzerinde kursiyere hizmet vermiş, Türkçenin öğrenilmesinde katkı sağlamıştır. Ayrıca ‘‘Tercihim Türkçe’’projesiyle Bosna-Hersek okullarında Türkçenin seçmeli yabancı dil olarak müfredata alınması için yoğun gayret gösterilmiş, 7 kantonda 8 bin öğrencinin Türkçeyle tanışması sağlanmıştır. Ayrıca ‘‘Kardeş Okul’’ projesiyle yüzlerce Bosna-Hersekli öğrenci Türkiye Cumhuriyetinde misafir edilmektedir (Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Saraybosna Yunus Emre Enstitüsü 10’uncu Yılıni Kutluyor, Erişim 28.07.2020).

4.3.8. Türkiye Saraybosna Büyükelçiliği

1993 senesinde Saraybosna’da açılan Türk Büyükelçiliği Türkiye ve Bosna-Hersek arasındaki ikili diplomatik ilişkileri başarıyla yürütmektedir. 2013 yılına kadar eski binasında hizmet veren kurum, o yıldan sonra yeni binasında hizmet vermeye başlamıştır (T.C. Saraybosna Büyükelçiliği, ‘‘Büyükelçilik’’ Erişim 28.07.2020).

4.3.9. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası

Ziraat Bankası, Bosna-Hersek’te 1996 senesinde çalışmak ve bankacılık hizmetleri vermek için hak kazanmıştır. 1997 senesinin Mart ayında Bosna-Hersek’in Saraybosna şehrinde ilk şubesini açmıştır (Ziraat Bankası, ‘‘Ziraat’ın Geçmişi’’ Erişim 05.08.2020).

- 1996 – Bankamız Bankacılık ofisinden Bosna-Hersek devletinde faaliyet gösterebilmesi ve her türlü bankacılık hizmetini Bosna-Hersek’te yaşayan herkese vermesi hususunda gereken izinleri almıştır
- 1997 – Ziraat Bankası, Ziraat Bank Bosna adıyla Bosna Hersek'te faaliyete başlamıştır
- 1998 – Ziraat Bank Bosna, Dünya Çapında Bankalar Arası Finansal Telekomünikasyon Toplumu (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication ,SWIFT) grubu üyesi olmuştur
- 1999 – Uluslararası VISA, Eurocard ve Mastercard’a ait kartlarının verilmesi ve kabul edilmesi için gereken her türlü evrak ve lisans alınmıştır

- 1999 – Ziraat Bank Bosna, Bosna Hersek'te ödeme kartları veren ilk banka olmuştur
- 2000 – Banka, Western Union grubua üye olmuştur
- 2002 – Çalışan başına elde edilen kara göre Ziraat Bank Bosna, Bosna Hersek'te birinci banka olmuştur
- 2003 – Elektronik bankacılık hizmeti vermeye başlanmıştır
- Mark, KM) tutarına arttırılmıştır
- 2006 – Ziraat Bank Bosna, Bosna-Hersek'te ilk Chipli kredi kartı hizmeti veren bankadır (Ziraat Bankası, “Ziraat’ın Geçmişi” Erişim 05.08.2020).

4.3.10. Türk Hava Yolları (THY)

2008 senesinde, Bosna-Hersek Hava Yollarının (B&H Airlines) %49'unu satın alan Türk Hava Yolları (THY) dört sene boyunca ortaklıklarını devam ettirmişleridir. Fakat, Bosna hükümeti ile THY arasındaki anlaşmazlıklardan ötürü 2012 senesinde ortaklık son bulmuştur. THY halihazırda Bosna-Hersek uçuşlarına çok önem vermekte ve haftada ortalama 20 uçuş gerçekleştirmektedir.

4.3.11. Türkiye Maarif Vakfı

Türkiye Cumhuriyeti yurtdışında kendisinin aleyhine faaliyetler yürüten eğitim öğretim kurumlarını engelleme amacıyla 17 Haziran 2016 tarihinde Maarif Vakfını kurmuştur. Yurtdışında, anaokulu, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde okullar ve yurtlar açmak, anaokulundan üniversite seviyesine kadar olan süreçte, Maarif Vakfının okullarında eğitim görmek isteyen öğrencilere burs desteği vermek ve bilimsel çalışmalar yapmak amacıyla Maarif Vakfının kurulması kararlaştırılmıştır (Bayezit, 2017:298-299).

Maarif Vakfı özellikle FETÖ'nün yurtdışında faaliyet gösteren eğitim kurumlarının faaliyetlerine engel olmak gayesiyle kurulmuştur. Yurtdışında Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı kara propaganda çalışmalarının engellenmesinde Maarif Vakfına ait okullar çok büyük önem arz etmektedir. Yurtdışında Türkiye'nin çalışmalarıyla kapatılan FETÖ ve benzeri örgütlerin eğitim kurumları kapatılarak Maarif Vakfının bünyesine geçmektedir. Türkiye yumuşak gücünü Maarif Vakfı ile çok etkili biçimde kullanmaktadır.

4.4. Türkiye ve Bosna-Hersek Arasındaki Siyasi İlişkilerin Geleceği

Türkiye ve Bosna-Hersek ilişkileri, herhangi iki devletin birbiriyle olan olağan ilişkileri gibi olmamalıdır. Türkler ve Boşnaklar birbirlerine kültürel, dini ve akrabalık bağları ile birbirine bağlıdırlar. Türkiye bölgenin önemli gücü olarak Bosna-Hersek'i her platformda desteklemelidir. Bosna-Hersek'in kendi ayakları üstünde duran bir ülke konumuna gelebilmesi devletler üstü kuruluşlara üye olması büyük bir elzemdır. Türkiye bir NATO üyesi olarak Bosna-Hersek'in NATO'ya üye olması için her türlü desteği gösteriyor ve daha da göstermelidir. Ayrıca, Bosna-Hersek'in AB üyeliği yolunda, sorumluluklarını yerine getirmesi için tüm desteği sağlamalıdır.

Bosna-Hersek'te 1995'te savaşın bitmesi sorunları bitirmemiştir. Dayton Barış Antlaşmasıyla savaş son bulmuş, fakat, Bosna-Hersek'in idari ve siyasi tüm işleyiş mekanizmaları durdurulmuştur. Hep bir siyasi çözümsüzlük, işlemeyen bir siyasi ve idari sistem, artan yolsuzluklar ülkede halen daha büyük sorun teşkil etmektedir. Ayrıca, ülkedeki Hırvatların ve Sırpaların milliyetçi düşünceleri ve ayrılıkçı istekleri ülkede hep bir huzursuzluk teşkil etmektedir. Bu sebeplerden ötürü Bosna-Hersek'in tüm devlet kurumlarının merkeze bağlanarak, üniter bir idari yapıda olması, entitelerin kaldırılarak, ülkedeki bütün halkların eşit olarak temsil edileceği bir siyasi sistemle tek bir Bosna Devleti'ne dönüştürülmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu belki uygulamaya geçirilmesi çok zor bir düşünce olarak görünse de, Bosna-Hersek'in geleceği için kaçınılmazdır. Türkiye bu noktada Bosna-Hersek'e gereken her türlü yardımı yapmalıdır. Çünkü, Bosna Savaşında Boşnakların savaşı kazandığı ve ilerlediği belli olunca savaş Batılı devletler tarafından durdurulmuştur. Boşnaklar savaşı cephede kazansa da masada kaybettirilmiştir. Antlaşma masasında hiçbir kazanım elde edememişler ve tabiri caizse, Boşnak milletinin etrafı mayınlarla çevrilmiş, hareket kabiliyeti ellerinden alınmıştır.

Bosna-Hersek'in NATO'ya üye olması yeniden çıkabilecek bir savaşı engellemede önemli olabilir. Sırbistan, Rusya'ya yakın bir devlet olduğundan NATO'ya girmeyi düşünmemektedir. Fakat, Bosna-Hersek'in NATO ittifakının içinde yer alması caydırıcı bir etki yapabilir. Türkiye bu bağlamda NATO içindeki tüm etki alanını kullanıp Bosna-Hersek'in bu ittifak içinde yer almasını sağlamalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti AB'ye üye bir ülke olmamasından ötürü AB içinde Bosna-Hersek'in üyeliği konusunda çok fazla bir etki gösteremeyebilir. Lakin, Bosna-Hersek'in üyelik kriterlerini yerine getirebilmesi için yapacağı düzenlemelerde ve projelerde Bosna-Hersek'e yardımcı olabilir. Bosna-Hersek'in bu birliğin içinde yer alması ekonomik ve güvenlik yönlerinden önem arz etmektedir.

Türkiye'nin yaşadığı en büyük ihanet girişimlerinden olan 15 Temmuz darbe girişiminden sonra Türkiye'den kaçmayı başarabilen FETÖ mensubu bazı teröristler Bosna-Hersek'teki siyasi ve idari sorunlardan faydalanıp, orada saklanmakta ve kendilerini kamufle etmektedirler.

TRT Haber internet sitesinde gösterilen bu makale Bosna-Hersek'teki FETÖ tehlikesini tam manasıyla açıklamaktadır:

“Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) 15 Temmuz'daki darbe girişiminin ardından Türkiye'den kaçan örgüt mensuplarının uğrak yerlerinden biri de Bosna Hersek oldu. Örgütün Türkiye'den kaçan mensupları, birçok Avrupa ülkesi gibi, FETÖ'nün uzun yıllardır yapılandığı Bosna Hersek'e de yerleşmeye çalışıyor. FETÖ'nün yıllardır okulları, firmaları, medya organları ve yayınevleri aracılığıyla yuvalandığı Bosna Hersek'e kaçan örgüt mensupları, burada küçük masraflarla firma kurup resmi statü alma peşinde. FETÖ mensuplarının Bosna Hersek'e yerleşmek için başvurduğu bir diğer yöntem ise yönettikleri okul ve firmalara kaydolup oturma ve çalışma izni almak. Sadece başkent Saraybosna'da değil, ülkenin farklı şehirlerinde, farklı sektörlerde firmalar kurup "sözde" iş yapan örgüt mensupları, bu şekilde Bosna Hersek'te yasal olarak kalma hakkı elde ediyor. Ülkenin karmaşık bürokrasisi, FETÖ'nün uzun yıllar burada yuvalanmış olması ve maddi anlamda ülkenin uygun yaşam koşullarına sahip olması, Türkiye'den kaçan örgüt mensuplarına Bosna Hersek'i cazip kılan etkenlerin başında geliyor. Resmi bir veri olmamakla birlikte darbe girişiminin ardından Türkiye'den kaçıp Bosna Hersek'e yerleşenlerin sayısının yüze yakın olduğu tahmin ediliyor. Bosna Hersek'e gelip iş kuran ya da örgütün idaresindeki okullara kaydolup öğrenci statüsü ile oturma veya çalışma izni alan FETÖ mensupları, gerekli belge sorununu ise söz konusu okullarda çalışanlar aracılığıyla çözüyor. Öte yandan Bosna Hersek'e yerleşip sözde iş yapan örgüt mensuplarının kendilerini farklı isimlerle tanıttıkları ve herkese farklı "Bosna Hersek'e yerleşme" hikayeleri anlattıkları biliniyor. Örgüt mensuplarının Türklerin çok olduğu şehirlere değil, Türklerin az olduğu küçük şehirlere yerleşmesi de dikkat çekiyor. Bu arada, Bosna Hersek'teki yasalara göre, ülkede oturma izni alacak kişinin ilk başvurusunda Türkiye'deki adli makamlardan alınmış ve Boşnakçaya tercüme edilmiş sabıka kaydı talep ediliyor. Dolayısıyla Türkiye'de aranan veya hakkında yakalama kararı bulunan bazı isimlerin bu konuyu nasıl çözdüğü de kafalarda soru işareti yaratıyor. Bosna Hersek'teki yönetim boşluğunu ve karmaşık bürokrasiyi iyi bilen FETÖ

mensupları, her geçen gün burada daha fazla kök salıyor. Bugün Saraybosna'daki tarihi Başçarşı ve civarında FETÖ mensuplarının açtığı dükkanları görmek de mümkün. Öte yandan, örgüt mensuplarının ülkedeki iki entiteden biri olan ve nüfusunun çoğunluğunu Sırpların oluşturduğu Sırp Cumhuriyeti'ne (RS) yerleşmek için altyapı çalışmalarına başladığı bilgileri de mevcut. FETÖ mensuplarının, Bosna Hersek'in yanı sıra okul ve şirketleri bulunan diğer bölge ülkelerine de benzer yöntemlerle yerleştiği tahmin ediliyor'' (TRT Haber, "FETÖ Gözünü Bosna-Hersek'e Dikti" Erişim 12.08.2020).

FETÖ Bosna-Hersek içinde çok büyük bir tehlikedir. Bu tehlikenin bertaraf edilmesi için Türk ve Boşnak güvenlik, istihbarat ve diplomasi kurumları birbirleriyle yakın bir şekilde koordineli olarak çalışmalıdırlar. Bosna-Hersek'te saklanan FETÖ teröristleri Türkiye'ye teslim edilmelidir.

İki ülkenin birbirleriyle daha iyi anlaşması için birbirlerinin dillerini öğrenmeleri çok önemlidir. Türkiye'de Boşnakça dil merkezleri açılmalı, devlet olarak Boşnak diline önem verilmelidir. Aynı şekilde Bosna-Hersek'te Türkçe öğreten dil kurumları daha da yaygınlaşmalıdır. Boşnakların Türk dilini öğrenmesi teşvik edilmelidir. Şu an Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Türkçe öğrenimi konusunda Bosna-Hersek'te başarılı faaliyetlere imza atmaktadır. Türkiye'nin ve Bosna-Hersek'in kardeş şehir ve ilçeler projeleri daha da yaygınlaşmalı, iki milleti birbirine daha da yaklaştıracak her türlü proje desteklenmelidir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRKİYE ve BOSNA-HERSEK ARASINDAKİ İKTİSADİ İLİŞKİLER

Bosna'daki savaşın ülke ekonomisi nezdinde neden olduğu zarar yıllar sonra bile hala hissedilmektedir. Ülkenin ana sanayisi ve iktisadi altyapısı savaş yüzünden ciddi şekilde tahrip olmuş, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) %80 düşerek, 2,1 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Savaşın neden olduğu en önemli ekonomik zarar ana sanayi üretimini durdurması olmuştur. Sosyo-ekonomik olarak Dünya Bankası istatistiklerine göre, ülkedeki mevcut nüfusun %90'ı hayatlarını devam ettirebilmek için dış yardımlara muhtaç duruma gelmiştir (Hacıoğlu, Dinç, Çelik, 2015:104).

Genel itibariyle, Bosna-Hersek'in yeniden inşa edilmesiyle alakalı çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmalar genel olarak Dünya Bankası tarafından icra edilmektedir. Dünya Bankası, IMF, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası, Avrupa Komisyonu ve ABD Ulusal Kalkınma Ajansı 1995 yılının Ekim ayında Bosna'da biten savaşın hasar tespit çalışmaları için toplanmış ve Bosna-Hersek'in yeniden inşası için 5,1 milyar doların gerek duyulduğuna karar vermişlerdir. Bu kuruluşlar 1996 yılında 1,130 milyar dolar, 1997 yılında ise 1,4 milyar dolar Bosna-Hersek'e vermişlerdir (Kamil, 2017).

Dayton Antlaşması'na göre, altı senelik bir zaman dilimi için ülkenin para politikaları ve rezervlerini idare edecek bir kurulun meydana getirilmesi ve Alman Mark'ına göre ayarlanmış bir Bosna Para Biriminin (Konvertible Mark, KM; 2002 senesinde Euro'ya endekslenmiştir) oluşturulması üzerinde karar kılınmıştır. 1997 senesine kadar ülkenin kamu binaları inşa edilmiştir. Aynı sene içinde, Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund, IMF) ile Stand-by anlaşması olarak 90 Milyon Dolar'lık mali destek üzerinde anlaşma sağlanmıştır (Hacıoğlu, Dinç, Çelik, 2015:105).

Türkiye ve Bosna-Hersek arasındaki iktisadi ilişkiler aralarında yaptıkları ikili anlaşmalarla başlamıştır. İlk anlaşma 1996 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye ve Bosna-Hersek siyasi, dini, kültürel yönden birbirlerine yakın iki devlet olarak, iktisadi işbirliği konusunda yeteri kadar tatmin edici faaliyetlerde bulunmamışlardır. Bunun en önemli nedeni Türk ürünlerinin Bosna'da, Bosna ürünlerinin Türkiye'de

başarılı bir şekilde tanıtılmamış olmasıdır. Bu bölüm ilk olarak Türkiye ve Bosna-Hersek'in birbirleriyle yaptıkları ikili iktisadi anlaşmalarla başlanacaktır.

5.1. Türkiye ve Bosna-Hersek Arasındaki İktisadi Anlaşmalar

5.1.1. Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (1996)

Türkiye Cumhuriyeti ve Bosna-Hersek Cumhuriyeti devletleri arasındaki mütekabil fayda esasına dayalı iktisadi ve ticari ilişkileri en iyi şekilde arttırmayı planlayarak, karşılıklı dostane ilişkileri geliştirmek amacıyla Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 4 Ekim 1996, Sayı: 22777).

“Taraflar bu alanlarda işbirliği yapmak üzere anlaşmışlardır: madencilik ve metalürji, demir ve çelik sanayii, inşaat mühendisliği, inşaat ve müteahhitlik hizmetleri, kimya sanayii, eczacılık sanayii, ormancılık ve ağaç sanayii, ağaç ve metal dışı işlenmiş ürünler, tekstil sanayii, deri ve ayakkabı sanayii, metal işleme sanayii, elektrik ve elektronik sanayii, bilgi-işlem ve üretim işletmeciliği, ulaştırma ve haberleşme, taşıt imalatı, tarım ve gıda sanayii, turizm, el sanatları” (T.C. Resmi Gazete, 4 Ekim 1996, Sayı:22777)

5.1.2. Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (2000)

Bu anlaşma 21.01.1998 tarihinde Ankara’da imzalanmış 04.05.2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşma, iki ülke arasında istikrarlı bir yatırım ortamı oluşturmak, ekonomik kaynaklardan en iyi şekilde istifade edilmesini gerçekleştirmek üzere, yapılacak olan yatırımların adalete uygun olmak üzere yapılması için anlaşılarak “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması” adıyla imzalanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 4 Mayıs 2000, Sayı: 24039).

5.1.3. Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması (2002)

Anlaşma 3 Temmuz 2002 tarihinde Ankara’da imzalanmış olup, 28 Ağustos 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşmada şu hususlar çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır:

- Gümrük mevzuatına karşı işlenen suçların, iki devletin iktisadi, ticari, finansal, sosyal ve kültürel çıkarlarına zarar vermesi

- Gümrükte uygulanan vergi, resim ve diğer harçlar ile ücretlerinin doğru ve tam olarak tahsil edilmesinin nemi
- Gümrük idarelerinin koordineli olarak alışması (T.C. Resmi Gazete, 28 Ağustos 2002, Sayı: 24860).

Türkiye ve Bosna-Hersek Gümrük idarelerinin, gümrükte işlenen suçların önlenmesi, araştırılması ve bu suçlarla mücadele etmede koordinasyon içinde çalışacakları, hususunda olan bir anlaşmadır (T.C. Resmi Gazete, 28 Ağustos 2002, Sayı: 24860).

5.1.4. Serbest Ticaret Anlaşması (2003)

3 Temmuz 2002’de Ankara’da imzalanan anlaşma, 5 Mayıs 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın amacı, karşılıklı ticari ilişkileri arttırılması yoluyla, iki devlet arasındaki ekonomik ilişkileri düzenli bir şekilde geliştirmek ve tarafların birbirleri ile yapacağı ticarete adaletli rekabet ortamı hazırlamaktır (T.C. Resmi Gazete, 5 Mayıs 2003, Sayı: 25099).

5.1.5. Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (2004)

21.01.1998’de Ankara’da imzalanan anlaşma, 03 Mayıs 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Taraflar, birbirlerinin yetkili makamlarınca belirlenen güzergahlardan geçiş hakkı elde edecekler, bu iki ülkenin taşımacıları karşılıklı olarak Türkiye ve Bosna-Hersek’te büro açabilecekler ve birbirlerinden gümrük vergisi almamak üzere anlaşmışlardır (T.C. Resmi Gazete, 03 Mayıs 2004, Sayı:25451).

5.1.6. Gelir ve Servet zerinden Alınan Vergilerde ifte Vergilendirmeyi nleme Anlaşması (2007)

16.02.2005 tarihinde Saraybosna’da imzalanan anlaşma 08 Nisan 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma, gelir ve mal varlığı üzerinden alınan vergilerde ifte vergilendirmeyi kaldıran bir anlaşmadır. Bu anlaşmanın en önemli maddesi kaldırılacak vergileri belirten ‘‘Kavranan Vergiler’’ isimli ikinci maddedir (T.C. Resmi Gazete, 08 Nisan 2007, Sayı: 26487) .

Bu maddeye göre;

- Bu Anlaşma, ne şekilde alındığına bakılmaksızın, bir Akit Devlet veya politik alt bölümleri ya da mahalli idareleri tarafından gelir ve servet üzerinden alınan vergilere uygulanacaktır.
- Menkul veya gayrimenkul varlıkların devrinden doğan kazançlara uygulanan vergiler ile teşebbüsler tarafından ödenen ücret veya maaşların toplam tutarları üzerine uygulanan vergiler ve bunun yanı sıra sermaye değer artış kazançlarına uygulanan vergiler dahil olmak üzere, toplam gelir, toplam servet veya gelirin ya da servetin unsurları üzerinden alınan tüm vergiler, gelir ve servetten alınan vergiler olarak kabul edilecektir.
- Anlaşmanın uygulanacağı şu anda geçerli olan vergiler, özellikle Türkiye’de gelir vergisi ve kurumlar vergisi, bundan böyle "Türk vergisi" olarak bahsedilecektir. Bosna Hersek’te maaş üzerinden alınan vergi, teşebbüslerin kazancı üzerinden alınan vergi, iktisadi ve mesleki faaliyetlerden elde edilen kazanç üzerinden alınan vergi, tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelir üzerinden alınan vergi, mülk üzerinden alınan vergi, mülkiyet ve mülkiyet haklarından elde edilen gelir üzerinden alınan vergi, telif hakları, patentler ve teknik yeniliklerden elde edilen gelir üzerinden alınan vergi, gerçek kişilerin gayrisafi gelirleri üzerinden alınan vergi, bundan böyle "Bosna Hersek vergisi" olarak bahsedilecektir.
- Anlaşma aynı zamanda, Anlaşmanın imza tarihinden sonra mevcut vergilere ilave olarak veya onların yerine alınan ve mevcut vergilerle aynı nitelikte olan veya onlara önemli ölçüde benzeyen vergilere de uygulanacaktır. Akit Devletlerin yetkili makamları, vergi mevzuatlarında yapılan önemli değişiklikleri birbirlerine bildireceklerdir. (T.C. Resmi Gazete, 08 Nisan 2007, Sayı: 26487).

5.1.7. Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması (2007)

24.11.2004’de Ankara’da imzalanan anlaşma, 07 Aralık 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye ve Bosna-Hersek şu hususlar üzerinde anlaşmaya varmışlardır:

- İki ülke birbirleri ile olacak Turizm faaliyetlerini geliştirmek için gerekli çalışmaları yapacaklardır.

- Taraflar birbirlerinin turizm altyapılarının gelişmesinde birbirlerine yardım edeceklerdir.
- İki ülke karşılıklı olarak, turizmi arttırmak amacıyla fuarlar, sergiler ve festivaller düzenleyeceklerdir.
- Taraflar turizm alanında, birbirleri ile her türlü istatikselsel ve bilimsel verileri paylaşacaklardır (T.C. Resmi Gazete, 07 Aralık 2007, Sayı: 26723).

5.2.Türkiye ve Bosna-Hersek Arasındaki Ticari Faaliyetler

Bosna Savaşı bittikten hemen sonra, Türkiye Cumhuriyeti Bosna-Hersek pazarına girmiştir. Fakat, ilk yıllarda iki ülkenin ticaret hacmi Bosna-Hersek'in diğer Avrupa devletleriyle yaptığı ticaretten çok geride kalmıştır. Bosna-Hersek Merkez Bankasının 1999 senesinde açıkladığı verilere göre, Bosna-Hersek ve İtalya arasındaki ticaret hacmi 638 milyon Euro ile ilk sıralarda yer alırken, Türkiye açıklanan bu veriler içinde üst sıralarda yer almamıştır. Çünkü en çok ticaret yapılan on devlet açıklanmaktadır. Türkiye'nin Bosna-Hersek pazarına ilk girdiğinde Türk mallarının yeterince rağbet görmemesinin en önemli sebebi Bosna-Hersek toplumunun yeni olanı hemen kabullenmemesidir. 1999'dan 2003'e kadar, Bosna-Hersek'te Alman ve İtalyan ürünleri genellikle tercih sebebi olmuştur (Müminoviç, 2011:94).

Türkiye ile Bosna-Hersek arasındaki ticari münasebetlerin gelişmesinde 2003 senesinde imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmasının önemi çok büyüktür. İki devlet arasında yapılacak ticarete gümrük ve eş değer vergiler 2007 senesinde sıfırlanmıştır. Türkiye ve Bosna-Hersek arasındaki ticaret hacmi 1996'da 24 milyon, 2000'de 34 milyon, 2003'te 72 milyon, 2006'da 160 milyon, 2008 senesinde ise 597 milyon dolara ulaşmıştır (Saraybosna Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, "Bosna-Hersek Ülke Raporu, Erişim 05.08.2020).

Türkiye ve Bosna-Hersek iki dost ve kardeş ülke olmasına rağmen, bu yakın ilişkiler ticarete yansımamıştır. Bununda bazı nedenleri vardır;

- Bosna-Hersek'teki kördüğüm misali olan idari yapı nedeniyle bürokratik işlemlerin çok artması ve birbiriyle hiç alakası olmayan uygulamaların meydana gelebilmesi

- Türk şirketlerinin yatırım teşvikleri yetersiz olduğundan Bosna-Hersek'e yatırımın gerçekleşmemesi
- Bosna-Hersekli şirketler yapacakları Türkiye'den yapacakları ithalatta peşin ödemeyi değil, vadeli ödemeyi tercih etmeleri
- Bosna-Hersek'te standartları ve teknik düzenlemeleri belirleyen kurumların altyapı ve yönetim kapasitelerinin yetersizliği gibi konular iki ülkenin ticaret yapmasını zorlaştıran nedenlerdir (Tan, 2015:82).

Bir çok Türk firması Bosna-Hersek'te yatırımlarını devam ettirmektedir. Bunlardan en önemli olanları; Ziraat Bankası, Hayat Grubu, Şişe Cam, THY, Collins, LC Waikiki, Seven Hill, Altınbaş, Beko, Alfemo, Bellona ve Çilek Grubu'dur (Tan, 2015:82).

Türkiye ve Bosna-Hersek ticaretini daha iyi anlayabilmek için aşağıdaki tablolar çok önem arz etmektedir:

Tablo 6.1: Türkiye – Bosna-Hersek Dış Ticaret Değerleri

YILLAR	İHRACAT \$	İTHALAT \$	DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ
1995	7.836.065	126.845	7.709.220	7.962.910
1996	22.472.783	2.484.658	19.988.125	24.957.441
1997	31.871.121	1.295.249	30.575.872	33.166.370
1998	38.077.309	5.297.914	32.779.395	43.375.223
1999	39.891.992	16.222.054	23.669.938	56.114.046
2000	26.871.201	7.497.165	19.374.036	34.368.366
2001	27.585.768	4.926.277	22.659.491	32.512.045
2002	43.263.770	6.317.459	36.946.311	49.581.229
2003	63.227.277	8.342.736	54.884.541	71.570.013
2004	99.938.327	11.475.737	88.462.590	111.414.064
2005	128.217.363	15.399.051	112.818.312	143.616.414
2006	150.861.753	9.379.107	141.482.646	160.240.860
2007	445.172.814	21.469.124	423.703.690	466.641.938
2008	572.348.652	24.545.114	547.803.538	596.893.766
2009	226.566.745	52.058.789	174.507.956	278.625.534
2010	224.299.335	72.328.496	151.970.839	296.627.831

Kaynak: TÜİK

1995 senesinde Bosna Savaşının bitmesiyle başlayan iki ülkenin ticareti kriz yıllarına bağlı kalarak dalgalı bir şekilde devam etmiştir. 1995 senesinde aralarında 8 milyon dolara yakın dış ticaret hacmi bulunan Türkiye ve Bosna-Hersek'in 1999 yılında 56 milyon dolara ulaştıkları görülmektedir. 1999'daki Gölçük depremi ve 2000-2001 yılları arasında Türkiye'yi çok derinden sarsan ekonomik kriz iki ülkenin dış ticaretini olumsuz etkilediği görülmektedir. 2002 senesinde yapılan seçimlerle hükümet değişikliği yaşayan Türkiye ekonomik olarak yükselişe geçmiş, bu durum Türkiye ve Bosna-Hersek arasındaki ticari ilişkilere de yansımıştır. 2002 yılından itibaren dış ticaret hacmi yükseliş ivmesi kazanmış, 2008 senesinde vuku bulan küresel kriz iki ülkenin 2009 ve 2010 yıllarında yaptıkları ticareti olumsuz yönde etkilemiştir.

Tablo 6.2: Türkiye'nin Bosna-Hersek'e İhraç Ettiği İlk 24 Ürün Grubu

Sıra No	Harmonize Sistem No	Ürün Grubu	İhracat Değeri \$				
			2010	Sıra No	2009	Sıra No	2008
1	39	Plastik ve plastikten mamul eşya	25.168.462	1	29.732.683	2	40.392.598
2	84	Kazan: Makine ve cihazlar, aletler, parçaları	21.511.216	2	23.838.136	3	39.972.965
3	61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	16.911.422	3	17.105.488	5	21.521.431
4	87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet ve diğer	13.985.326	6	9.944.225	4	25.583.912
5	85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	13.666.155	4	12.422.573	6	20.518.628
6	57	Hahılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	10.053.246	7	9.621.499	8	12.197.300
7	73	Demir veya çelikten eşya	9.702.502	5	12.368.339	7	17.185.551
8	62	Örülmemiş giyim	8.058.060	8	8.638.011	9	10.488.602

		eşyası ve aksesuarları					
9	8	Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	7.266.859	9	8.543.656	13	6.660.400
10	76	Alüminyum ve alüminyum eşya	5.959.436	15	3.870.435	19	5.112.849
11	30	Eczacılık ürünleri	5.678.777	11	6.257.586	16	6.165.898
12	94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	5.602.148	14	4.236.251	12	7.359.702
13	19	Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar	5.243.476	12	5.217.542	14	6.433.984
14	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	5.142.485	10	8.290.811	15	6.344.853
15	48	Kağıt ve karton: kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	5.021.937	13	5.117.122	11	7.816.418
16	63	Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	4.367.740	16	3.806.708	17	6.081.746
17	18	Kakao ve kakao müstahzarları	3.891.815	18	3.585.986	20	4.384.577
18	70	Cam ve cam eşya	3.560.903	20	3.257.861	22	3.905.221
19	40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	3.350.702	29	1.963.434	26	3.085.409
20	60	Örme eşya	3.044.776	25	2.322.568	27	3.066.340
21	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu	2.956.697	28	1.979.876	23	3.824.176
22	34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama madde	2.801.218	26	2.238.229	31	2.526.961
23	17	Şeker ve şeker	2.775.860	24	2.613.073	24	3.813.954

		mamulleri					
24	54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	2.633.668	19	3.434.296	21	4.087.368

Kaynak: TÜİK

Bu tabloda 2008-2010 yılları arasındaki ihracat verileri ele alınmıştır. Genel itibariyle tüm veriler 2008 yılında yüksekken 2009 yılında düşüşe geçmiş, 2010 yılında kısmen bir yükselişe geçmiştir. Bunda 2008 yılında birçok devleti etkileyen ekonomik kriz çok önemli yer tutmaktadır. 2009’da düşmüş olan değerler, 2010 yılında dünya piyasalarının da kısmen düzelmeleriyle yükselişe geçmiştir. Bu tabloya göre, Türkiye’nin Bosna-Hersek’e ihraç ettiği ürünler ele alındığında en önemli ürünlerin plastik ve plastikten mamul eşyalar olduğu görülmektedir. İkinci olarak, kazan makineleri, cihazları ve parçaları Bosna’ya ihraç edilen ürünlerin başında gelmektedir. Tekstil, gıda ve temizlik maddeleri de Bosna-Hersek’e ihraç edilen ürünlerin başında gelmektedir.

Tablo 6.3: Türkiye’nin Bosna-Hersek’ten İthal Ettiği ilk 25 Ürün Grubu

Sıra No	Harmonize Sistem No	Ürün Grubu	İhracat Değeri \$				
			2010	Sıra No	2009	Sıra No	2008
1	10	Hububat	21.212.579	5	3.653.492	33	20.932
2	48	Kağıt ve karton: Kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	14.034.160	2	7.837.479	8	726.188
3	84	Kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	6.589.729	6	3.026.525	5	1.328.847
4	8	Yenilen meyveler, kabuklu yemişler	5.958.311	1	13.936.655	2	3.769.434
5	28	İnorganik kimyasal müstah organik,	4.877.507	3	6.195.593	4	2.615.057

		inorganik					
6	72	Demir ve çelik	3.704.024	4	6.097.621	21	184.958
7	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köşeler	2.378.744	12	729.379	14	316.881
8	73	Demir veya çelikten eşya	2.012.325	11	850.160	23	125.522
9	29	Organik kimyasal müstah	1.761.637	9	1.000.706	37	6.123
10	36	Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vb.	1.626.093	8	1.153.610	22	136.811
11	85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	1.415.111	14	557.636	30	66.791
12	64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar vb. eşya ve aksamı	1.018.715	10	864.995	7	1.034.504
13	51	Yün, kıl, at kılı: bunların iplik ve dokumaları	822.169	19	236.087	18	219.206
14	94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	608.458	13	605.107	9	510.937
15	87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	580.806	32	49.244	16	280.292
16	12	Yağlı tohum ve meyveler,	492.696	29	64.298	12	460.472

		sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi					
17	76	Alüminyum ve alüminyum eşya	383.289	21	195.562	36	7.555
18	44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	361.132	31	55.110	15	290.490
19	90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi alet	328.938	18	349.815	31	38.615
20	82	Adi metallere aletler, bıçakçı eşyası, sofr takımları	322.784	22	238.396	19	198.846
21	62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	300.698	17	294.072	13	398.829
22	16	Et, balık, kabuklu hayvan, yumuşakça vb. hayvansal müstahzarlar	272.037		0	6	1.037.634
23	93	Silahlar ve mühimmat, bunların aksam, parça ve aksesuarları	245.353	15	474.736	3	3.617.795
24	26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	211.278	28	80.375	20	189.782
25	61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	188.634	27	102.336	26	84.644

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin Bosna-Hersek'ten ithal ettiği ürünlerin başında Gıda maddeleri gelmektedir. Bunların en başında hububat ürünleri yerini almaktadır. Ayrıca meyve ürünleri de Türkiye'nin Bosna-Hersek'ten ithal ettiği ürünlerin başında gelmektedir. Bu tabloda Türkiye'nin Bosna-Hersek'in kağıt ve kağıt ürünlerine ilgi duyduğu görülmektedir. Tablodaki veriler ele alındığında 2008-2010 yılları arasında Bosna-Hersek'ten ithal edilen ürünlerin toplam değerinin çok yüksek olmadığı görülmektedir.

5.3. Türkiye ve Bosna-Hersek Arasındaki İktisadi İlişkilerin Geleceği

Türkiye ve Bosna-Hersek 1995 senesinden itibaren siyasi ve iktisadi ilişkilerini arttırma hedefinde ilerlemişlerdir. Birbirleri ile birçok anlaşma yapan iki devlet iktisadi alanda da beraber büyümek için önemli adımlar atmışlardır. Ekonomik alanda anlaşmalar yapan Türkiye ve Bosna-Hersek birbirleriyle yapacakları ticareti geliştirmek istemişlerdir. Siyasi hedeflere ulaşmak için ekonomik kalkınma olmazsa olmaz bir etkidir. Ekonomisi güçlü olmayan bir devlet çok uzun ömürlü olmayacaktır. Bu sebepten ötürü, Bosna-Hersek dış ticaretini geliştirmeye çok önem vermelidir.

Türkiye TİKA aracılığıyla Bosna-Hersek'te önemli projelere imza atmış, ekonomik kalkınmaya önemli katkılar sağlamıştır. Hatta belli yıllarda kendi bütçesinden pay ayırmıştır (Kamil, 2017). Türkiye Cumhuriyeti ve Bosna-Hersek karşılıklı iş forumlarına devam etmelidirler. Ayrıca, çeşitli sektörlerde gerçekleştirilecek fuarlarda, iki ülkenin iş insanlarının birbirlerinin ürünlerini tanıması noktasında yardımcı olacaktır.

Bölgesel Ticaret ve dostluk anlaşmaları iki ülkenin ticaretine olumlu katkılar sağlayabilir. Türkiye ve Bosna-Hersek, diğer Balkan devletleriyle ikili ilişkileri geliştirebilmek için ticari faaliyetlere daha da fazla ehemmiyet vermelidir. Türkiye, Hırvatistan, Sırbistan, Bosna-Hersek ve diğer balkan ülkelerini de içine alacak şekilde sağlam bir ticaret grubu kurulabilir. Ayrıca, Bosna-Hersek AB ile, 2008'de imzaladığı "Ticaret ve Ticaretle Alakalı Konularda Geçici Anlaşma" gibi anlaşmalarla çeşitli ticari ayrıcalıklar elde etmeye odaklanmalıdır (Kamil, 2017).

Türkiye'nin Saraybosna Büyükelçisi Haldun Koç iki ülkenin ticareti ile ilgili AA'na verdiği röportajda şunları söylemektedir:

“Bosna Hersek ile Türkiye arasında 2003'te imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması'nın (STA) revize edildiğini ifade eden Koç, "Anlaşmanın revize edilmesine ilişkin müzakereler tamamlandı. Yeni STA'ya hizmet sunumuyla alakalı bir başlık da eklenecek." dedi. Koç, yeni STA'nın et ve diğer ürünler bakımından ticari ilişkilere önemli bir ivme kazandıracığını vurgulayarak "2003'te 70 milyon dolar olan ticaret hacmi, 2018'de 700 milyona çıktı. Hedefimiz ticaret hacminde 1 milyar doların yakalanması. Revize STA bunun için önemli bir mekanizma olacak." diye konuştu. Revize anlaşmadan detayları da paylaşan Koç, "Yıllık 8 bin ton büyükbaş, 2 bin ton küçükbaş, bin ton kümes hayvanı ve 2 bin ton da sakatat ticareti öngörülüyor. Bunlar Bosna Hersek açısından önemli. Üreticinin her yıl böyle bir kota olduğunu bilmesi, üretim kolaylığı sağlayacak." ifadesini kullandı. Ülkedeki Türk kurum ve şirketlerinin faaliyetlerine de değinen Koç, Ziraat Bankasının 32 şubesi ve 150 milyon avruluk kredi hatlarıyla Bosna Hersek'te oldukça aktif çalıştığını belirtti. Büyükelçi Koç, Türk Hava Yolları (THY) ve Pegasus'un hafta boyunca gerçekleştirdiği İstanbul-Saraybosna uçuşlarının ekonomik anlamda Bosna Hersek'e ciddi katkılar sağladığını söyledi. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığınca (TİKA) Bosna Hersek'te bugüne kadar 82 milyon dolar değerinde 850 proje hayata geçirildiğini aktaran Koç, bu projelerin kalkınma ve istihdamı teşvik edici olduğunu söyledi” (Anadolu Ajansı, “Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri Aynı Yoğunlukta Devam Edecek”, Erişim 12.08.2020).

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı 1990 ve 2010 yılları arasındaki Türkiye ve Bosna-Hersek'in siyasi ve iktisadi ilişkilerini incelemek üzere belirlenmiştir. Bu ilişkilerin daha detaylı anlaşılabilmesi için Bosna-Hersek tarihinin detaylı bir incelemesinin yapılmasına gerek duyulmuştur. Bu, sebepten ötürü, ikili münasebetlerin başlangıcı Osmanlı döneminden başlatılmıştır. 1 Mart 1992 tarihli bağımsızlık referandumuyla kurulan Bosna-Hersek devletinin siyasi ve idari yapısına detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Çünkü Türkiye ve Bosna-Hersek arasında yapılan ikili siyasi ve iktisadi anlaşmaların daha iyi anlaşılabilmesi için büyük bir önem arz etmekteydi.

Bosna-Hersek'in kalkınması ve kendi ayakları üzerinde durabilmesi için başka devletlerle ilişkilerini geliştirmek mecburiyetindedir. Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan bölgenin önemli bir gücü olan ve balkan coğrafyasıyla tarihi bağları olan Türkiye, Bosna-Hersek için büyük önem arz etmektedir. Türkler ve Boşnaklar birbirlerini kardeş halklar olarak görmesi, iki devletin ilişkilerin gelişmesini kolaylaştırmaktadır. Türkiye içinde Bosna-Hersek çok önemlidir. Bosna'da tekrar çıkacak bir savaşın çok büyük bir yıkım olacağını bilmekte ve bölge barışının sağlanması için çaba sarf etmektedir.

Bu çalışmanın giriş bölümünde belirtilen hipotez, tez çalışmasında ortaya çıkartılan sonuçlarla uyum sağlamaktadır. Hipotezde, Bosna-Hersek'te yeniden bir savaşın çıkmaması için Bosna-Hersek'in Türkiye tarafından her konuda desteklenmesi ile siyasi ve iktisadi olarak güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Eğer Türkiye Bosna-Hersek'e destek verirse, Bosna-Hersek zamanla kendi ayakları üzerinde durabilecek bir devlet konumuna gelecektir. Türkiye'nin Bosna-Hersek'i NATO üyeliğine dahil etmeye çalışması, çıkabilecek bir savaşın engellenmesinde büyük önem arz etmektedir. Türkiye bu konuda büyük efor sarf etmektedir. Ayrıca, Bosna-Hersek'in AB üyeliği için kriterlerin yerine getirilmesinde Türkiye yine çabalamaktadır. İkili askeri anlaşmalar Bosna-Hersek'in askeri kabiliyetini artıran etkiler meydana getirmektedir.

İki ülkenin ekonomilerinin geliştirmesi için birbirleriyle yaptığı iktisadi anlaşmalar tez çalışmamızda büyük önem arz etmektedir. Serbest Ticaret Anlaşması bu anlaşmalar içinde en önemlisidir. Devletlerin ömürlerini devam ettirebilmesi için ekonomik gücünün olması gerekmektedir. Türkiye ve Bosna-Hersek devletlerinin

birbirleri ile yaptığı ticaret 1 milyar dolar seviyesine yaklaşırsa da, bu yeterli olmamaktadır. İktisadi ilişkilerin çok daha gelişmesi gerekmektedir. Türk kurumlarının Bosna-Hersek'te yaptığı alt yapı çalışmaları ve Ziraat Bankasının faaliyetleri Bosna-Hersek'in ekonomik kalkınması için hayati derecede önemlidir. Çünkü, Bosna-Hersek'in kördüğüm gibi olan idari ve siyasi yapısı Bosna ekonomisini olumsuz olarak çok etkilemektedir. Türkiye'nin Bosna-Hersek'i, Sırbistan'ı ve Hırvatistan'ı biraraya getirerek yaptığı iş forumları devletlerin ticari ilişkilerini geliştirmekte ve ülke ekonomilerine katkı sağlamaktadır. Bu da çıkabilecek bir savaşta daha da uzaklaştırmaktadır.

Dayton Barış Antlaşmasıyla Bosna Savaşı bitmiş olmasına rağmen, Bosna-Hersek'e huzur bir türlü gelmemiştir. Çünkü Bosna-Hersek'te kurulan sistem çözümsüzlük üzerine kurulmuştur. Bosna-Hersek kendi içinde gelişmesi imkansız olan bir ülkedir. Siyasi ve idari kargaşa devleti kendi başına bir adım öteye götürememektedir. Bunun için Türkiye bu durumu yakından takip etmekte ve Bosna-Hersek'e hiçbir karşılık beklemeden her türlü desteği vermektedir.

Bu tez çalışması çıkarılan sonuçlar üzerinden ele alındığında şu maddeler önem arz etmektedir:

- Bosna-Hersek devleti Dayton Barış Antlaşmasıyla çözümsüzlük üzerine dizayn edilmesinden ötürü devletin siyasi ve idari tüm mekanizmaları işleyemez hale getirilmiştir. Bu sebepten, Bosna-Hersek Dayton Barış Antlaşmasının ilgili maddelerini yeniden gözden geçirmeli ve siyasi ve idari mekanizmaları aktif hale getirecek çözüm yolları aramalıdır. Bu sorun Bosna-Hersek'te yaşayan tüm unsurların sürece ortak katkı vermesiyle sağlanmalıdır.
- Bosna-Hersek'te faaliyet gösteren Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin yetkileri sınırlandırılmalı, Bosna-Hersek devlet işlerine müdahale etmesi engellenmelidir.
- Bosna-Hersek için en iyi yönetim biçiminin merkezi yapıda olan bir Cumhuriyet olması gerektiği görülmektedir. Çünkü federatif yapılarda ayrılıkçı düşünceler daha baskın görülmektedir. Sırp Cumhuriyeti Sırbistan'a bağlanmak istemekte, Bosna-Hersek federasyonuna ait Hersek kantoları da

Hırvatistan'a bağlanmak istemektedirler. Bu istekleri azaltacak veya engelleyecek en iyi sistemin üniter devlet yapısı olduğu aşıkardır.

- Türkiye ve Bosna-Hersek ilişkileri üst düzeyde seyretmeli. İkili ilişkileri azaltacak her türlü girişimden kaçınılmalıdır.
- Türkiye Bosna-Hersek'e her konuda destek sağlamakta ve sağlamaya da devam etmelidir. Bosna-Hersek'in kendi ayakları üzerinde durabilecek bir devlet durumuna gelmesi için bu zaruri bir durumdur. Türkiye Bosna-Hersek'e askeri, siyasi, ekonomik tüm yardımları Bosna-Hersek'te faaliyet gösteren devlet kurumlarıyla azami derecede sağlamalıdır.
- Türkiye ve Bosna-Hersek ikili siyasi ilişkilere çok önem vermeli iki devletin bürokratları ve siyasileri sık sık görüşmeler gerçekleştirmelidirler.
- İki devlet ekonomik olarak da birbirlerine sıkıca yaklaşmalı, Türk ürünleri Bosna-Hersek pazarında, Bosna-Hersek ürünleri de Türkiye pazarında tanıtılmalı ve Türk ve Bosnalı iş adamları bir araya getirilmelidir.
- Türkiye ve Bosna-Hersek arasındaki dış ticaret hacmi arttırılmalı en az 10 milyar dolar seviyelerine çıkarılmalıdır.
- Türkiye'deki ve Bosna-Hersek'teki yerel yönetimlerde sosyal ve kültürel ilişkileri geliştirecek faaliyetleri gerçekleştirmelidirler.
- Türk ve Boşnak milletlerinin birbirini daha iyi anlayabilmesi için Türkçe ve Boşnakça dillerinin öğrenilmesi teşvik edilmelidir.
- Bosna-Hersek'e kaçan FETÖ mensubu teröristler tespit edilip Türkiye'ye iade edilmelidir. Bosna-Hersek'te birçok FETÖ mensubu farklı isimlerle yaşamakta ve iş kurmaktadır. Bosna-Hersek'teki siyasi ve idari zaafardan faydalanan bu teröristler Bosna-Hersek için de büyük tehlike arz etmektedirler. Türkiye ve Bosna-Hersek'in istihbarat ve güvenlik kuvvetleri ortak çalışarak bu tehlikeyi bertaraf etmelidirler.
- Tekrar bir savaş çıkmaması için Türkiye, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan ortak siyasi ve ekonomik ilişkileri yükseltecek toplantılar yapmalı, olumlu yönden kararlar alınıp savaş tehlikesi ortadan kaldırılmalıdır.
- Bosna-Hersek'in NATO ve AB üyeliği büyük önem arz etmekte olup, Türkiye NATO üyesi olarak Bosna-Hersek'in NATO üyeliğine kabul edilmesi için azami gayret sarf etmelidir. Çünkü Bosna'da çıkabilecek bir savaşı engellemede Bosna-Hersek'in NATO üyeliği caydırıcı bir etki

yapacaktır. Ayrıca, Bosna-Hersek'in AB üyelik kriterlerinin yerine getirilmesi için destekler sağlanmalıdır.

- Türkiye ve Bosna-Hersek bilimsel ve teknik alanlarda işbirliği yapmalı, birbirlerinin tecrübelerinden faydalanarak bilimsel ve teknik projelere imza atmalıdırlar. Üniversiteler ve enstitüler bu konuda en önemli katkıyı sağlayacak kurumlardır.
- Türkiye gelişmiş sağlık sistemiyle Bosna-Hersek'in sağlık alanında gelişmesine destek olmalıdır.

Bu tez çalışmasının sonuçlarından bu öneriler çıkarılmıştır. Türkiye ve Bosna-Hersek her zaman birlikte hareket etmeli ve birbirlerine yardımcı olmalıdırlar. Balkan coğrafyası genel itibarıyla diken üstünde olan bir bölgedir. Bunun nedeni de milliyetçilik akımlarının çok üst seviyede yaşanmasıdır. Yunanlar ve Makedonlar, Yunanlar ve Bulgarlar, Arnavutlar ve Yunanlar, Sırp ve Arnavutlar da birbirleri ile hep sorun içinde yaşamışlardır. Boşnaklar, Hırvatlar ve Sırp da birbirleriyle güç mücadelesi içinde olmuşlardır. Bu sorunların temelinde birbirlerine üstünlük kurma ve genişleme politikası etkili olmuştur. Bosna-Hersek'teki sorunların çözümü için Sırp ve Hırvatların milliyetçi düşüncelerini terk etmeleri gerekmektedir. Çünkü, Bosna-Hersek'te huzur ortamı sadece bu yolla mümkün kılınabilir.

KAYNAKÇA

Abazi, B. (2007). *Yugoslavya siyasal sisteminin yıkılışı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Abuannab, E. (2019). Structural constraints and choice in monetary policy regime design: Bosnia and Kosova in comparative perspective (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Afyoncu, E., “Sokullu Mehmed Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Erişim 11.08.2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sokullu-mehmed-pasa>

Akarşlan, M. (1993). *Bosna-Hersek ve Türkiye*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

Alkan, N. (1995). *Dağılan Yugoslavya Mozağında Bosna*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Alp, İ. (2011). 1990’larda Yugoslavya ve Bosna-Hersek. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-50. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trkede/issue/41089/493302>

Alp, İ. (2017). Srebrenitsa soykırımı (Temmuz 1995). *Avrasya Etüdüleri*, 52(2), 127-171. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/issue/35354/392512>

Alparslan, Ş. (2008). *Bosna’da Türk Kültürünün İzleri* (2. Baskı). Ankara: Genelkurmay Atase ve Denetleme Başkanlığı Yayınları.

Anameriç, H. (2010). Türk kızılıayı’nın (Osmanlı hilal-i ahmer cemiyeti) savaş esirlerine kitap ve kütüphane hizmetleri (1912-1922). *Erdem Dergisi*, (58), 19-44. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/43857/539395>

Arşlan, İ. (2009). Kosova sorunu: tarihsel perspektiften bir değerlendirme. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (15), 45-67. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iugaad/issue/1176/13872>

Aslantaş, S. (2009). Sırp isyanı’nın uluslararası boyutu (1804-1813). *Uluslararası İlişkiler*, 6(21), 109-136. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/539987>

Aydın, M. (2005). Bosna-Hersek ayaklanması (1875)’nda panslavizm’in etkisi ve Sırbistan ve Karadağ’ın rolü. *Bellekten Dergisi*, 69(256), 31-86. <https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfWnh1N0hrZDJLb0E/view>

Bağbaşıoğlu, A. (2018). *NATO’nun Dönüşümünün Balkanlara Yansımaları; Müdahale, Genişleme, Ortaklıklar*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Battal, M. (2019). *Bosna-Hersek savaşı karşısında uluslararası toplumun tepkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Batuk, C. (2009). İki Sultan, st. francis, fransiskanlar ve birarada yaşama sorunu. *Milel ve Nihal*, 6(2), 199-231. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/milel/issue/10458/128040>
- Bayezit, F. (2017). Yumuşak Güç Unsuru Olarak Uluslararası İmam Hatip Liseleri. *Talim*, 1(2), 293-309. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/992916>
- Bengi, H. (2012). Tarihsel süreç içinde anadolu ajansı'nın özgün kurumsal yapısı (1920-2011). *Atatürk Yolu Dergisi*, 13(50), 299-341. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ankuayd/issue/1839/22446>
- Bora, T. (1994). *Yeni dünya düzeni'nin av sahası*. İstanbul: Birikim Yayınları,
- Bosnavi, Ö. (1979). *Bosna Tarihi Tarih-i Bosna Der Zaman-ı Hekimoğlu Ali Paşa*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,
- Burhan, B. (2012). *Türkiye'nin Bosna-Hersek ilişkileri bağlamında Bosna-Hersek'te Türkiye algısı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Can, M.A. (2018). *Soğuk savaş sonrası Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Kosova politikası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Castellan, G. (1995). *Balkanların Tarihi*. (A.Y. Başbuğu, Çeviri). (2. Baskı). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Coşkun, B.D. (2007). Ankara ve Berlin'in Bosna Savaşı'na yönelik politikaları: Karşılaştırmalı bir inceleme. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 4(13), 57-88. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/539731>
- Çağlar, M.T. (2018). Tito sonrası dönemdeki ekonomik sorunların Yugoslavya'nın parçalanmasına etkileri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 80-98. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/516275>
- Çaputlu, Ö. (2019). Karşılaştırmalı bir inceleme: Türkiye'nin 1990'lı yıllarda Bosna-Hersek ve Kosova krizlerine yönelik dış politikası. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 7(2), 49-78. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovabaccd/issue/51612/669611>
- Çekiç, S. (2018). *Dayton (Barış) Antlaşmasınının Meşrulaştırdığı Boşnak Soykırımı*. (H. Ovalı, Ed.). (L.O. Çelikboya ve E. Orak, Çeviri). İstanbul: Lutka Yayınevi.
- Dağcı, G.T.; Dal, A. (2016). Soğuk Savaş sonrası Bosna-Hersek bağımsızlık süreci ve Alija İzzetbegoviç. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 107-129. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil/issue/27310/286903>

Dal, A. (2015) *Soğuk Savaş sonrası Bosna-Hersek bağımsızlık süreci ve Alija İzzetbegoviç* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.

Dalar, M. (2008). Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in geleceği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 91-123. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/basbed/issue/43957/174822>

Demir, H. (2013). Federalizm-Üniterizm ikileminde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda siyasal yaşam (1918-1929). *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 91-114. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baed/issue/34534/381527>

Demir, H. (2017). II. Dünya Savaşında Yugoslavya (1939-1945): ‘‘Hırvat ustaşalar, Sırp çetnikler, Komünist partizanlar’’. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 14(55), 147-168.

<https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/286582/makaleler/1/55/arastirmax-ii-dunya-savasinda-yugoslavya-1939-1945-hirvat-ustasalar-sirp-cetnikler-komunist-partizanlar.pdf>

Demir, H. (2017). Yugoslavya Krallığı siyasal yaşamında Hırvat sorunu (1929-1941). *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 57-77. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/408029>

Doziç, İ. (2018). *XX. Yüzyılda Bosna-Hersek'te Tasavvufi şahsiyetler ve etkinlikleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dönmez, B.A. (2015). *Yugoslavya'dan Bosna-Hersek'e bir iç savaşın anatomisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Ekinci, M.U. (2014). *Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu* (1. Baskı). Ankara: SETA yayınları.

Emgili, F. (2012). Bosna-Hersek trajedisinde (1992-1995) Türk Birliği. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 21, 57-87. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/402398>

Emgili, F. (2020). Yugoslavya döneminde Boşnak göçleri (1919-1929). *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, (6), 5-34. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/961971>

Emiroğlu, H.; Çakır M.F. (2008). Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Transatlantik dış politika parametreleri (1990-1995). *Avrasya Etüdlere*, 33(1), 83-112. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/issue/35331/392250>

Erbesler, E. (2014). *Bosna'da Egemenlik Sorunu Dayton Antlaşması*. İstanbul: Biyografi Net Yayınları,

Erdoğan, K. (2004) *Yugoslavya'nın dağılma sürecinde ABD ve Bosna-Hersek krizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Ergen, S. (2006). *1990 döneminde ABD'nin BM üzerindeki etkisi ve körfez krizi ile Bosna-Hersek müdahalesinde BM'nin tutumu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Erkmen, M. (2019). Avrupa Birliği'nin batı balkanlara genişleme politikası. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 138-147. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nohusosbil/issue/50445/647904>

Ertem, H.S. (2012). Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: "Kimliğin Güvenliği" ve "Güvenliğin Kimliği". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(16), 177-237. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84501>

Ertuğrul, S. (2014). Uluslararası çatışma çözümü ve Birleşmiş Milletler: Bosna-Hersek Sınavı. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (20), 131-160. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iugaad/issue/1173/13847>

FETÖ Gözünü Bosna-Hersek'e Dikti. (2020.12.08). TRT Haber. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/feto-gozunu-bosna-herseke-dikti-299126.html> adresinden edinilmiştir.

Geri Dönüş Eylemi İçin İyi Niyet Misyonu ve Ortak Polis Gücü Oluşturulması Hakkında Anlaşma. (1997). T.C. Resmi Gazete (23089, 23 Ağustos 1997).

Glenny, M. (2000). *Balkanlar 1804-1999 milliyetçilik, savaş ve büyük güçler*. (M. Harmancı, Çeviri). İstanbul: Sabah Kitapçılık.

Görücü, Ö. (2009). *Kosova'nın bağımsızlık sürecinde Kfor'un Önemi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Güler, T.S., Emiroğlu, H., Bayram M. (2019). Yugoslavya'nın dağılma sürecinin araçsalcı bir yaklaşımla analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1278-1293. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/906480>

Gümüş, Z. (2005). *Bosna-Hersek Savaşı ve uluslararası ilişkilerdeki yeri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Gürkaynak, M. (1997). *Bosna-Hersek'te iç savaş, insanlığa karşı işlenen suçlar ve barışın tesisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Hacıoğlu, Ü., Dinçer, H., Çelik E.İ. (2015). Ekonomik rehabilitasyon süreci ve yatırım çevresi: Bosna-Hersek örneği. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (74), 97-124. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234220>

İrkli, A.; Ersoy, E. (1995). *Bosna-Hersek Gerçeği*. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları.

IUS, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, “Üniversite Hakkında” Erişim 28.07.2020. <https://www.ius.edu.ba/tr/universite-hakkinda>

İmamoviç, A. (2004). *Remembering the 1992-95 War in Bosnia and Herzegovina: The case of Sarajevo Roses/1992-95 Bosna-Hersek Savaşı'nı hatırlamak: Saraybosna Gülleri örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İzetbegoviç, A. (2003). *Tarihe Tanıklığım*. (A. Erkilet, A. Demirhan, H. Öz, Çeviri). (2. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları.

İzetbegoviç, A. (2018). *Konuşmalar*. (F.N Altun, R. Ahmetoğlu, Çeviri), İstanbul: Klasik Yayınevi.

Jelavich, B. (2015). *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, (Z. Savan, H. Uğur, Çeviri). (4. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.

Kahramanyol, M.; Emgili, F. (2016). Tito ve Balkan siyaseti. *Avrasya Etüdüleri*, 50(2), 315-349. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/422174>

Kamil, İ. (2017). *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*. (İ. Kamil, Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Kapadan, G. (2009). *Bosnalı Sırlara göre Bosna-Hersek sorunu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Kaptan, A. (2008). *Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek Tarihi ve Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Karabulut, N. (2018). *İnsan haklarının evrenselliği ve bölgesel çıkarlar paradoksu: Bosna-Hersek krizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Karakuzu, T. (2013). *Mikro Milliyetçilik: Yugoslavya Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Karatay, O. (2002). *Bosna-Hersek Barış Süreci*. Ankara: Karam Yayıncılık.

Kariç, M. (2011). Political stability and economic performance in the Post-Dayton Bosnia (1997-2006). *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (60), 367-391. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/923/10458>

Kazazı, M. (2019). *1990 sonrası Bosna ve Kosova'daki olaylarda ABD, AB ve Türkiye'nin politikaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Keskin, M.H. (2012). *Çağdaş Balkan Siyaseti*. (M.N. Arman, N. Mandacı, Ed.). Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

Kodal, T. (2018). Bosna-Hersek'in Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye (1990-1992). *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 34(2), 411-444. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/40613/489726>

Müminoviç, A. (2011). Bosna-Hersek'in dış ticareti ve Türkiye ile arasındaki İlişkiler (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Numanoviç, A. (2011). Dayton sonrası Bosna-Hersek ve Avrupa-Atlantik entegrasyonu (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Oğuzlu, T. (2012). NATO ve Türkiye: dönüşen ittifakın sorgulayan üyesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(34), 99-124. <https://www.uidergisi.com.tr/wp-content/uploads/2014/12/Nato-ve-Turkiye.pdf>

Özçelik, M. (2018). Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı: Sırp ve Hırvatlar arasındaki sorunlar ve krallığın yıkılışı (1918-1929). *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 19-53. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uskudarsbd/issue/42843/517900>

Paşiç, D. (2016). *Alija İzetbegoviç'te Din-Siyaset ilişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Polat, D.Ş. (2020). Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)'nın Uluslararası Güvenliğe Katkıları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 245-281. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/654078>

Poriç, I. (2012). *Bosna sorununun günümüzdeki durumu ve değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Pulat, T. (2015). *Bosna-Hersek'te devlet inşa süreci: 1996-2013 Dayton Anlaşması sonrasında Bosna-Hersek* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Radic, D. (2019). *Dayton Barışı ve Bosna-Hersek'te sınır inşa sorunu* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Rüma, İ. (2008). Uluslararası toplum ve egemenlik: Bosna-Hersek örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(1), 237-272.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3081/42682>
- Sancaktar, C. (2015). Osmanlı hakimiyeti altında Boşnak ulusunun doğuşu. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(2), 23-44.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/17952>
- Sancaktar, C. (2018). Political and economic reconstruction in Bosnia-Herzegovina. *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 211-237.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/508415>
- Sancaktar, C. (2019). Sosyalist Yugoslavya'nın yıkılışında Hırvat milliyetçiliğinin rolü. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 14(1), 51-86.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/710661>
- Sander, O. (2016). *Siyasi Tarih 1918-1994* (26. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sander, O. (2016). *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e* (31. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Serarslan, M. (2001). Türkiye'nin siyasal ortamında özerklik kavramı ve TRT kurumunun özerklik dönemi (1964-1972). *Selçuk İletişim Dergisi*, 2(1), 65-81.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19003/200957>
- Seyhan, E. (2007). *Bosna-Hersek'in jeostratejik önemi ve Türkiye* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Sipahioğlu, B. (2010). *Düinden Bugüne Balkanlar*. İstanbul: Akademi Matbaacılık.
- Şafak, Y. (2010). *Yugoslavya'nın dağılması ve Bosna Savaşı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şen, Z. (2016). Savaş sonrası Bosna-Hersek'te ulusal kimliğin oy verme sürecindeki etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1992). *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri* (1516-1919).
<https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/BOSNA%20HERSEK%20%C4%B0LE%20%C4%B0LG%20%C4%B0L%20AR%C5%9E%C4%B0V%20BELGELER%20.pdf>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, Saraybosna Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2018). Bosna-Hersek Ülke Raporu.
https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43355c7495406a2276af/Bosna_Hersek_Ulke_Raporu_2018.pdf adresinden edinilmiştir.

T.C. Saraybosna Büyükelçiliği. (2020) *Büyükelçilik*.
<http://saraybosna.be.mfa.gov.tr/Mission/About> adresinden edinilmiştir.

Tan, S. (2015). Kamu Diplomasisi Çerçevesinde Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Sırbistan Politikası (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Taşyaran, M. (2017). *Bosna-Hersek iç savaşı ve uluslararası örgütlerin politikaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tatar, V. (2017). Eski balkanlar yeni sınırlar: Eski Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Türkiye ve Bosna-Hersek ilişkileri. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 164-175.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dusbed/issue/33302/370743>

Tekin, C. (2011). *Bosna-Hersek kaynaklarına göre Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Bosna-Hersek Federasyonu'nun kurulması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Tekin, C.H. (2012). *Bosna-Hersek Devleti 1991-2011*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Temel, R. (2018). *Bosna-Hersek Siyasi-İktisadi-Sosyo/Kültürel Yönleriyle*, Ankara: Cedit Neşriyat.

TİKA Bosna-Hersek'te 24 yıla 900 proje sığdırdı. (2020.28.07). *Anadolu Ajansı*.
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tika-bosna-hersekte-24-yila-900-proje-sigdiridi/1697363> adresinden edinilmiştir.

Türk Silahlı Kuvvetleri (2020). Türkiye'nin barışı destekleme hareketına katkıları.
<https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=BarisiDestekleme> adresinden edinilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Bosna Hersek Bakanlar Kurulu Arasında Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması. (2007). T.C. Resmi Gazete (26723, 07 Aralık 2007).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Bosna-Hersek Bakanlar Kurulu Arasında Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması. (2004). T.C. Resmi Gazete (25451, 03 Mayıs 2004).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Bosna-Hersek Bakanlar Kurulu Arasında Uluslararası Terörizm, Yasadışı Uyuşturucu ve Psicotrop Madde Kaçakçılığı ve Organize Suçlarla Mücadele Alanında İşbirliği Anlaşması. (2000). T.C. Resmi Gazete (24166, 10 Eylül 2000).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Bosna-Hersek Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması. (1996). T.C. Resmi Gazete (22627, 05 Mayıs 1996).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Bosna-Hersek Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması. (1997). T.C. Resmi Gazete (23184, 28 Kasım 1997).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Sağlık Bakanlığı ile Bosna-Hersek Cumhuriyeti Hükümeti Sağlık Bakanlığı Arasında Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması. (1995). T.C. Resmi Gazete (22170, 13 Ocak 1995).

Türkiye Cumhuriyeti ile Bosna Hersek Arasında Gelir ve Servet Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması. (2007). T.C. Resmi Gazete (26487, 08 Nisan 2007).

Türkiye Cumhuriyeti ile Bosna-Hersek Arasında Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması. (2002). T.C. Resmi Gazete (24860, 28 Ağustos 2002).

Türkiye Cumhuriyeti ile Bosna-Hersek Arasında Konsolosluk Sözleşmesi. (2003). T.C. Resmi Gazete (25197, 12 Ağustos 2003).

Türkiye Cumhuriyeti ile Bosna-Hersek Arasındaki Hukuki ve Ticari Konularda Adli İşbirliği Anlaşması. (2008). T.C. Resmi Gazete (26749, 07 Ocak 2008).

Türkiye Cumhuriyeti ile Bosna-Hersek Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması. (1997). T.C. Resmi Gazete (23093, 27 Ağustos 1997).

Türkiye Cumhuriyeti ve Bosna ve Hersek Bakanlar Kurulu Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma. (2000). T.C. Resmi Gazete (24039, 04 Mayıs 2000).

Türkiye Cumhuriyeti ve Bosna-Hersek Arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması. (2003). T.C. Resmi Gazete (25099, 05 Mayıs 2003).

Türkiye Cumhuriyeti ve Bosna-Hersek Arasındaki Sosyal Güvenlik Sözleşmesinin Uygulanmasına İlişkin İdari Anlaşma (2004). T.C. Resmi Gazete (25523, 15 Temmuz 2004).

Türkiye Cumhuriyeti ve Bosna-Hersek arasındaki Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması. (1996). T.C. Resmi Gazete (22777, 04 Ekim 1996).

Türkiye-Bosna-Hersek ilişkileri aynı yoğunlukta devam edecek. (2020.12.08). *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-bosna-hersek-iliskileri-ayni-yogunlukta-devam-edecek/1442054> adresinden edinilmiştir.

Tüztürk, E. (2019). *Bosna Savaşında Türkiye ve İran* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Ural, S. (2014). Balkanlarda aşırı milliyetçiliğin gölgesinde Kosova ve bağımsızlık. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 149-180. <https://dergipark.org.tr/pub/jiss/issue/25892/272858>

Uygun, O. (2011). Bosna-Hersek: İç savaştan konsensus demokrasisine. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 56(1-4), 141-184. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/95737>

Vraçıç, A. (2014). A Political Romance: The Relationship between Bosnia and Turkey. *Turkish Policy Quarterly*, 13(1), 183-190. <http://turkishpolicy.com/files/articlepdf/bosnia%E2%80%93turkey-relations-a-political-romance-spring-2014-en.pdf>

Yapıcı, M.İ. (2007). Bosna-Hersek'te gerçekleştirilen askeri müdahalenin uluslararası hukuktaki yeri. *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 2(8), 1-24. <https://www.uhim.org/Uploads/GenelDosya/bosna-hersek%C2%B4te-gerceklestirilen-askeri-mudahalenin-uluslararasi-hukuktaki-yeri-2412-d.pdf>

Yazıcı, İ.G. (2018). Dayton Barış Antlaşması'nın günümüzde Bosna-Hersek'te demokratikleşme sürecine etkisi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(1), 97-105. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/464261>

Yıldırımıldal, İ. (2018). Yugoslavya'nın dağılması sürecinde Türkiye'nin uluslararası örgütleri krize yönlendirme çabaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 417-441. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deusosbil/issue/39608/327744>

Yılmaz, A.N.; Kılıçoğlu, G. (2017). Balkanlar'da YTB ve TİKA'nın Türk kamu diplomasisi kurumları olarak faaliyetleri ve Türkiye'nin bölgedeki yumuşak gücüne etkileri. *Finans, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 115-131. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fesa/issue/30912/339063>

Yunus Emre Enstitüsü. (2020). Saraybosna Yunus Emre Enstitüsü 10'uncu Yılı Kutluyor. <https://www.yee.org.tr/tr/haber/saraybosna-yunus-emre-enstitusu-10uncu-yilini-kutluyor> adresinden edinilmiştir.

Yürür, P. (2007). *Uluslararası toplumun Bosna-Hersek'i yeniden yapılandırma süreci ve modeli* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Zahoviç, A. (2005). *1989 sonrası Balkan milliyetçiliğine örnek: Bosna-Hersek*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ziraat Bankası. (2020). Ziraat'ın Geçmişi. <https://www.ziraatbank.ba/tr/ziraat-in-gecmisi> adresinden edinilmiştir.